

Ha-Kol

הַקֹּל

BROJ IZDANJA: 144
OŽUJAK–TRAVANJ 2016.
ADAR I / ADAR II / NISAN 5776.

TEMA BROJA:
500 GODINA GETA U VENECIJI

SADRŽAJ

4 UVODNIK	18 VLAK SJEĆANJA ZA AUSCHWITZ	43 PUTEVIMA ŠTETLA PO
5 JASENOVAC I POČAST ŽRTVAMA	20 SPOMENDAN ZA	POLJSKOJ, UKRAJINI I
9 O POV RATU I MOVINE I	LOGORAŠE DANICE	BJELORUSIJI
OBRAZO VANJU O HOLOKAUSTU	21 GETO, ŠTETL ILI MELLAH —	44 ICO I ZITA: PRIČA O JEDNOJ
U HRVATSKOJ	ŽIVOT ODVOJENIH OD DRUGIH	VELIKOJ LJUBAVI
10 OTKRIVEN SPOMENIK	23 PET STOTINA GODINA	47 TVORAC ZAVIDNOG
ŽRTVAMA HOLOKAUSTA	VENECIJANSKOG GETA	GLAZBENOG OPUSA
U DUBROVNIKU	28 ŽUDIOSKA ULICA ČUVA	52 PRVI PRIJEVOD TALMUDA
14 IHRA — ODRŽAVANJE SJEĆANJA	DUGU POVIJEST ŽIDOVА U	NA TALIJANSKI NAKON 500
I JAČANJE OBRAZO VANJA	DUBROVNIKU	GODINA
O HOLOKAUSTU	31 ŽIDOVИ RIMA I RIMSKI GETO	53 SUZE DUSTINA HOFFMAN
15 "TREBLINKA: PUT U TAMU"	32 RELATIVIZACIJA FAŠIZMA	54 IN MEMORIAM — JEŠUA ŠUA
— ČOVJEK IMA IZBOR	JE NEPRIHVATLJIVA	ABINUN
I ODGOVORAN JE ZA	37 YIDISHKEIT I MENSHLIKHKEYT	
SVOJA DJELA	— ILI KAKO SE ŽIVJELO	
16 JE LI SADA IZRAEL	U ŠTETLU	
NAJSIGURNIJA ZEMLJA	40 ANATEVKА — IMAGINARNI	
U EUROPИ?	ŠTETL S GUSLAČEM NA KROVУ	
17 U NOVOM SADU SVE	42 DOBRODOŠLI U ANATEVKУ,	
PO STAROM	ŽIDOVSKI ŠTETL U UKRAJINI	

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

SNJEŠKA KNEŽEVIĆ, DEAN FRIEDRICH, MAŠA TAUŠAN, DARKO FISCHER, MILIVOJ DRETAR, SUZANA GLAVAŠ, VESNA DOMANY HARDY,
RENATA DEBELJAK, FREDI KRAMER, IVAN BAUER, ANA LEBL

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

zahvaljujući novim tehnologijama i brzinom kojom se vijesti šire, sigurna sam da ste svi dobro upoznati s onime što se događalo u vezi odavanja počasti žrtvama Jasenovca. Puno je toga izrečeno i napisano, a vrijeme će pokazati tko je nešto iz svega toga i naučio. O Jasenovcu i svemu što se događalo piše Snješka Knežević.

Sredinom ožujka u Dubrovniku je otkriven spomenik žrtvama Holokausta, prvi spomenik žrtvama Holokausta od osamostaljenja Hrvatske. Svečanosti su nazočili brojni uglednici i prisjetili se povijesti židovske nazočnosti u Dubrovniku, ali i teškog razdoblja Holokausta. Sada će se članovi Židovske općine Dubrovnik moći okupiti kod spomenika i odati počast žrtvama „jer svaka obitelj iz naše Općine ima svoju žrtvu”, podsjetila je predsjednica Židovske općine Dubrovnik Sabrina Horović.

Ove se godine nizom manifestacija obilježava 500 godina od osnivanja prvog geta u Veneciji. Tekst o tome kako je venecijanski geto osnovan, kako se u njemu živjelo nekada i kako se živi danas piše Suzana Glavaš. Velika obljetnica venecijanskog geta bila je

povod da se pokušamo prisjetiti kako su Židovi tijekom stotina godina živjeli u dijaspori. Dok su u nekim zemljama Židovi bili prisiljeni živjeti u getu, u drugima su gradili štetle i тамо stvarali svoje zajednice i čuvali vjekovnu tradiciju i običaje. O starom dubrovačkom getu piše Renata Debeljak, a o još starijoj rimskoj židovskoj zajednici i životu u rimskom getu Vesna Domany Hardy. Nacisti su preuzeli koncept geta i ponovo odvojili Židove od drugih stanovnika gradova Europe. Najpoznatiji nacistički geto bio je onaj u Varšavi, a u ovom broju Milivoj Dretar piše o manje poznatom getu u Krakovu i užasima koje su njegovi stanovnici prolazili.

Ivan Bauer inspirativno piše o Irvingu Berlinu, još jednom velikanu iz svijeta muzike, u čijim hitovima i danas uživamo, a o velikoj ljubavi jednog od najvećih hrvatskih nogometara i velikog čovjeka Ivana Ice Hitreca i Židovke Zite Hirschler piše Fredi Kramer. Ico Hitrec ostat će zapamćen ne samo po svojim golovima već i po tome što je tijekom Drugog svjetskog rata spasio članove židovskih obitelji Hirschler i Rosenfeld.

Naša židovska zajednica izgubila je još jednog svog uglednog člana — Ješuu Šuu Abinuna. Od omiljenog Šue toplim se riječima oprašta predsjednica Židovske općine Split Ana Lebl. A svijet je izgubio i velikog židovskog književnika Imru Kertesz, čiji će romani, riječi i misli ostati s nama kao svjedoci onoga što su Židovi preživjeli tijekom Holokausta. „Ali ja vjerujem u pisanje — ništa drugo, samo pisanje. Čovjek živi kao crv, ali piše kao Bog”, napisao je Kertesz.

Nataša Barac

JASENOVAC I POČAST ŽRTVAMA

PIŠE: SNJEŠKA KNEŽEVIĆ

FOTOGRAFIJA: JASENOVAC I POČAST ŽRTVAMA

Odluka Koordinacije židovskih općina u Hrvatskoj da Židovi ne sudjeluju u oficijelnoj komemoraciji koju 22. travnja upriličuje Javna ustanova spomen-područja Jasenovac i odaju počast žrtvama hrvatskog Auschwitza vlastitom, zasebnom komemoracijom predstavlja protest i opomenu zbog progresivnog procesa rehabilitacije NDH-a, afirmacije ustaške ideologije, negiranje genocida, opravdavanja i ublažavanja zločina; ukratko

i jasnije: zbog ustašizacije u koju protagonisti tog procesa guraju državu i društvo. Taj proces tinja od početka 1990-ih, prigodno se aktualizira, postupno dobiva znatnije razmjere da bi nastupom sadašnje političke vlasti dobio zamah i širinu — “lavina koja se kotrlja već godinu dana” (Kraus). Upozorenja nisu nedostajala, štoviše, postajala su sve glasnija, za riječ sejavljalo sve više kritičara najrazličitijih profila, formira-

jući relativnu homogenu frontu. Gesta židovske zajednice odjeknula je kao krik: dosta, nećemo više — i jasno uputila na nužnost zaustavljanja opasnog i nadasve štetnog trenda: zazivanja i obnove ustaštva, skretanja u desni ekstremizam i ideološku isključivost. Poruka je, zahvaljući nedvosmislenosti, lapidarnosti i jasnoći, smjesta shvaćena u zemlji i svijetu. U lokalnoj sredini izazvala je konkretne reakcije: sa Židovima su se solidarizirali

pripadnici stradalačkih naroda i grupa, potomci žrtava ustaškog zločina, te odlučili da također ne sudjeluju u oficijelnoj komemoraciji i ne podrže svojom prisutnošću očekivano licemjerni nastup državničke reprezentacije u Jasenovcu. Najavljenе su posebne komemoracije Srpskog narodnog vijeća i Pravoslavne crkve te Saveza antifašističkih boraca i antifašista. To neupitno upućuje na vrijednosni obrat, a hoće li on potaknuti i politički, pokazati će se s vremenom. No glasovi iz svijeta, Velike Britanije, SAD-a, Njemačke, Izraela iskazuju zabrinutost i osudu.

Jasenovac je od spomenutih devedesetih godina bio objekt kvaziznanstvenih propitivanja i reinterpretacija, ukratko, ideoloških manipulacija — sve u službi definiranja novog hrvatskog političkog identiteta. Zbog opsesije kontinuitetom ublažavao se zločinački karakter kvislinškog ustaškog režima, ispravljala povijest, nijekala važnost hrvatskog antifašizma, uspoređivali su se i izjednačivali ustaški, nacistički i komunistički zločini. Židovi su upozoravali i opominjali, kako svjedoči kronika od 1993. do danas. U pismu upućenom u jesen 1993. predsjednicima države, Sabora i Vlade, koje u ime tadašnjeg Koordinacionog odbora židovskih općina u RH potpisuje dr. Ognjen Kraus među ostalim stoji: "Uznemirila nas je najavljenja želja, da se na područje nekadašnjeg ustaškog konclogora Jasenovca, gdje je ubijeno oko 18.000 pripadnika našeg naroda, prenesu posmrtni ostaci poslijeratnih žrtava iz područja Bleiburga i sa Križnog puta... Ne možemo zaboraviti da među njima, pored mnogo nevinih, ima i onih ljudi koji su ubijali u Jasenovcu. Stoga se protivimo izjednačavanju i posmrtnom združivanju." I nadalje: "Zabrinjavaju nas i učestala nastojanja u tekućoj publicistici i u nekim udžbenicima, da se dijelovi novije povijesti iskrivljuju u želji

FOTOGRAFIJA: JASENOVAC I POČAST ŽRTVAMA

za rehabilitacijom ustaške NDH... Takve i mnoge slične pojave izazivaju sve dublje negodovanje, pa stoga apeliramo da poduzmete mjere kako bi se nanesene štete barem donekle ublažile, a daljnje sprječile." U pismu predsjedniku Tuđmanu u proljeće 1995. ponovno je riječ o Jasenovcu: "U Poslanici prigodom pete obljetnice samostalne hrvatske države najavljujete svoju namjeru o pretvaranju Jasenovca u 'Hrvatsko spomen područje svih ratnih žrtava'. Kažete: 'Prenijet ćemo tamo posmrtnе ostatke svih žrtava i fašizma i komunizma, naravno s posebnim njihovim obilježjem.' Kao zajednica koja je iskusila najgori oblik genocida, Holokaust, i u njemu izgubila šest milijuna svojih pripadnika, mi znamo što znači tuga za žrtvama i etički nalog sjećanja i poštovanja. Stoga i razumijemo Vašu težnju da se i štovanjem svih hrvatskih žrtava u povijesti prevladaju rascjepi i podjele iz prošlosti. No Vaša ideja da se ta težnja sada otjelovi u Jasenovcu ispunja nas negodovanjem u ime židovskih žrtava tog logora smrti i istine o Jasenovcu." Na komemoraciji na

Jom Hašoa te godine dr. Kraus ponavlja: "Ne možemo zamisliti da se na jednom mjestu uz kosti židovskih žrtava nađu posmrtni ostaci i onih koji su krivi za njihovo patnju i mučeništvo." Na Jom Hašoa 1998.: "Unutar raznih političkih i ideoloških spekulacija desetljećima se manipuliralo s povijesnom istinom o Jasenovcu. U ime takozvane opće pomrbe tu bi se mogli naći posmrtni ostaci žrtava i njihovih ubojica. Oštro smo protestirali protiv te ideje na svim razinama. Ona je osuđena i u Hrvatskoj i u svijetu. Želimo da ovo memorialno područje ostane što jest: spomenik žrtvama NDH u Jasenovcu." Godine 1999., također na Jom Hašoa: "Vrijeđa nas kada se kaže da je u Jasenovcu postojalo kazalište, da se tu izvodila opereta 'Mala Floramy'. Vrijeđa nas kada se želi zataškati odgovornost za ono što je bilo i što je počinila ustaška vlast. Samo iznošenjem istine, samo kada zločin bude osuđen i kažnen, može se prevladati mučna prošlost." Na komemoraciji u Jasenovcu 2000.: "U znaku rastućeg hrvatskog nacionalizma, njegovi su se ideolozi Jasenovcem počeli

FOTOGRAFIJA: JASENOVAC I POČAST ŽRTVAMA

koristiti da umanje zločinački karakter takozvane Nezavisne države Hrvatske i prikažu je kao legitimnu državnu tvořevinu hrvatskog naroda. Počelo je to spekulacijama o broju žrtava Jasenovaca koje su nedavno kulminirale izvještajem saborske komisije koja se bavila žrtvama Drugog svjetskog rata i porača, da je u Hrvatskoj stradalo tristotinjak Židova, kao da ni mi ni svijet ne znamo koliko nas je bilo prije 1941. i koliko nas je ostalo poslije 1945.” Jom Hašoa 2001.: “Proteklih deset godina morali smo že-stoko braniti istinu o sebi i o Holokaustu. Nacionalistička orijentacija vladajuće politike poticala je falsifikaciju povijesti, zatiranje sjećanja i spomenika antifašističkog otpora i borbe; toleriralala je de-

sničarski ekstremizam i nacionalnu ne-trpeljivost.” Jom Hašoa 2009.: “I ovom prilikom želim istaknuti nezadovoljstvo i ogorčenje velikog dijela židovske zajednice u Zagrebu i Hrvatskoj, a posebno preživjelih, novim postavom muzeja u sklopu memorijalnog područja Jasenovac. Mislimo, da on ne prikazuje punu istinu o Jasenovcu, strahotama i patnji žrtava i da ublažava istinu o ustaškom režimu. To vrijeđa i nas, njihove potomke. I zato ponovno zahtijevamo promjenu tog postava.” Re-torika s godinama postaje sve žešća, a zahtjevi sve radikalniji. Tako dr. Kraus na Jom Hašoa 2012. kaže: “Hrvatsko društvo do danas se nije suočilo s istinom o stradanju Židova na ovom tlu.

Relativizira se uloga ustaškog pokreta u zvjerstvima, koja su se dogodila u NDH. Govori se o žrtvama fašizma i nacizma. Žrtve ustaštva ne postoje! Tolerira se javno isticanje ustaškog i nacističkog znakovlja, ne kažnjavaju se javni nastupi koji šire međunalacionalnu, rasnu i vjersku mržnju, koji potiču netoleranciju i nasilje.” Napokon 2014.: “I dalje se ne-smetano obilježava obljetnica osnutka NDH i veliča ta zločinačka tvorevina. Ove godine to se dogodilo u Splitu — na otvorenom, uz prisutnost mnogih osoba iz javnog života i crkve. Neposredno nakon tогa na starom židovskom groblju na Marjanu srušeno je nekoliko nadgrobnih spomenika. Što se događa na stadionima? Što se propovijeda s oltara? Gdje je

reakcija građanstva na sva te događaje? Što su učinile institucije, koje imaju u rukama dobre zakone, koji to priječe? Ništa! Zar vas sve to ne podsjeća na već viđeno? Zar ne vidite opasnost koja lebdi nad svima nama?"

To su tek naglasci koji su uglavnom direktnim televizijskim prijenosima, dakle, nefrizirani dospjeli do javnosti. Oni svjedoče o nagomilanom nezadovoljstvu i frustraciji, pa ne čudi što je ove godine naočigled niza ekscesa — prijedloga o legalizaciji pozdrava Za dom spremni!, otkrića proustaške aktivnosti novog ministra kulture, pokušaja linča Mirjane Rakić, novinarke i predsjednice Vijeća za elektroničke medije, divljanja i kolektivnog skandiranja proustaških parola na stadionima, ignoriranja i nekažnjavanja tih i mnoštva sličnih pojava, postojanog zamagljivanja i cenzuriranja stanja stvari i istine u glavnim medijima — Židovima prekipjelo. Odbili su statirati na komemoraciji koja će put mnogih prethodnih biti predstava, kojom će predstavnici političke vlasti legitimirati svoje kvaziantifašističko opredjeljenja i hiniti pijetet. Usljedilo je nagovaranje da odustanu, pa da ne potiču podjele, jer da u prvom planu moraju biti žrtve — dakako, sve i svih totalitarnih režima, da je političkoj vlasti i političarima jedino na umu odavanje počasti... Ni riječi o ispravljanju svega što je navedeno u razlozima židovske zajednice za njezinu odluku: relativiranje i revitaliziranje ustaštva te ignoriranje zahtjeva za revizijom postava u Jasenovcu. Ni poziv predsjednice RH i pokušaji da ih odgovori od njihove posebne komemoracije i nagovori da dođu na državnu, "središnju" komemoraciju nisu urodili plodom. Ali tog istoga dana, poslije posjeta izaslanika State Departmenta za pitanja Holokausta Nicolasa Deana, nimalo slučajno, i predsjednica RH i predsjednik Vlade, napokon su se

FOTOGRAFIJA: JASENOVAC I POČAST ŽRTVAMA

izrijekom ogradili od NDH i ustaštva, štoviše osudili ih i proglašili antifašizam temeljem države i poretka. Ni te izvanredne izjave, očito iznuđene ozbiljnošću situacije, nisu potaknule promjenu, a ni nikoga uvjerile.

Kako je još 2. travnja bilo objavljeno, komemoracija u Jasenovcu je održana je 15. travnja, dostojanstveno, uz kadish, cvijeće i svijeće, uz malo jasnih i snažnih riječi. Uz pripadnike hrvatskih židovskih općina, napose zagrebačke i Vjerske zajednice Bet Israel, sudjelovali su predsjednici pet židovskih općina u Hrvatskoj, Saveza jevrejskih opština Srbije, Banja Luke, Sarajeva, Federacije židovskih općina Bosne i Hercegovine, ambasadori Izraela i Austrije te predstavnici više europskih i američkih ambasada, predsjednik Srpskog narodnog vijeća Milorad Pupovac i predsjednik Vijeća srpske nacionalne manjine Zagreba Aleksandar Milošević, saborski zastupnici Furio Radin i Radimir Čačić, bivši predsjednik RH Ivo Josipović, te Zoran Pusić, u ime antifašističke lige. Navodimo ih po ponaosob, jer odaziv i sastav potvrđuje neupitnu i široku po-

dršku. Nakon komemoracije organizatore su predstavnici najviše političke vlasti počeli optuživati na "politizaciju" Jasenovca, svjesno poticanje ideoloških podjela i čak ignoriranje žrtava. Saborski zastupnik Veljko Kajtazi, koji kao predstavnik najbrojnije (romske) manjine zakonskim automatizmom predstavlja i Židove, optužio ih je za politička "prepučavanja", naglasio kako nije mogao akceptirati tu komemoraciju jer da on zastupa sve Židove — koje to?, kad svi svi bili u Jasenovcu, i posvjedočio servilnost spram vlastodržaca. I zagrebački gradonačelnik prihvatio je oficijelnu recentnu floskulu, da je jedino što vrijedi odavanje počasti žrtvama (svih totalitarizma, dakle, i nadalje združenima), da je legalist, to jest podržava obznanjen politički stav. Napokon, i "biser" predsjednika Hrvatskog sabora, Željka Reinera koji židovsku komemoraciju i sve alternativne, najavljenе komemoracije proglašava "proslavama" (!). No tek će se vidjeti kako će on i njegovi — i što će, celebrirati 22. travnja, na dan proboja koji njihovi "povjesničari" negiraju. Kako bilo, lekcija je dana i uspjela.

O POVRATU IMOVINE I OBRAZOVARANJU O HOLOKAUSTU U HRVATSKOJ

PIŠE: DEAN FRIEDRICH

Uporedjeljak, 11. travnja 2016. Židovska općina Zagreb u svojim je prostorima primila delegaciju visokih dužnosnika koju su činili Nicholas Dean, posebni izaslanik za pitanja Holokausta State Departmenta SAD-a, Susan Sandler, iz Ureda posebnog izaslanika za pitanja Holokausta State Departmenta SAD-a, Daniel Mariaschin, izvršni potpredsjednik B'nai B'rith International, Arie Bucheister, voditelj ureda Conference on Jewish Material Claims Against Germany, Evan Hochberg, savjetnik pri WJRO (Svjetska židovska organizacija za povrat imovine), Ivan Čerešnješ, suradnik WJRO-a, Tibor Šalev Šloser, posebni izaslanik za pitanja Holokausta iz Izraela, Avi Weber, savjetnik Ministarstva socijalne pravde iz Izraela, Margaret H. Nardi, zamjenica veleposlanice SAD u Hrvatskoj te Eric Williams, politički savjetnik u Veleposlanstva SAD-a u Hrvatskoj. S delegacijom ŽOZ-a koju su činili Ognjen Kraus, predsjednik, Saša Cvetković, potpredsjednik, Sanja Zoričić Tabaković, predsjednica Izvršnog odbora i Dean Friedrich, glavni tajnik, raspravljali su o dvije teme: povratu imovine i obrazovanju o Holokaustu u Hrvatskoj.

Dolazak ove delegacije logični je nastavak višegodišnjih razgovora ŽOZ-a s predstavnicima State Departmenta i spomenutih organizacija. Nakon parlamentarnih izbora u RH delegacija je

željela ispitati stavove nove Vlade RH te podijeliti iskustva sa ŽOZ-om. U pogledu pitanja povrata imovine židovskih općina, ŽOZ je ponovila svoje čvrsto stajalište o nužnosti povrata ključnih nekretnina sukladno zahtjevima podnesenim 1997. u naturalnom obliku ili zamjenom za odgovarajuće nekretnine u vlasništvu države. ŽOZ je svjesna objektivnih teškoća i prepreka vezanih uz imovinu pravnih osoba te je mišljenje da bi povratom nekih od njih te odgovarajućom naknadom za srušenu sinagogu u Zagrebu i naknadom za razdoblje ekonomskog iskoristavanja zemljišta na kojem je sinagoga izgrađena, mogla konačno riješiti pitanja svih predmeta povrata. Što se privatne imovine tiče, ŽOZ je stava da su dosadašnji rezultati razočaravajući te ističe potrebu izmjena Zakona o povratu, prvenstveno u onom dijelu koji se odnosi na dodjelu novog roka za podnošenje zahtjeva primjerenoj trajanju, otvaranja mogućnosti povrata za strane državljane te ukidanje restriktivnih odredbi o nasljeđivanju uz usklađenje s postojećim Zakonom o nasljeđivanju. Vezano uz ošasnu imovinu (bez nasljednika) ŽOZ bi mogla razmotriti sada već vremešnu ideju o osnivanju fonda čiju bi imovinu činila sredstva iz prodaje nekretnina bez nasljednika kojima raspolaže država, ali uz uvjet značajnog napretka u pogledu prva dva zahtjeva te uz uvjet da se imovi-

na novonastalog fonda koristi isključivo za dobrobit preživjelih iz Holokausta odnosno kao direktna finansijska pomoć samo tim osobama, a nikako ne kao finansijska pomoć različitim organizacijama, njihovim programima ili djelatnicima, pa čak ni židovskim općinama.

U raspravi o obrazovanju o Holokaustu, ŽOZ je izrazila mišljenje da na državnoj razini nisu učinjeni značajniji pozitivni pomaci te da učenje o Holokaustu nije na kvalitetan način inkorporirano u nastavni program već da se radi o prirođeničarskim, politički motiviranim pokušajima koji s obzirom na stanje u društvu i znanje kojim raspolažu mlađe generacije, očigledno ne daju rezultate. ŽOZ zamjera državnim tijelima da u programu koji provode nisu iskoristili potencijal židovske zajednice, preživjelih iz Holokausta, artefakata i dokumentacije iz toga vremena koju posjeduje ŽOZ. Isto tako zamjera da države ne podržava program Šoa akademije, a posebice u dijelu koji se odnosi na službenu preporuku ravnateljima škola za sudjelovanje njihovih nastavnika, pokriće njihovih putnih i troškova boravka te izostanaka s nastave. Nadalje, vjeruje da bi za neke od programa Šoa akademije svakako trebalo naći mjesta u službenom školskom kurikulumu i redovnoj nastavi osnovnih i srednjih škola.

OTKRIVEN SPOMENIK ŽRTVAMA HOLOKAUSTA U DUBROVNIKU

PIŠE: DEAN FRIEDRICH

FOTOGRAFIJA: OTKRIVEN SPOMENIK ŽRTVAMA HOLOKAUSTA U DUBROVNIKU

Upetak, 18. ožujka 2016. na židovskom groblju u Dubrovniku (Boninovo), na svečanosti u organizaciji Židovske općine Dubrovnik, otkriven je spomenik žrtvama Holokausta — članicama i članovima dubrovačke židovske općine. Poseban značaj ovom događaju pridaje činjenica da je ovo prvi spomenik žrtvama Holokausta podignut u Republici Hrvatskoj od njezina osamostaljenja. Projekt je inicirala Židovska općina

Dubrovnik, a autor spomenika je arhitekt Ivan Čerešnješ, bivši predsjednik Jevrejske općine Sarajevo, donedavni djelatnik Hebrew Universitya iz Jeruzalema, koji je veći dio svog života od odlaska u Izrael posvetio istraživanju mesta židovske kolektivne memorije. Čerešnješ je i prvi uz spomen obilježje položio kamenčić koji je za ovu prigodu donio s groblja na Maslinskoj gori, rekavši prije toga da je od 140 članova

njegove obitelji Holokaust preživjelo svega njih pet.

Spomenik je izrađen od mramora u koji su isklesani tekstovi na hrvatskom i ivritu. Ispod natpisa "U spomen žrtvama Holokausta Židovske općine u Dubrovniku", nalaze se imena 27 ubijenih, a ispod kojih je citat iz Jeremije (31,14). U podnožju je stilizirana menorah te prostor za 6 svijeća koje uobičajeno simboliziraju 6 milijuna ubijenih Židova.

Svečanosti otkrivanja prisustvovali su uz organizatore predsjedniku Židovske općine Dubrovnik prof. dr. sc. Sabrinu Horović, potpredsjednika Slobodana Tošovića i članove dubrovačke židovske općine; ministar znanosti, obrazovanja i sporta dr. sc. Predrag Šustar, gradonačelnik Dubrovnika Andro Vlahušić, župan Dubrovačko-neretvanske županije Nikola Dobroslavić, veleposlanica Države Izrael u RH Zina Kalay Kleitman, predsjednik gradskog vijeća Dubrovnika Mato Franković, predsjednik HAZU-a akademik Zvonko Kusić, glavni rabin Hrvatske i Crne Gore Luciano Moše Prelević, predsjednik Koordinacije židovskih općina u RH prof. dr. sc. Ognjen Kraus, predsjednica Židovske općine Split Ana Lebl, glavni tajnik Židovske općine Zagreb Dean Friedrich, te predstavnici Islamske zajednice, Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve, drugi uglednici i građani Dubrovnika.

Rabin Prelević izmolio je Jizkor, Avrahamim i Kadiš, a šest svijeća za šest milijuna ubijenih Židova upalili su preživjeli iz Holokausta i njihovi potomci: Blanka Danon Kurpjel, Slobodan Tošović, Katija Wormann, Albert Papo, Zagorka Vrtikapa i Srđ Jakšić.

Predsjednica žo Dubrovnik je u okviru svečanosti, za stvaranje i realizaciju spomenika, zaslужnima uručila posebne zahvalnice — Megilot. Dobili su ih Ivan Čerešnješ, Ante Stojan, Petrica Balija, Laila Sprajc, Grad Dubrovnik, Andro Vlahušić, Mato Franković, Društvo prijatelja dubrovačke starine, Denis Orlić i Žana Baća.

Prisutnima se obratio Andro Vlahušić istaknuvši kako se ukupan broj stradalih članova žo Dubrovnik doima malim, no kad se uzme u obzir da je to bio svaki treći pripadnik tadašnje židovske općine, čovjeka to boli. Sa žaljenjem je utvrdio da se to dogodilo, a "kao država i grad moramo poštovati manjine jer je najveća snaga jednog grada ili države štititi one male". Dodao je da su ljudi skloni zaboravu, a zaborav je kad ne želimo priznati da je netko od nas ili naših predaka učinio nešto loše.

GOVORE SABRINE HOROVIĆ, OGNJENA KRAUSA TE IVANA ČEREŠNJEŠA DONOSIMO U CIJELOSTI:

• PROF.DR.SC. SABRINA HOROVIĆ

Poštovani i dragi izaslanici, uzvanici, gosti, prijatelji i članovi Židovske općine Dubrovnik, šalom. Imam posebnu čast, kao predsjednica Židovske općine, pozdraviti vas danas na svečanosti otkrivanja Spomenika žrtvama Holokausta Židovske općine u Dubrovniku.

Židovsko groblje na Boninovu datira od 1808. godine, kada je Općina kupila ovo

zemljište umjesto ranijeg starog groblja s početka 16. stoljeća koje se nalazilo blizu sjevernih gradskih zidina. Ekshumacija je izvršena tek između 1911. do 1913. Groblje je spomenik židovske kulture na kojem se nalaze četiri vrste nadgrobnih spomenika, tradicionalni sefardski prenijetog stila iz Španjolske i Portugala, oni nastali pod utjecajem turske umjetnosti, treći u obliku sarkofaga i četvrti u obliku obeliska pod austrougarskim utjecajem.

Sudbina dubrovačkih Židova u vrijeme Holokausta bila je period progona, poniženja i stradanja. Općina je pred Drugi svjetski rat brojala 148 članova, od kojih je njih 87 živjelo u Dubrovniku. Nakon kapitulacije tadašnje Kraljevine Jugoslavije, najprije u Dubrovnik dolaze njemački okupatori i ustaše tzv. Nezavisne Države Hrvatske. Počinje primjena svih protužidovskih naredbi, ali i prva odvođenja i ubojstva Židova i Srba. Gestapo u srpnju 1941. oduzima Židovskoj općini vrijednu arhivu, stare protokole, zapisnike, matične knjige i prijepisku, i posebice vrijedan Pinkas koji se odnosio na život i rad zajednice tijekom cijelog 17. stoljeća, osobito poslije velike trešnje 1667. Kako je Dubrovnik bio Prva talijanska okupacijska zona, pored vojne, Talijani preuzimaju i civilnu vlast. Zbog toga, brojni Židovi iz sjevernih dijelova Hrvatske, iz BiH stižu u Dubrovnik i okolicu, njih oko 1600, a tadašnja malobrojna i sama osiromašena židovska zajednica preuzima na sebe brigu o izbjeglicama.

Do kraja prosinca 1942. Talijani su sve Židove internirali u svoje logore, dubrovačke Židove u Dubrovnik, izbjegle Židove u Kupare i na otok Lopud. U svibnju 1943. svi Židovi su brodom prebačeni u koncentracijski logor Kampor na otoku Rabu. Nakon kapitulacije Italije, dio Židova pridružuje se partizanima, dio odlazi na oslobođeni teritorij Hrvatske, dio bježi u Italiju. Oni koji su ostali na Rabu, po iskrcavanju Nijemaca, odve-

FOTOGRAFIJA: OTKRIVEN SPOMENIK ŽRTVAMA HOLOKAUSTA U DUBROVNIKU

deni su najprije u koncentracijski logor Rižarna u Trstu, a odatle u Auschwitz i Bergen Belsen. Od predratnih 87, 27 Židova su stradali kao žrtve Holokausta. Među njima je i predratni dubrovački rabin Salomon Baruh. U našem Muzeju poseban zid posvetili smo memoriranju tog najstrašnijeg perioda u našoj povijesti. Isto tako, držali smo da je obveza naše generacije memorirati žrtvu naših članova na jednom posebnom mjestu, postaviti spomenik na našem groblju.

Inž. arhitekture Ivan Čeresnješ s Hebrew University iz Jeruzalema, inače prijatelj naše Općine, koji je veliki dio svog znanstvenog istraživanja posvetio povijesti dubrovačkih Židova dao je idejno rješenje spomenika, čiji je temelj bila postojeća ploča sjećanja iz Židovskog muzeja uz citat Jeremije 31. 14: "Čuj jauk se čuje u Rami, gorko plakanje! Rahela oplakuje djecu, svoju". U podnožju se nalazi stilizirana menora i korito za šest svijeća, simbolično za šest milijuna ubi-

jenih Židova u Holokaustu. Provedba je povjerena firmi Trames Consultants, inž. arhitekture Petrići Balija i konzultantu inž. arhitekture Anti Stojanu. Izvođači su bili firme Dom izgradnja i Mišković i sinovi.

Izgradnju Spomenika finansijski su pomogli: Grad Dubrovnik na čelu s gradonačelnikom Androm Vlahušićem i predsjednikom Gradskog vijeća Matom Frankovićem, Društvo prijatelja dubrovačke starine s predsjednikom Denisom Orlićem, na čemu im se puno zahvaljujemo. Investitor je bila Židovska općina Dubrovnik. Danas otkrivamo spomenik, brojni posjetitelji moći će obići ovo mjesto i položenim kameničićem simbolično se pokloniti žrtvama. Barem dva puta godišnje, 27. siječnja na Dan sjećanja na Holokaust i za Jom Hašoa, naši članovi će također biti ovdje, na mjestu na kojem svaka obitelj iz naše Općine ima svoju žrtvu. Žrtava se moramo sjećati i odavati poštovanje hrabrosti preživjelih i onih koji su im pomogli ili koji su ih oslobodili. Tako ćemo i obnavljati našu riješenost da spriječimo takve strahote i odbacimo mentalitet koji ih dopušta. Izvore Holokausta treba odmah zaustaviti — to je najvažnija poruka izvučena iz nasljeđa Holokausta. Nemoj biti počinitelj, nemoj biti žrtva, nemoj biti pasivni promatrač.

Svima vama koji ste ovo omogućili, koji ste nam pomogli i koji ste svojom nazočnošću uveličali današnju ceremoniju veliko hvala, a žrtvama čija su imena na ovom spomeniku

ZIHRONAM LIVRAHA!

• IVAN ČEREŠNJEŠ

Dobar dan; ja sam Ivan Čerešnješ, bavim se mjestima koja su sveta kao "mjesta istorije — memorije" i istražujem ekspresiju židovske kolektivne memorije u odnosu na Holokaust kao "mega — događaj" u

FOTOGRAFIJA: OTKRIVEN SPOMENIK ŽRTVAMA HOLOKAUSTA U DUBROVNIKU

istoriji čovječanstva. Ovdje sam se okušao na zadatku da interpretiram ovaj spomenik kao višeslojnu memoriju uklesanu u kamenu jer često pojedinac ne razmišlja o tome kako spomenici fiksiraju momenat u vremenu jer se društva mijenjaju, a spomenici ostaju.

Danas gotovo da i nemamo spomenike/memorijale Holokausta na javnim prostorima, postoje mnogi posvećeni sjećanjima na Drugi svjetski rat, na antifašističku borbu, na generalno stradanja stanovništva, mnogi su logori za istrebljivanje nepočudnih obilježeni i pretvoreni u spomen-područja i svugdje se govori u općim pojmovima o stradalima. Postoji veći broj memorijalnih ploča i spomenika posvećenih Holokaustu, ali su gotovo svi na židovskim grobljima, židovskim općinama, u kulturnim centrima i u malobrojnim sinagogama, uglavnom nedostupni široj publici. Svi govore o istom, ali ipak nisu samo podređeni negativnim karakterom događaja na koje podsjećaju; služe i da bi ojačali grupni identitet

među Židovima koji je primarno definiran negativnim iskustvom tokom stoljeća progona i diskriminacije.

Inicijalno moj je pristup ovdje bio minimalistički; nastojao sam izbjegći reference na nasilje nad ljudima čija se imena tu nalaze, svi znamo zašto su ona tu — jedini izuzetak je citat proroka Jeremije: "pramjaka Rahel, majka Benjamina i Efraima, rodonačelnika 2 od 12 izraelskih plemena, plače zbog njihove smrti i prema proroku Eliju njen plać odjekuje kroz vrijeme za svim Židovima koji su ubijani samo zbog svojeg Židovstva."

Danas i ovdje ovim spomenikom čuvamo sjećanja na nevine žrtve, članove stare i poštovane židovske zajednice grada Dubrovnika, ali ne zaboravljamo ni milijune naših sunarodnika s kojima su podijelili tragičnu sudbinu s jedinom željom koja se na ovakvim mjestima izriče, a prema prastarim običajima židovskog naroda: Neka im duše budu uvezane u svežanj života!

FOTOGRAFIJA: OTKRIVEN SPOMENIK ŽRTVAMA HOLOKAUSTA U DUBROVNIKU

• PROF.DR.SC. OGNJEN KRAUS

Šalom! Poštovani uzvanici, dragi prijatelji! Želim vas sve pozdraviti, posebno preživjele žrtve Holokausta i njihove obitelji.

Zahvaljujem donatorima koji su omogućili realizaciju ovog spomen-obilježja. Zahvaljujem svima koji ste danas došli na Židovsko groblje na otvorenje ovog spomen-obilježja žrtvama Holokausta iz Dubrovnika, da odate počast onima koji su bili žrtve ustaškog terora u ovom gradu.

U Dubrovniku Židovi žive od početka 14. stoljeća, dubrovačka sinagoga postoji od 1408. i najstarija je sefardska sinagoga u funkciji na svijetu i druga najstarija u Europi. Židovska općina Dubrovnik osnovana je 1538. godine, geto 1546., prvo groblje još 1400., a drugo 1651. godine. Da, to je povijest Dubrovnika i dubrovačkih Židova; da, to je i povijest Hrvatske. Židovi su dali Dubrovniku i takve ljude kao što su bili jedan Amatus Lusitanus, svjetski poznat liječnik i isto tako poznat pjesnik Didak Pir, a i još mnoga važna

imena. Živjeli su u ovom gradu mnoga stoljeća pod raznim uvjetima, sretno, manje sretno, proganjani, slobodni... Ono što su doživjeli 1941., zato jer su bili Židovi, ne može se zaboraviti. Odvedeni su u logore smrti prema rasnim zakonima tzv. Nezavisne države Hrvatske. Prvi Židovi iz Dubrovnika deportirani su u Jasenovac već u srpnju 1941. godine. Među njima su bila i djeca. Ustaško divljanje i pljačka prekinuti su u jesen iste godine kada u Dubrovniku Talijani preuzimaju vlast. I pod talijanskom vlasti Židovi su bili deportirani u logore. Da, bili su to logori, ali ne logori smrti, nego sabirni logori. O tome je govorila predsjednica dubrovačke općine profesorica Sabrina Horović, da ne ponavljam...

Nakon kapitulacije Italije ponovno vlast preuzimaju ustaše. Kao 1941. ponavlja se ustaški teror i pljačka židovske imovine. Od ukupno 87 dubrovačkih Židova danas podižemo spomenik za 27 osoba, 24 osobe spasile su život odlaškom u partizane, a ostali su se uspjeli

spasiti na druge načine — bijegom, a neki i zahvaljujući Dubrovčanima, Pravednicima među narodima kao što su bili Miho i Velimir Ercegović, Rudimir Roter i drugi kao što su bili Ljubo Perić i neki dobri ljudi.

Izgubili su sve — živote, domovinu, hram, ali spašene su Tore i ostali predmeti potrebnici za službu, kao i svo blago koje se nalazi danas u muzeju općine, zahvaljujući prijateljima. Održali su svoju baštinu i svoj identitet. Danas je to mala židovska općina, biser židovske baštine poznata diljem svijeta na ponos hrvatske židovske zajednice, a trebala bi biti i na ponos Republike Hrvatske.

Danas kada komemoriramo žrtve Holokausta i sjećamo se bezumlja koje je tada vladalo Europom — nacizma, fašizma, ustaštva, ostalih kvislinških režima, mi smo zabrinuti rastom antisemitizma, nacionalizma, ksenofobije, netrpeljivosti prema drugaćnjima, govorom mržnje, revitalizacijom i relativizacijom ustaštva. Sve to vidimo na ulicama, u javnim istupima, u medijima, na televiziji. Opet marširaju crnokošuljaši. Strašno je vidjeti kako nekoliko tisuća ljudi maršira ulicama glavnog grada Hrvatske i uzvikuje: Za dom spremni!, a na čelu su im ljudi koji obnašaju političku vlast: potpredsjednik Sabora i jedan saborski zastupnik. Nema reakcije policije, zakonodavstva, vlasti, vlade, predsjednice Republike Hrvatske. Zar je to sloboda govora? Zar je to demokracija? Zabrinuti smo, protestiramo. Tražimo provođenje zakona koji postaje u Hrvatskoj. Mi znamo što se nama dogodilo 1933. i 1941. kada su mase pod takvim povicima počele izlaziti na ceste bez reakcije. I na kraju još jednom sjetimo se onih zbog kojih smo danas ovdje, odajmo im počast.

ZIHRONAM LIVRAHA!

IHRA — ODRŽAVANJE SJEĆANJA I JAČANJE OBRAZOVARANJE O HOLOKAUSTU

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Međunarodni savez za sjećanje na Holokaust (IHRA) organizacija je manje poznata široj javnosti, ali ona već nešto više od petnaest godina pokušava ojačati obrazovanje na tu temu, te održati sjećanje i istražiti razdoblje Holokausta.

IHRA je osnovana 1998. godine na inicijativu tadašnjeg švedskog premijera Goerana Perssona koji je odlučio utemeljiti međunarodnu organizaciju koja bi širila obrazovanje o Holokaustu u svijetu. U Stockholmju je na konferenciji 2000. godine usvojena deklaracija koja je danas temelj IHRA-e, saveza koji čini 31 država članica — među njima i Hrvatska, 10 država promatrača i 7 međunarodnih organizacija. Uz obrazovanje, sjećanje i istraživanje, u Stockholmskoj deklaraciji stoji da je Holokaust bazično promijenio temelje čovječanstva, da dimenzije Holokausta koji su osmislimi i proveli nacisti moraju uvijek ostati u našem kolektivnom sjećanju te da međunarodna zajednica ima obvezu boriti se protiv genocida, etničkog čišćenja, rasizma, antisemitizma i ksenofobije.

Zemlja predsjedateljica IHRA-e mijenja se svake godine, a povodom završetka mađarskog predsjedanja održan je 11. ožujka u Mađarskom institutu u Zagrebu seminar pod nazivom "Spomen mesta Holokausta i sjećanje na Holokaust i ge-

nocid nad Romima". Od Mađarske na sljedeću godinu dana predsjedanje je preuzeila Rumunjska.

Mađarski državni tajnik za europske poslove Szabolc Takacs zadovoljan je rezultatima mađarskog predsjedanja a kao zanimljivost istaknuo je da je upravo u tom razdoblju mađarski film Laszla Nemesa "Saulov sin" dobio Oscara za najbolji strani film, te je time tema Holokausta ponovno došla u središte svjetske pozornosti.

Mađarska je u više navrata priznala svoju ulogu vezano uz Holokaust te preuzeila obvezu razvijati u budućim generacijama politiku nulte tolerancije prema mržnji i politiku dostojanstvenog sjećanja, rekao je, dodajući da je potrebno da mladi razumiju posljedice tog mračnog doba povijesti.

Što se tiče Hrvatske, šef diplomacije Miro Kovač naglasio je da se "hrvatski narod snažno protivi bilo kakvoj rasnoj ili vjerskoj netrpeljivosti" te da će se "ova vlada boriti da se nikako ne dopusti da sjećanje na Holokaust padne u zaborav".

"Mi ćemo učiniti sve što možemo da i mlade generacije ljudi u Hrvatskoj budu svjesne te ljudske, civilizacijske i moralne katastrofe i tragedije", rekao je, osudivši svaki ekstremizam, fanatizam, mržnju, netoleranciju i antisemitizam.

Moramo, kazao je, slušati i učiti od onih koji su još s nama, uputivši te riječi oscarovcu Branku Lustigu, preživjelom iz koncentracijskih logora, koji je također sudjelovao na seminaru i ispričao dio svojih sjećanja.

Na seminaru je među ostalima govorila i veleposlanica Izraela u Hrvatskoj Zina Kalay Kleitman, koja je naglasila kako ne govoriti samo kao predstavnica Izraela već i kao unuka židovske obitelji koja je velikim dijelom stradala u Ukrajini te je sudjelovanje na ovakvom seminaru za nju, kako je rekla, i "iskaz osobne predanosti". "Mislim da ne činimo dovoljno u smislu prisjećanja niti dovoljno u smislu obrazovanja mladih. To je ono što treba raditi u svakoj zemlji, pa tako i u Hrvatskoj", kazala je veleposlanica.

Sudionici seminara naglasili su kako se u kontekstu Holokausta treba upozoriti, uz ostale narode, i na stradanja Roma jer je njih, po procjenama, u Europi pobijeno između četvrtine i polovice ukupne populacije.

Na seminaru su sudjelovali i direktor Memorijalnog centra za Holokaust u Budimpešti Szabolcs Szita, glavni rabin Republike Hrvatske Luciano Moše Prelević, te predstavnici Memorijalnog centra Jad Vašema, Hrvatsko-izraelskog društva i Instituta Ivo Pilar.

“TREBLINKA: PUT U TAMU” — ČOVJEK IMA IZBOR I ODGOVORAN JE ZA SVOJA DJELA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Djelo “Treblinka: put u tamu” mađarsko-njemačke povjesničarke Gitte Sereny, jedno je od onih koje se bave fenomenom zla u čovjeku — koliko je ono urođeno a koliko je rezultat okolnosti, koji su to mehanizmi kojima se ljudi pokušavaju nositi s krivnjom, kakve sve iluzije i obmane uma nam pomažu, imamo li izbor i koliko smo odgovorni za svoja djela.

Gitta Sereny (1921.–2012.) temelji svoju knjigu na sedamdesetak sati razgovora s bivšim zapovjednikom logora za istrebljenje Treblinka Franzom Stanglom koje je vodila u njemačkom zatvoru nakon što je on osuđen na doživotnu kaznu. Osim s njim, spisateljica razgovara i s ljudima koji su mu bili bliski, s preživjelim logorašima, osuđenim zločincima koji su odslužili kazne, rubnim svjedocima, onima koji su sudjelovali u spašavanju Židova ili onima koji su spašavali naciste — poput nekih svećenika koji su nakon pada Trećeg Reicha omogućili nacistima da se izvuku iz Europe.

Franz Stangl bio je jedan od onih koji su se izvukli, živio je u Brazilu od kraja rata do 1967. godine kada je uhićen i deportiran u Njemačku, gdje mu je suđeno. Podsjetimo, u logoru Treblinka ubijeno je između 750 i 850 tisuća ljudi. Spisateljica, koja je kao novinarka pratila i druge slučajeve suđenja nacistima — bila je nazočna

i na niranberškom procesu, a napisala je i biografiju Alberta Speera, sama kaže kako joj nije cilj bio da djelo bude “izvješće o užasu, iako je užas nezaobilazan... već potvrda odgovornosti čovjeka za vlastita djela i njegove posljedice”.

O knjizi koja je objavljena u Hrvatskoj u izdanju Sandorfa u studenom 2015. godine (u originalu knjiga je objavljena još 1973. godine) govorili su 15. veljače u Židovskoj općini Zagreb na tribini Kulturnog društva Miroslav Šalom Freiberger povjesničar Filip Škiljan, urednik Darko Milošić i direktor Sandorfa Ivan Sršen.

Oni su jasno upozorili — zlo je u nama konstantno prisutno i u svakom od nas postoji destruktivni potencijal. Moramo paziti da se ponovno ne pojave situacije u kojima će se zlo probuditi, odnosno okolnosti u kojima bi taj destruktivni potencijal došao do izražaja.

“To nisu bili duševno bolesni ljudi, a radili su nešto neopisivo. To je ono najstrašnije. To je ono što najviše uzneniruje”, upozorio je Milošić.

“Mi u knjizi ne nalazimo odgovore kako čovjek može tako moralno posnuti, ali se nalazi odgovor da smo svi mi okruženi mogućim zapovjednicima logora”, rekao je Škiljan.

Sereny u razgovorima sa Stanglom nastoji dokučiti kako je obični službenik i

uzorni građanin, suprug i otac karijeru završio kao zapovjednik Treblinke gdje nastavlja svoj posao obavljati upravo onako pažljivo i savjesno kao i svaki posao u “normalnom” životu.

Iako su i Škiljan i Milošić pojasnili kako između Sereny i Hanne Arendt postoje razlike, “obični čovjek koji samo obavlja svoj posao” neminovno nas posjeća na nju, ali i na Prima Levija. “Banalnost zla” već je općepoznati termin, a valja se prisjetiti i Levijeva citata: “Čudovišta postoje ali ih je pre malo da bi uistinu bila opasna: opasniji su obični ljudi, službenici spremni vjerovati i poslušati bez pogovora: kao Eichmann, kao Hoess, kao Stangl...”

Stangl sebe smatra osobom koja nije imala mogućnost birati, koja nije imala alternativu. Ali to nije točno. Kad se podvuče crta, svatko od nas može i mora birati, preuzeti odgovornost za djela i njegove posljedice.

I za kraj — dva dana nakon posljednjeg razgovora Stangl je umro. A prije toga Sereny ga je u gotovo psihanalitičkoj maniri dovela do suočavanja s istinom, prihvatanja da je morao napraviti nešto drugo i da ništa ne može opravdati krivnju niti nema mogućnosti iskupljenja.

JE LI SADA IZRAEL NAJSIGURNIJA ZEMLJA U EUROPI?

PIŠE: DEAN FRIEDRICH

Teroristički napadi koji su se dogodili u Parizu u studenome 2015. i Bruxellesu u ožujku 2016. godine zgrozili su javnost i, nažalost, još jednom potvrdili da se Europa nalazi usred velikih promjena koje će zahtijevati kreiranje novih politika i ciljeva. Sve što je prethodilo tim napadima, a i ono što se dogodilo nakon njih, ukazuje da Europa nije spremna prihvati stvarnost, zauzeti jedinstven stav te da još uvijek ne odstupa od dvostruka mjerila.

Uzroci ne tako davnih napada na židovsku zajednicu u Francuskoj pronađeni su u prijenosu sukoba s Bliskog istoka i u nerijetkim su krugovima definirani kao svojevrsni odgovor na politiku Izraela prema Palestincima.

Razlog za napad na novinare redakcije časopisa Charlie Hebdo pronađen je u objavama koje vrijeđaju osjećaje Islamske zajednice i odmazdom uvrijedeni.

U oba slučaja tražili su se razlozi, kao da za takve napade može uopće postojati razlog ili opravdanje, kao da zbog takvih povoda na bilo koji način odstupaju od elementarne definicije terorizma. Europska javnost, politička tijela i nadležne službe počinju shvaćati bit terorizma tek nakon posljednjih u nizu bezumlja kojemu cilj nisu ni Židovi niti kreatori karikatura.

Izrael je svojevrsna vanjska ispostava Europske unije. U nekim je segmentima, sportu ili gospodarstvu, tretiran gotovo kao njezin sastavni dio. S jedne strane, Europa ne dvoji da se radi o jedinoj državi na Bliskom istoku sa stvarnom parlamentarnom demokracijom, zemljom koja dijeli demokratske stečevine i ciljeve moderne Europe, što je i povjesno gledano logično. Osnivanje Izraela i jest potpomogla Europa, na teritoriju jedne od svojih kolonijalnih ispostava, a osnovali su ga upravo Europljani, Židovi koje ta ista Europa nije zaštitala kad je bilo potrebno, pored ostalog zatvarajući im migracijske puteve.

S druge strane, Izrael se često tretira kao država koja zanemaruje ljudska prava, pretjeruje s uporabom sile, posebice kad odgovori na terorizam. Teroristički napadi na Izrael i njegovo stanovništvo, bilo to raketiranje civilnog stanovništva, bilo napadi bombaša samoubojica ili napadi "trkača" s noževima rijetko se poprati u europskim medijima. Isti ih gotovo i ne spominju, a ako to učine, uvijek se dodaju objašnjenja i poneki razlozi. No, ukoliko Izrael odgovori protumjerama, ta ista Europa bezrezervno ga osuđuje.

U Francuskoj i u Belgiji, kao i u većem dijelu zapadne Europe živi velika musli-

manska zajednica. I u Izraelu živi velika muslimanska zajednica, gotovo milijun ljudi. Oni nisu uključeni u djelatnosti protiv Izraela već žive poput drugih građana, imaju svoje domove, radna mjesta, uživaju već dugi niz godina sva prava koja u nekim zemljama ove prethodno spomenute Europe stvaraju prijepore; dvojezičnost, lokalna samouprava, različiti oblici autonomije, pozamašne dotacije iz državnog proračuna i sl.

Niti su svi Arapi i Palestinci u Izraelu teroristi, niti su to svi pripadnici Islamske zajednice u Europi. Teroristi su mala skupina koja ubija bez cilja u svrhu ostvarenja upitnih ciljeva. Tu skupinu ne zanimaju sunarodnjaci u Izraelu, njihova zajednica u Europi, narod Izraela niti europski narodi. Oni se ne bore za dobrobit bilo kojeg od pobrojanih, vjerojatno niti njih samih, već jedino i isključivo za svoje ideološke ciljeve. Do sada je to bilo uništenje Izraela, a sada je to i uništenje Europe.

Postoji li razlika između terorizma u Europi i onog u Izraelu? Postoji li pravo na terorizam u Izraelu u odnosu na terorizam u Europi? Opravdava li Europa terorizam protiv Izraela, istovremeno osuđujući ga na europskom tlu? Nisu li teroristi jednaki, bez obzira na naziv or-

ganizacije, ne dijele li jednaku ideologiju, ideju destrukcije?

Europa se sada intenzivno spremna na zajedničku borbu protiv terorizma, a istovremeno biva domaćin službenim forumima čiji sudionici šalju pomoć i finansijska sredstva na Bliski istok organizacija i režimima koji ta ista sredstva

kanaliziraju teroristima, a koja će potonji iskoristiti kako za napade na Izrael tako i na Europu, bez razlike. Ta ista Europa u međuvremenu će razmatrati priznanje Palestine kojoj nije utvrdila granice, lijepiti naljepnice na izraelske proizvode koje je proizvela i palestinska radna snaga i uputiti Izrael na nužnost

pregovora s terorističkim organizacijama. Hoće li Europa pregovarati i sa svojim teroristima?

Dokle god Europa ne shvati da se suočava s istim problemom koji Izrael pogađa već godinama i koji prijeći mirovne procese, neće biti sposobna oduprijeti se niti na svojem tlu.

U NOVOM SADU SVE PO STAROM

PIŠE: DARKO FISCHER

Kada sam nedavno, pun utisaka, nakon povratka iz Novog Sada s tradicionalnog "Šolet okupljanja" odlučio napisati nešto za Ha-Kol, ubrzo sam zaključio da ne mogu napisati ništa, što proteklih godina nisam već napisao o ovom istom događaju. Ovaj vrolet bio je 17. po redu, dakle već je pred četiri godine postao punoljetan po židovskim mjerilima, a za godinu dana bit će punoljetan po "svjetskim standardima". Čini mi se da je to najdugovjećnije tradicionalno židovsko sastajalište, jer osječki Pred-Pesah će ove godine imati svoje 15. izdanje.

No kako u svojoj "uzornoj" digitalnoj arhivi nisam našao neki svoj protekli članak o ovom događaju, onda Copy/Paste tehnologija nije došla u obzir, pa zato pišem nekoliko "originalnih" zapažanja. Velika dvorana na Novosadskom sajmu bila je premala da primi sve posjetitelje. Neki su se čak i okrenuli i otišli jer nisu našli odgovarajuće mjesto u krugu svo-

jih prijatelja iako su ljubazni domaćini donosili dodatne stolice za "prekobrojne". Gosti su došli s raznih strana. Novi Sad je po svom zemljopisnom položaju dohvatljen i Židovima iz Osijeka i Jevrejima iz Sarajeva pa naravno da su tu bili i gosti iz Vojvodine a također i iz Beograda. Nažalost iz Zagreba nije bilo nikoga (ako se ne ubroji pisac ovih redaka, koji je došao tamu kao Osječanin).

Program je bio standardan, to znači da je nastupila novosadska plesna grupa "Majamim" i novosadski pjevački zbor "Hašira" s vrlo kvalitetnim izvedbama. Ostatak vremena posjetitelje je uništavala živa glazba, dovoljno glasna da one mogući međusobni razgovor.

Ipak stari prijatelji našli su načina da se prisjete starih dana, kada je "sve bilo bolje nego sada" i da priznaju da je to prvenstveno zbog toga, što smo onda bili znatno mlađi. Razmijenili smo mišljenja, dogovarali neke nove susrete i događanja.

Do idućeg Šoleta ima još dosta vremena i bit će još dosta židovsko-jevrejskih sreća, no Šolet ćemo i dalje s nestrpljenjem očekivati.

FOTOGRAFIJA: U NOVOM SADU SVE PO STAROM

VLAK SJEĆANJA ZA AUSCHWITZ

TEKST I FOTOGRAFIJA: MILIVOJ DRETAR

Dvadeset i troje učenika i predstavnika iz Hrvatske sudjelovalo je u ovogodišnjem projektu "Vlak sjećanja za Auschwitz" koji se već desetak godina održava u cijeloj Europi. Na tisuće srednjoškolača i studenata kreću iz Belgije, Italije, Francuske na višednevno putovanje vlakom prema jednom od najstrašnijih mesta ljudske prošlosti — poljski grad Oswiecim gdje se nalazio logor smrti Auschwitz-Birkenau. Naši su većinom bili iz riječke okolice: Opatije, Krka, Rijeke i Matulja, ali bilo je i dvoje predstavnika "s kontinenta", iz okolice Varaždina. Put je započeo na Željezničkom kolodvoru u Rijeci gdje je sve sudionike pozdravio i otpratio Oleg Mandić, donedavni vođa opatijskih antifašista i hrvatski suorganizator "Vlaka sjećanja". Oleg je kao dječak i sam bio u Auschwitzu, ustvari on je posljednji živući logoraš koji ga je napustio po oslobođenju 1945. godine. Put do Poljske trajao je puna 24 sata, vlakom se najprije išlo prema Salzburgu gdje smo se priključili grupi od 700 mladih Talijana. Tijekom puta, održavana su predavanja i radionice te projekcije filmova. Među putnicima bio je i višestruko nagrađivan talijanski pjevač Francesco Guccini, autor pjesme "Auschwitz" koja počinje stihovima "Umro sam kao dijete; Umro sam kraj stotina drugih...".

Drugog dana poslijepodne pristiglo smo u Krakov, na isti željeznički kolodvor (Plaszow) na koji su pred 70 i više godina dovođeni brojni logoraši Auschwitza.

Dan je završen razgledavanjem povijesnog središta grada i židovske četvrti Kazimierz. Tamo se još uvijek nalaze stare sinagoge te košer restorani. Gefilte gish, juha od maces knedli, kofta medaљoni s povrćem, janjeći gulaš i dan-danas nalaze se na jelovnicama kojima konobari vabe goste.

HODALI SMO SVETIM TLOM

Drugog dana krenulo se s obilaskom Auschwitza — Logora 1 kojeg simbolizira poznati natpis Arbeit Macht Frei. Fotografija kao da je preuzeta iz udžbenika povijesti. Nakon toga ulazimo u zgrade — u svakoj drukčiji postav: fotografije žena i djece, prikazi dolaska logoraša, osobne stvari s neizostavnim vitrinama ispunjenim cipelama, putnim kovčezima, naočalama, molitvenim talitima, protezama, šalicama. Najstrašnije su one dvije tone ženske kose od koje se proizvodila tkanina. "Ništa se nije bacalo, politika je bila takva da se sve moralo iskoristiti, od dječjih igračaka do ženske kose. Da ne spominjemo pepeo leševa. Logor je uistinu bio velika tvornica prepunih skladišta robe. Treći je Reich imao velike koristi od logora", tihim glasom objašnjavao je Ryszard Domasik, poljski vodič koji savršeno vlada hrvatskim. Nakon ručka u Oswiecimu krenulo se u Birkenau, Logor II. koji je trideset puta veći kompleks od prethodnog. Tu je ona zloglasna kula u koju su ulazili vlakovi ispunjeni logorašima iz cijele Europe. Nekoliko tisuća

ljudi stiglo je i iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Tu su ubijene mnoge Židovke iz Varaždina, Zagreba, Sarajeva, Osijeka. Tu je ubijen i nadrabin Miroslav Šalom Freiberger. Od velikih drvenih baraka ostale su samo dvije izvorne, nekoliko ih je rekonstruirano, ali većim su djelom propale. Na njihovom mjestu ostale su samo zidane peći — nisu one služile za grijanje, ali morale su se izgraditi jer su tako nalagali njemački propisi. Pitanje je jesu li uopće ikada poslužile svrsi, no sada stoje kao lokatori nekadašnjih baraka. Kod središnjeg spomenika u Birkenau održana je komemoracija — po jedan vijenac položen je od talijanske i hrvatske ekipe. U ime hrvatskih učenika govorila je mlada Eva iz gimnazije na Krku: "O Auschwitzu se često govori i puno piše pa se tako na internetu mogu pronaći članci i stranice o tom mjestu, međutim čitati o tome i vidjeti ga u živo — dva su različita iskustva. Učenike bi trebalo educirati o velikom broju nedužnih žrtava i okolnostima njihovih stradavanja zato što moramo biti svjesni vrijednosti slobode u kojoj živimo. Učenjem o stradanjima civila shvaćamo koliko je važno biti čovječan. Po prvi puta sam prisustvovala komemoraciji na nekom takvom mjestu".

Oblačno vrijeme pojačavalo je tjeskobu koja se nadvijala nad ovim mjestom pa iako se čuo cvrkut ptica u drveću i na prvi mah bi rekli da je to neko obično mjesto — doboko u srcu znate da nije tako. Jer 10 do 15 cm ispod trave su velike nakupine

FOTOGRAFIJA: VLAK SJEĆANJA ZA AUSCHWITZ

pepela, ljudskog pepela. Tamo je Bijela kuća, zgrada s primitivnom plinskom komorom, ovdje je ostatak dimnjaka krematorija, bodljikava žica, baraka gdje su pristigli ostavljali odjeću i gdje su im iskusne logorašice tetovirale brojeve... Čovjek na takvom mjestu teško sačuva prisjebnost i srdačnost. "Genocid je ostao u glavi ljudi, Auschwitz nosimo u krvi. On je pokrenuo mnoge druge probleme jer kako kazniti zločince za takva nedjela? Smrt jednostvno nije dovoljna. Svatko od nas danas odlučuje hoće li se zbiti novi Auschwitz ili ne", podijelio je misli s nama Ryszard. Od njega smo doznali da poljski učenici često posjećuju logor

i uče o njemu, a dolazi više od milijun posjetitelja godišnje. To je velika obaveza.

DOVIĐENJA KRAKOV

Nedjeljno prijepodne Talijani su iskoristili za predstavljanje svojih školskih projekata. Mi smo se podijelili: manja grupa je otišla u poznati rudnik soli, dok se većina učenika i njihovih mentora odlučila za posjet Schindlerovoј Tvornici u kojoj je suvremena muzejska postava. Učenici su bili oduševljeni jer to nisu samo vitrine s eksponatima, već su rekonstruirane cijele ulice s tramvajem u kojem sjede lutke, čuju se zvukovi, govor ljudi, topot njemačkih cipela, sirene zračne opasno-

sti. Poslije ručka u restoranu Hawelka, bilo je još malo vremena za posjet suvenirnicama pa zatim put na kolodvor. Vlak je opet krenuo, napuštamo Krakov. Siva i mutna Visla, topot vlaka preko željezognog mosta, u daljini dimnjaci gradske toplane — kao da nas zadnji pogled želi još jednom vratiti u četrdesete. Dobro da smo krenuli kućama, ovo je uistinu sumorno mjesto: vegetacija još nije krenula, sunca nismo vidjeli puna tri dana, tužan krajolik.

Sati i sati prolaze do povratka u Rijeku. Poljska, Češka, Austrija, Slovenija, Hrvatska. Za par dana kreću pripreme za novi "Vlak sjećanja za Auschwitz".

SPOMENDAN ZA LOGORAŠE DANICE

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

FOTOGRAFIJA: SPOMENDAN ZA LOGORAŠE DANICE

Danica, koncentracijski logor udaljen tri kilometra od središta Koprivnice, smatra se prvim logorom koji su ustaše osnovale u NDH. Sam početak rada je malo teže utvrditi, no najčešće spominjani datum je 15. travnja 1941. kada je u logor pristigla prva grupa zatočenika. Nakon toga logor se počinje sve brže puniti Srbima, Židovima, komunistima i svima ostalima iz svih krajeva sjeverozapadne Hrvat-

ske. Desetak dana po osnivanju, a prije donošenja Pavelićevih rasnih odredbi, u logor je dopraćen i koprivnički liječnik dr. Željko Selinger, intelektualac, humanitarni djelatnik, sportaš. Ustaška straža posebno se okomila na njega te su ga svakodnevno tukli. U logoru se našla i grupa Židova iz Zagreba, 168 Makabijaca koji su tu na prijevaru dovedeni da rade na zatrpanjanju rovova, a kasnije su otpraćeni u Jadovno gdje su svi poubijani. Preživjela su samo dvojica. Bilo je tu i Židova koji su pobegli pred Hitlerovim terorom iz Njemačke, Poljske, Austrije. Svjedoci su se sjetili mlade crnokose Židovke Hedvige koju su ustaše svakodnevno silovali u logorskom vodotornju. U spomen na nju muzejski su aktivisti okitili vrata i prozore cvijećem ubranim s daničkih livada. Točan broj žrtva u Danici nikad nije pouzdano utvrđen, podaci govore od 30 do 300 stradalih.

Ovogodišnji spomendan održan je 15. travnja u organizaciji Saveza antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Muzeja grada Koprivnice, Gimnazije "Fran Galović" i Udruge za edukaciju i promicanje ljudskih prava, a pod pokroviteljstvom Grada Koprivnice i Koprivničko-križevačke županije. Na ulaznim vratima u logor položeno je cvijeće i zapaljeni su lampiči, a u Mu-

zeju grada Koprivnice otvorena je velika izložba "Donacija dr. Zdravka Dizdara: Danica, prvi koncentracijski logor u NDH 1941.-1942." Ova donacija sadrži brojnu građu o radu logora koju je tijekom svog četrdesetogodišnjeg istraživačkog rada prikupio dr. Dizdar, znanstveni savjetnik Hrvatskog instituta za povijest. Spomendan je završio edukativnim projektom "Znanjem protiv mržnje" u Gimnaziji "Fran Galović" Koprivnica. O Židovima u Koprivnici, dr. Selingeru, logorskem sustavu u NDH, zavičajnoj povijesti te učeničkim projektima govorili su profesori povijesti. Učenici su predstavili i svoj posjet Memorijalnom selu Lipa kod Rijeke. Posebno je bilo zanimljivo izlaganje maturanta Leona Jakopovića koji je obradio anketu: Što znamo o Danici? Velik broj Koprivčanaca nikad nije posjetio Danicu, ali su čuli za nju te podržavaju komemoraciju za logoraše. Zamjenik župana Ivan Pal te koprivnički dogradonačelnik Mišel Jakšić stoga su najavili da će se Spomendan za Danicu održavati i narednih godina na datum 15. travnja.

GETO, ŠTEL ILI MELLAH — ŽIVOT ODVOJENIH OD DRUGIH

PIŠE: NATAŠA BARAC

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA / GETO, ŠTEL ILI MELLAH— ŽIVOT ODVOJENIH OD DRUGIH

Život Židova u dijaspori nosio je sa sobom brojne teške izazove. Neki od njih uključivali su i mesta na kojima su Židovi smjeli živjeti, a to je bitno utjecalo na život i organizaciju zajednice. Židovi su tako živjeli u odvojenim židovskim četvrtima, getoima, štelima ili u mellahu, kako se geto nazivao u Maroku.

Većina europskih i bliskoistočnih gradova imala je barem jednom u svojoj povijesti židovsku četvrt, a u nekim gradovima te su četvrti i danas sačuvane. Tako, na primjer, veliki broj španjolskih gradova na svojim kartama još uvijek ima ucrtanu

“židovsku četvrt” iako u Španjolskoj već više od 500 godina nema brojnije židovske zajednice. Na jidišu židovska četvrt naziva se “Di yiddishe gas”, dok se na ladino zove “maale yahudi”.

Židovske četvrti ili štelili u Europi su postojale iz brojnih razloga. Ponekad su kršćanske vlasti željele odvojiti Židove od ostalih stanovnika, a ponekad su i same židovske zajednice željele da njihovi članovi žive na jednom mjestu, jer su se tako osjećali sigurnije.

Geto je prema službenoj definiciji “odvojeno gradsko područje u kojem su Židovi

bili prisiljeni živjeti ili su se ondje slobodno nastanjivali”. Već je 1051. godine na crkvenom koncilu u Narbonnei, potom u Mainzu 1310. i Valenciji 1338. godine, bilo odlučeno da se Židovi odvoje od kršćana, ali povijest je zabilježila prvu pojavu geta 1516. u Veneciji, gdje su Židovi izdvojni u posebnu gradsku četvrt.

Većina geta imala je svoj odvojeni komunalni život, a obično su to bile skučene i nezdrave četvrt okružene zidom s nekoliko vrata koja su se noću zatvarala. Najpoznatija su bila geta u Veneciji, Rimu, Firenci, Padovi a u Hrvatskoj u Dubrovniku i Splitu. U 19. stoljeću židovska geta postepeno prestaju postojati.

Karakter geta mijenja se tijekom povijesti i protoka vremena. U nekim slučajevima radilo se o židovskim dijelovima grada, kao npr. u Beču gdje je četvrt Leopoldstadt u 17. stoljeću bila poznata kao židovski geto a zbog velikog postotka židovskog stanovništva često bila zvana i “Mazzesinsel” (Otok macesa). I danas u tom dijelu grada živi veliki broj židovskog stanovništva, a tu se nalaze i brojni dućani koji prodaju košer proizvode.

U Pragu, gradu u kojem Židovi žive još od 10. stoljeća, također je postojao geto koji se nalazio na području koja se danas naziva “židovska četvrt” ili Josefov. Zlatno doba geta u Pragu bilo je krajem

16. stoljeća kada je židovski gradonačelnik Mordecai Maisel, postao ministar financija i jako bogati čovjek, a svojim je novcem pomogao u razvoju i unapređenju geta. Krajem 18. stoljeća Židovima je dozvoljeno da žive i izvan geta.

Židovska ulica (Judengasse) u Frankfurtu imala je na svom početku u 18. stoljeću desetak kuća sa stotinjak stanovnika, a ubrzo se taj broj povećao. Kako se broj stanovnika Judengassea povećavao tako su se smanjivale veličine kuća. Kuće su uglavnom bile uske i dugačke, kako bi se smanjio prostor koji su zauzimale. Najmanja kuća — Rote Hase, bila je široka samo metar i pol.

Jodenbreestraat ("Židovska široka ulica") bila je sjedište židovskog života u Amsterdamu još od 15. stoljeća kada su aškenaski Židovi počeli u većem broju dolaziti u taj grad iz Njemačke i istočne Europe. Nakon nacističke invazije Nizozemske, nacisti su potpuno zatvorili taj dio grada i napravili geto.

U Velikoj Britaniji nije bilo geta u uobičajenom smislu, ali postojali su određeni dijelovi grada u kojem su Židovi činili većinsko stanovništvo, poput East Enda u Londonu ili Sedgley Parka u blizini Manchestera. Židovski dijelovi grada postojali su u brojnim europskim gradovima — poput npr. Le Maraisa u Parizu.

Tijekom Drugog svjetskog rata nacisti su u skladu s politikom rasizma i progona Židova osnovali geta u kojima su Židovi umirali od gladi i bolesti ili odakle su bili prebacivani u koncentracijske logore. Najpoznatiji geto bio je onaj u Varšavi, a postojala su i geta u Lublinu, Rigi, Vilni i drugim mjestima. Povjesničari danas procjenjuju da su nacisti na područjima pod svojom upravom, ili pod upravom svojih saveznika, osnovali oko tisuću geta.

Danas, u prenesenom smislu, geto znači gradsku četvrt u kojoj žive pripadnici neke diskriminirane manjine (vjerske, socijalne, rasne, nacionalne), dakle pro-

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA / GETO, ŠTEL ILI MELLAH — ŽIVOT ODVOJENIH OD DRUGIH

stor koji je odvojen u bilo kojem pogledu. Kakva je bila situacija s onim Židovima koji nisu živjeli u kršćanskim zemljama? U arapskim zemljama Židovi su, često s kršćanima i zoroastrijancima, obično uživali u pravnom statusu dhimmija (zaštićene manjine). Dhimmii je povjesni termin koji se odnosi na nemuslimanske građane neke islamske države. Riječ doslovno znači "zaštićena osoba". Dhimmiji su morali plaćati poseban porez (jizya), imali su i ograničena prava koja su se često mijenjala s obzirom na vrijeme i mjesto, a uključivala su život u određenim dijelovima grada, zabranu nošenja određene odjeće, zabranu mješovitih brakova i ograničeni pristup pravosudnom sustavu. Dhimmiji su imali određeni stupanj autonomnosti zajednice, tako da su židovskim zajednicama, odnosno unutrašnjim uređenjem zajednice, najčešće upravljali sami Židovi.

Ako stvari promatramo sa srednjevjekovnog stajališta, uvjeti života Židovima su općenito uzevši bili bolji pod Islamom nego u kršćanskim zemljama. Britan-

sko-američki povjesničar Bernard Lewis smatra da su Židovi u islamskom svijetu "mogli prakticirati svoju vjeru i živjeti prema zakonima svoje vjere, a ograničenja koja su imali bila su više socijalna i simbolička nego opipljiva. Glavna svrha tih ograničenja bila je da se odrede odnosi između dviju zajednica". Naravno, situacija nikada nije bila savršena pa su tako i Židovi u arapskim zemljama bili izloženi progonima i pogromima.

U nekim su zemljama, poput Maroka, Tunisa, Libije i Alžira, Židovi morali živjeti u getu. U Maroku geto se nazivao "mellah" i to znači "odvojeni židovski dio u medini (gradu)". Mellah nije značio samo dio grada u kojem su Židovi bili fizički odvojeni od ostalih već i mjesto života židovske zajednice. Mellah je obično bio zidom odvojen od ostatka grada, i nalazio se u rubnom dijelu, te imao svoja vlastita vrata. Tijekom noći sva su vrata za ulazak u mellah bila zatvorena. Prvi mellah bio je sagrađen u Fezu, a Židovi su u Maroku živjeli u mellahu od 15. pa sve do 19. stoljeća.

PET STOTINA GODINA VENECIJANSKOG GETA

PIŠE: SUZANA GLAVAŠ

Venecijanski geto prvi je geto u povijesti Europe. Nastao je 1516. godine u Cannaregiu voljom Republike Venecije, koja je već u prethodnim stoljećima u lagunu bila prihvatiла njemačke Židove, koji su se, između ostaloga, bavili posuđivanjem novca, jer je ta vrsta djelatnosti bila zabrana kršćanima. Naknadna useljavanja, ponajviše iz pokrajine Veneto, postavila su temelje multikulturalnosti kao trajnom obilježju venecijanskog geta. Početnu brojku od nekih 700 talijanskih i njemačkih Židova, koja je zabilježena kod službenog osnivanja geta, uvećao je naknadno priliv Židova iz Osmanskog Carstva, a potom i rijeka izbjeglica koja je uspjela uteći pogromu na Iberskom poluotoku. Ta multikulturalnost opstala je u venecijanskom vetu sve dok ga Napoleon Bonaparte 1797. godine nije ukinuo. To ukratko govori o pet stoljeća najstarije židovske zajednice u Europi u kojoj su zajedno živjele različite narodnosti, obredi i običaji, te koja je puna tri stoljeća bila prisiljena živjeti zatvorena u sjevernom dijelu Venecije, grada koji gledan iz ptičje perspektive nalikuje velikoj plutajućoj ribi. Noću zaključani i pod strogim nadzorom kršćanske straže koju su plaćali sami Židovi.

Dužd Leonardo Loredan 29. ožujka 1516. odlučuje okupiti sve Židove u jednu jedinu četvrt. Za uzvrat dozvoljava da unutar geta vlada određeni stupanj slobode, koja je omogućila da se saču-

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA / PET STOTINA GODINA VENECIJANSKOG GETA

vaju autentični dragulji svjetske židovske umjetnosti. Tog je 29. ožujka venecijanski Senat donio, naime, odredbu da svi Židi moraju živjeti na okupu, i to ne više u Giudecchi (Židovskoj četvrti) kako je to bilo do tada, već u jednoj ograđenoj zoni grada pod strogim nadzorom stražara. Geto, talijanski ghetto, lokalno venecijanski ghéto, što izvorno znači odljev točenog metalata kamo su otpuštani ostaci proizvodnje jedne ljevaonice bakra.

“Venecijanski geto, od samog se početka svoga postojanja”, naglasio je predsjednik Saveza židovskih općina Italije

Enzo Gattegna na konferenciji za tisk u Rimu 10. ožujka, “uzdiže kao primjer visoke kulturne, intelektualne i vjerske baštine”. Niz kulturnih događaja i svečanosti vezanih tijekom cijele godine uz proslavu ove obljetnice bit će “i prigoda za borbu protiv današnjeg antisemitizma”, podsjetili su predsjednik Pokrajine Veneto Luca Zaia i gradonačelnik Venecije Luigi Brugnaro.

Bogat program koji će učiniti 2016. godinu zaista posebnom za povijest židovstva u Veneciji predstavljen je na konferenciji za tisk u Rimu, u nazočnosti

predsjednik Židovske općine Venecija Paola Gnignatija, predsjednica Zaklade muzeja grada Mariacristine Gribaudi, te direktor američkog Odbora za očuvanje svjetske baštine za ogrank Veneciju, Venetian Heritage, Toto Bergamo Rossi. Zaklada Venetian Heritage američka je neprofitna organizacija sa sjedištem u New Yorku i Veneciji, i dio je programa UNESCO-a. Toto Bergamo Rossi istakao je tom prigodom kako je cilj Zaklade očuvanje kulturne baštine Venecije, te pozvao na prikupljanje međunarodnih fondova za restauratorske radove na židovskom Muzeju i na stoljetnim sinagogama: Scola Grande Tedesca (Njemačka velika škola), Scola Canton (Škola kanton) i Scola Italiana (Talijanska škola). Za taj ambiciozni projekt potrebno je sakupiti 8 i pol milijuna eura. Projekt su pozdravili mnogi, među njima i venecijanska Židovska općina, ocjenivši da bi to on omogućio novo predstavljanja javnosti kulturnih dobara židovske Venecije.

MULTIKULTURALNOST VENECIJANSKOG GETA

Današnji venecijanski geto, u potpunosti vjeran svojoj prvoj kozmopolitskoj kompoziciji, i dalje predstavlja spoj narodnosti i različitih tradicija. Mjesto je to gdje u skladnom suživotu žive predstavnici sekularnog židovstva, okupljeni oko tamošnje Židovske općine sa svojih trenutačno 480 članova, i ultraortodoksna jezgra Lubavitcha pristiglih u grad prije nekih 25 godina. Sve to čini raznovrsnu zajednicu vjernika iznimno ponosnih na svoju tisućletnu kulturu i baštinu.

Prema riječima Michaela Calimanija, novinara i člana Židovske općine Venecija, upravo se venecijanskom getu, kao prvom getu u povijesti, duguje i ime za ovaku vrstu segregacije. U intervjuu objavljenom u National Geographic, Calimani ističe kako riječ ghetto dolazi od venecijanskog termina getār, odnosno lijevati, a koristila

se za manufaktурне pogone koji su na tom području postojali još prije odredbe iz 1516. godine. Paolo Navarro Dina na istom mjestu upozorava na bizarnu venecijansku toponomastiku po kojoj je Novi geto (Ghetto Nuovo) zapravo ime za najstariji dio geta, koje je dobio po ljevaonici koja je bila nova u odnosu na onu što se nalazila u sadašnjem Starom getu (Ghetto Vecchio) koji je osnovan kasnije. Novi geto, Stari geto i Najnoviji geto (Ghetto Nuovissimo) tri su geta koja svoje postojanje duguju porastu stanovništva i novim migracijskim valovima, s brojem koji je oko godine 1600. dosezao otprilike 5.000 osoba i koji je bio primorao Venecijansku Republiku da pronađe nove prostore. Židovi su time bili prisiljeni drvom pregraditi sobe u vlastitim domovima, dok su zgrade u 16. stoljeću podignute čak do devet katova u visinu, čime su zapravo preteće nebodera. Potrebeni građevinski zahvati nisu međutim izmijenili urbanu strukturu, koja je ostala ona od prije 500 godina. I danas se na Polju novog geta (Campo del Ghetto Nuovo) mogu vidjeti tri sinagoge koje su u središtu projekta Zaklade Venetian Heritage: Njemačka škola s muzejem, Škola kanton i Talijanska škola, skrivenе iza fasada zgrada te prepoznatljive jedino po pet karakterističnih prozora. Druge dvije sinagoge, Levantinska škola (Scola Levantina) i Španjolska škola (Scola Spagnola) gledaju na Campiello delle Scole, u Starom getu.

Ta su geta živa zahvaljujući i brojnim obrtničkim dućanima i radionicama, kao što je radionica Emilia Piacentinia, bakresca, ili ona bračnog para Baker-Meron, umjetničkih dekoratora Svitka. U Novom je getu osobito posjećen i dućan umjetnika Davida Ariela, koji je u Veneciju došao prije pet godina, i koji za geto kaže da je mjesto multikulture i međureligijskog dijaloga u kojem bez ikakvih problema zajedno žive različite vjere. Tu je i galerija Zagrepčanke Žive Kraus u kojoj je 7.

travnja svečano otvorena performacijska 3D animacija izraelske umjetnice Yael Toren "The End/4 animacije".

No, zapažen kulturni život odvijao se u venecijanskom getu i za vrijeme godina segregacije. Na području europske židovske kulture zapaženi su još davno, kao vrlo plodne i istaknute ličnosti, književnici Elia Levita, Leon da Modena, Simone Luzzatto te pjesnikinja Sara Copio Sullam, čiji je književni salon u 17. stoljeću predstavljao važno mjesto okupljanja za grad Veneciju. Mnogi su se venecijanski stanovnici obraćali tada i židovskim liječnicima, unatoč ograničenjima koja su im bila nametnuta odredbom Senata. Zatvaranje vrata geta za vrijeme noćnih sati onemogućavalo je židovske liječnike da obilaze i liječe kršćanske pacijente u gradu. Tu je situaciju Venecijanska Republika pragmatički riješila izdavši, još u srpnju 1516. godine, odredbu kojom se dopuštao židovskim liječnicima da izlaze iz geta i noću pod uvjetom da moraju uvijek reći mjesto i ime osobe kojoj su išli u kućnu posjetu.

Tako je bilo s književnicima i liječnicima u gotovo tri stoljeća getoizacije. No, bilo je ondje i drugih djelatnosti itekako vrijednih spomena u doba u kojem je geto bio postao neka vrst "grada u gradu". Niknuli su tako jedno kazalište, muzička akademija, hotel s 24 sobe, prenoćište pa čak i jedna bolnica. I dućani svake vrste, od onih gdje su se prodavale košer živežne namirnice do knjižara i tiskara židovskih knjiga, ali i krojačkih radionica gdje su venecijanska vlastela davala prepravljati svoju raskošnu odjeću. Tako je geto, unatoč prisilnoj zatvorenosti, stvorio vlastitu osebujnu dinamičku stvarnost, zahvaljujući različitim tradicijama i raznolikim običajima židovskih pridošlica iz Turskog Carstva i Sredozemlja.

Upravo se na tu i takvu dinamičku realnost iz prošlosti prvenstveno želi podsjetiti i ukazati raznoraznim inicij-

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA / PET STOTINA GODINA VENECIJANSKOG GETA

tivama obilježavanja petstote godišnjice postojanja venecijanskog geta. A istovremeno se želi i ukazati na činjenicu da je suvremena židovska zajednica u Veneciji također vrlo djelatna i živopisna premda se njezin broj, posebice nakon Holokausta, znatno smanjio u odnosu na nekadašnjih 2.000 članova, koliko ih je zajednica brojala prije Drugog svjetskog rata. U logorima ih je stradalo 246, a na njih podsjećaju brončane ploče litavskog umjetnika Arbita Blatasa koje se nalaze na Polju novog geta. Upravo ondje gdje je geto nastao prije 500 godina.

Niz je kulturnih događaja, među kojima izložbe, glazbene manifestacije, skupovi i predavanja, posvećeno obilježavanju 500. godine postojanja venecijanskog geta što ga je prema programu 29. ožujka svečano otvorio koncert orkestra Teatra

Fenice kojim je dirigirao Izraelac Omer Meir Wellber.

Kako bi se što bolje obilježio taj povijesni datum, u Veneciji je utemeljen Odbor "500 godina venecijanskog geta" na čijem je predsjednik venecijanske Židovske općine Paolo Gnignati. Prvobitni cilj tog Odbora je organizacija i promocija manifestacija i inicijativa koje će doticati teme od međunarodne, nacionalne i lokalne važnosti vezane uz venecijansku židovsku povijest i petstotu obljetnicu geta. Tri najvažnija događaja upravo su svečani koncert u Teatru Fenice, izložba u Duždevoj palaći "Venecija, Židovi i Europa. 1516.-2016." te potpuna obnova Židovskog muzeja, no na programu su i mnoge druge inicijative u gradu tijekom 2016. godine.

Na izložbi "Venecija, Židovi i Europa 1516.-2016.", bit će prikazan razvoj

geta, njegove arhitekture, obrtničke djelatnosti, umjetnosti i venecijanske židovske kulturne baštine. Virtualna rekonstrukcija geta u njegovim različitim povijesnim razdobljima omogućit će posjetiteljima da prate razvoj ove četvrti. Izložene knjige posvjedočit će o iznimnoj važnosti venecijanskog tiska, prvog u Europi, primjerkom Talmuda tiskanog prvi put u Veneciji, koji se još uvijek koristi diljem svijeta.

KAKO BITI ŽIDOV I RABIN IZVAN I UNUTAR GETA?

Prevodim za ovu priliku, prema rukopisu, odlomke iz značajnog govora koji će venecijanski glavni rabin Scialom Bahbout, bivši rabin Napulja i Južne Italije, pročitati na svečanom otvorenju izložbe u Duždevoj palači.

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INETERNETA / PET STOTINA GODINA VENECIJANSKOG GETA

"Uvjjeti izolacije na koju je bio osuđen židovski narod u povijesti već su bili nagonješteni riječima Bil'am-a, "proroka nežidova": "Evo naroda koji živi u izolaciji i koji neće biti ubrojen među nacije" (Brojevi 23, 10). Židovske zajednice često su birale život u osamljenim četvrtima (Giudecche, brojne u gradovima južne Italije), no nisu nikada odabrali živjeti u getima, četvrtima zatvorenim i odvojenim po volji vlasti određenog povijesnog razdoblja. Ta razdvojenost, po izboru ili po prisili, zapravo je obilježila jedno od najkarakterističnijih elemenata židovskog identiteta. Ako je s jedne strane odabir da se u svakom slučaju zadrži vlastita specifičnost i kultura mogao pridonijeti očuvanju vlastitog integriteta, s druge strane to je sadržavalo ozbiljnu opasnost razvoja jedne kulture koja je podlijegala opasnosti da postane ugušujuća i beživotna. Židovi, kada su bili primorani živjeti u izolaciji (Bedidut), pretvorili su tu svoju izolaciju u Levadivut, pridodavši posebno i jedinstveno značenje svojem postojanju kao ljudi zatvorenih u ogradišnom prostoru.

Pojam geto nosi sa sobom predodžbu o tome da smo prisiljeni razmišljati o vlastitoj specifičnosti. Prakticiranje mizvatha, kulturni obrazac koji je karakterizirao sve židovske naraštaje, podrazumijeva uvijek susret između pojedinačnog i univerzalnog. (...) Problem je oduvijek bio kako se može povezati vlastitu pojedinačni identitet s onim općeljudskim. I evo kako onda Tora pored ljubavi prema bratu nameće ljubav prema bližnjemu, kojega god on porijekla bio (Levitik 19, 19). Problem je kako postići da čovjek ne bude progutan od iskustva koje, ako ne uspije biti ublaženo time što je usvojen jak "pojedinačni" identitet, može biti vrlo opasno za budućnost pojedinca i čitave Zajednice. (...) Samo onaj tko ima jak identitet može se uspoređivati s drugima i ostati onakav kakav jest, uvažavati pa čak i prihvatići iskustva i razmišljanja koja će, bez većih opasnosti, moći obohatiti vlastiti identitet a ne izbrisati ga. To je bila nit vodilja velikih vođa koji su stvorili židovsku povijest: primjer za sve bio je Maimonides, angažiran u svijetu

znanosti kao i u svijetu židovske kulture u njezinim različitim aspektima, autor kojemu je bilo svojstveno konfrontirati se s najvećim umovima svoga vremena. (...). Biti rabin "unutra" i "vani" dodatni je izazov, jer podrazumijeva ostati neprekidno budan i primjećivati sve inovacije, kulturne promjene i pojave koje se događaju u svijetu kako bi se onda mogao dati židovski prijedlog za pitanja i stimulanse koji dolaze izvana. (...).

Kako su taj odnos unutra-vani izrazili rabini u Veneciji tijekom posljednjih 500 godina? Kojim su uzorom bili nadahnuti venecijanski rabini? Zanimljivo je ukratko analizirati, u toj perspektivi, neke od najvažnijih figura među rabinima koji su predvodili zajednicu posljednjih 500 godina.

Nema sumnje da je Leone (da) Modena (1571.-1648.) bio najslavniji rabin židovske Venecije. Zanimljivo je pročitati odlomke iz njegove autobiografije gdje piše o tome kako je tumačio sebe i svoj način postojanja: "Otkako sam bio dijete zanimalo me je proučavati svaku vrstu spoznaje... Ja nikada nisam zabranjivao svojem umu da nastoji razumjeti sve što god sam poželio. Stoga sam se uvijek i protivio načinu gledanja Rabbenu Ashera koji je zahvaljivao Bogu što ne poznaje niti jednu sekularnu znanost koja, prema njemu, vodi ljude daleko od Boga. Što se mene osobno tiče, ja vam kažem: dao Bog da budem sposoban zahvaljivati, uzdizati i hvaliti Nebesima na tome što će mi pomoći da steknem svo znanje na svijetu. Nisam postao samo gospodarom nauka...Tore, već sam noću i danju proučavao knjige heretičara i nevjernika te protagonista drugih vjera, kako bih spoznao način na koji odagnati heretike...i razumjeti, podučavati, i biti u stanju razlikovati (između dobra i zla) i biti što oprezniji (u tome da djelujem po pravdi i zlo izbjegavam)".

Leone Modena, piše dalje Scialom Bahbout, ostavio je najdublji trag u po-

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INETRNETA / PET STOTINA GODINA VENECIJANSKOG GETA

vijesti venecijanske židovske općine, i po svome snažnom odnosu koji je imao sa svijetom izvan geta, kao što svjedoči i činjenica da su mnogi Venecijanci — Židovi i nežidovi — hitali k njemu kako bi čuli njegove govore. Ta želja da svijet upozna sa židovstvom potaknut će ga da napiše knjigu *Historia de' Riti Hebraici* koja se pojavila u prijevodu s francuskog 1638. godine. Način na koji je knjiga pisana ukazuje upravo na potrebu da se razbiju zidovi geta, te da se spoznaja židovstva omogući i kršćanima. Poznat je slučaj kada je Leone Modena, u jednom sporu oko lihvarenja, primijetio pred svima kako je zapravo Tora branila lihvarstvo prema braći, no budući da se kršćani odnose prema Židovima kao prema robovima, oni ne mogu više biti smatrani braćom. Kardinal di Ferrara (1605.) položio je tada ruku na njegovo rame i s osmijehom na licu dao pravo njemu a ne onome tko je bio zatražio da ne plati kaznu za lihvarenje.

Rabin Scialom Bahbout podsjeća i na glavnog rabina Njemačke škole, za

kojeg kaže: "Simone Luzzatto ličnost je koja stoji između dva kulturna svijeta: s jedne strane velik je poznavalac Halahe, u stanju predložiti rabinskoj skupštini najsmjelije zakonske odredbe: čuven je njegov odgovor o dozvoli da se koristi gondola na Šabat u Veneciji, gradu za kojeg je smatrao da je jedinstven po svojoj osobitosti pa je dakle u njemu valjalo i primjenjivati osobiti zakon...[...]. Osim velike rabinske stručnosti Luzzatto je dokazao i svoje poznavanje latinskih i grčkih klasika, kao Tacita ili Platona, koji su dokaz njegove sposobnosti da stupi u dijalog s izvanjskim Svetom. Njegov "Govor o položaju Hebreja" (1638.) zasigurno je najznačajniji doprinos koji pokazuje sposobnost da se bude unutar i izvan geta. [...]. Luzzatto je napisao i Sokrat ili o ljudskom znanju (1651.) nepostojanje ljudske spoznaje i posljednično tome svake vrste znanja, filozofsko djelo u kojem pokazuje kako je spoznaja Boga jedini mogući vodič za ljudsko vladanje. "Kad je Napoleon srušio vrata geta", piše nadalje Rav Scialom Bahbout, "uloga

rabina i njegova sposobnost da ukaže na smjernice kako se može biti unutar i izvan geta postaje sve složenija. Valja podsjetiti da je sudjelovanje talijanskih Židova u preporodnom pokretu, s jedne strane omogućilo da se Židovima omogući sloboda, s druge je strane stvorilo iluziju da se može odustati od židovskog identiteta. (...) Dilema teškog razrješenja koju su Nijemci, za vrijeme emancipacije, bili riješili tako da valja biti 'Židov u kući a Nijemac na ulici'".

Rab Scialom Bahbout zaključit će riječima kako je "biti Židov unutar i izvan geta svakodnevni izazov" za koji on predlaže nauk Učitelja Izraela: Dordoveredoreshav, svaki naraštaj ima osobe koje moraju biti u stanju protumačiti njegove zahtjeve i predložiti prikladna rješenja."

ŽUDIOSKA ULICA ČUVA DUGU POVIJESTI ŽIDOVA U DUBROVNIKU

TEKST I FOTOGRAFIJE: RENATA DEBELJAK

Dubrovnik je kroz dugu povijest bio jedna od značajnijih židovskih europskih oaza, u kojoj su Židovi imali mogućnost nesmetanog življenja i djelovanja. Već sam osnutak geta, 1546. godine, protumačen je kao poziv Židovima da se nastane u Dubrovniku. Geto (koji je bio smješten u današnjoj Žudioskoj ulici) bio je centar života židovske općine, sa sinagogom, obrednim kupatilom, školama i bratovštinama.

Kako u svojoj knjizi "Židovski geto u Dubrovačkoj Republici (1546-1808)", objavljenoj u izdanju Zavoda za povijesne znanosti u Dubrovniku HAZU, napominje autorica dr. Vesna Miović, u usporedbi s drugim gradovima na Sredozemlju i šire, Dubrovnik je sigurno bio jedan od gradova gdje su Židovi lakše i mirnije živjeli. U gradovima papinske i mletačke države, okolnosti za život Židova pogoršavale su se prema koncu 18. stoljeća. Za razliku od tih gradova, čini se da je proces međusobnog prihvaćanja u Dubrovniku imao gotovo neprekinutu razvojnu putanju. Inače, spomenuta knjiga autorice dr. Vesne Miović na vrlo detaljan način spominje i obrazlaže život i djelovanje židovskih obitelji u Dubrovniku u razdoblju trajanja Dubrovačke Republike.

Danas je Žudioska ulica obavezna "adresa" za posjet turistima koje zanima

bogata dubrovačka povijest, a u kojoj značajno mjesto zauzima i prošlost Židova u Dubrovniku. Prije nego se uđe u zgradu u kojoj su smješteni sinagoga i židovski muzej, o povijesti i prisutnosti Židova u ovoj ulici i gradu, prolaznicima ukazuju već i brojni suveniri koji se prodaju u suvenirnicama u toj ulici, a neki od njih prikazuju motive iz života židovskih obitelji u Dubrovniku.

DOLAZAK ŽIDOVA U DUBROVNIK

No, vratimo se na kronologiju dolaska i življenja Židova u tom po mnogočemu posebnome gradu. O svemu tome detaljne informacije doznajemo u Židovskoj općini Dubrovnik. Kako se spominje u zapisima ŽO Dubrovnik, dokumenti dubrovačkog Državnog arhiva spominju prolazak velikog broja Židova kroz dubrovačku luku krajem 15. i početkom 16. stoljeća odakle su karavanama kretali dalje na istok, u područja Osmanskog carstva. Nakon progona s Iberskog poluotoka 1492. godine u vrijeme velike seobe Židova, nekoliko se sefardskih obitelji odlučilo trajno nastaniti u Dubrovniku pa od početka 16. stoljeća sve do danas može se kontinuirano pratiti njihov život i rad. Iako su i prije dolaska Sefarda u 14. i 15. stoljeću pojedini Židovi iz Italije, Francuske, Katalunje i Albanije boravili u Dubrovniku, tek početkom 16. stoljeća formira se ho-

FOTOGRAFIJA: SINAGOGA U DUBROVNIKU

mogena dubrovačka židovska zajednica. U to vrijeme Dubrovnik je već bio poznat kao jaka i slobodna pomorska država i važno trgovačko središte koje je povezivalo zapadne zemlje s balkanskim zaleđem i Osmanskim carstvom. U tu razgranatu i složenu trgovačku mrežu Židovi su se uklopili veoma brzo te su postali jedna od najvažnijih karika gospodarskog napretka grada. Zajedno s dubrovačkim trgovcima oni donose s istoka sirovine: kožu, vunu, vosak i mirodije, a sa zapada uvoze gotove ili polugotove proizvode poput tkanine i

papira. Osim što su se bavili pomorskim osiguranjem, kupovali su i bili vlasnici dijelova ili čak čitavih brodova. Zabilježen je i velik broj židovskih liječnika koji su uspješno obavljali liječničku praksu u Dubrovniku: kirurg Abraham, doktor Samuel Abeatar te znameniti liječnik i autor nekoliko medicinskih knjiga, Amatus Lusitanus. U kulturnom životu, kao znalci više jezika, dubrovački Židovi su bili poznati kao vrsni prevoditelji, pisci i pjesnici. Najvećeg traga je ostavio Didak Pir, porijeklom iz portugalskog grada Evore. Pisao je na latinskom jeziku i mnoge svoje pjesme posvetio je Dubrovnik. Na hebrejskom jeziku su pisali Salomon Oef i Aaron Cohen.

Od najznačajnijih Židova koji su prošli ili trgovali s Dubrovnikom spominje se posebno Dona Gracia Mendez, alias Beatrice de Luna, jedna od najmoćnijih i najbogatijih žena 16. stoljeća na Mediteranu. Dubrovačka vlada imenovala je i nekoliko istaknutih Židova za svoje predstavnike u inozemstvu. Tako su npr. članovi obitelji Coduto bili dubrovački konzuli u Albaniji, a Abraham Bussara u Alžиру. Broj Židova brzo se povećavao pa im je dubrovačka vlada 1546. dodijelila jednu ulicu unutar gradskih zidina za stanovanje. To je bio početak stvaranja dubrovačkog geta i ute-meljenja sinagoge koja je aktivna i danas.

Geto se u početku sastojao od četiri državne kuće i šest skladišta za koje su Židovi plaćali najam. Drugi kat jedne od dodijeljenih kuća preuredili su u sinagogu. Unutrašnje uređenje u talijanskom baroknom stilu završeno je 1652. godine. Središnji dio sinagoge otvoren je s tri luka. Pod središnjim lukom smještena je Bima: na istočnom zidu, uokviren masivnim drvenim baroknim stupovima, nalazi se Aaron Hakodeš; s južne i sjeverne strane vidljive su rešetkeiza kojih je bio prostor za žene koji je u 19. stoljeću zamijenjen galerijom na zapadnoj strani. Vrata geta zatvarala su se navečer i otvarala u ranim

FOTOGRAFIJA: ŽUDIOSKA ULICA ČUVA DUGU POVIJESTI ŽIDOVU U DUBROVNIKU

jutarnjim satima. U 19. stoljeću u grad, u sklopu Austro-Ugarskog carstva, doselili su se Židovi iz Srednje Europe, Aškenazi. Od tada pa sve do danas u sinagogi se održavaju sefardsko-aškenaski vjerski obredi.

Unatoč nizu poslovnih i društvenih uspjeha tijekom svog dugog boravka u Gradu, Židovi u Dubrovniku ipak su se suočili s nekoliko sudskih procesa i progona. Prvi progon dogodio se nakon sudskog procesa 1502. godine kada su četiri Židova ubijena. Uslijedili su i drugi progoni i to 1515. i 1571. godine. Ali najveći proces

i odlazak Židova iz Dubrovnika, zabilježen i u židovskoj i u kršćanskoj literaturi, zbio se 1622. godine. Iako nevin, Isaac Yeshurun optužen je za ubojstvo i okrutno mučen i zatvoren u samicu. Nakon nešto više od dvije godine, pušten je na slobodu, ali je zauvijek prognan iz grada. Trideset godina kasnije, dakle 1652., dubrovački Židovi kupili su za svoje groblje zemlju izvan gradskih zidina. Poslije, u 19. stoljeću kupili su novi teren i preselili staro groblje na novu lokaciju koja je i danas u funkciji.

PRVI ŽIDOVSKI MUZEJ U HRVATSKOJ

Valja napomenuti da je početak 19. stoljeća značajno promijenio život Židova u Dubrovniku. S početkom francuske okupacije ukida se Dubrovačka Republika pa iako 1808. godine Židovi dobivaju punopravni status građana, njihova gospodarska djelatnost, kao uostalom svih Dubrovčana, počinje znatno nazađovati. Kroz sve kasnije promjene vlasti, Austro-Ugarsku carevinu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca te Jugoslaviju, nekadašnja gospodarska dostačna nisu više nikada postignuta.

U Drugom svjetskom ratu zakonske odredbe protiv Židova stupile su odmah na snagu, a protužidovsko raspoloženje bilo je vidljivo na svakom koraku. U jesen 1941. talijanski fašisti preuzimaju vlast te godinu kasnije, u jesen 1942. formiraju koncentracijske logore za Židove. Židovi su bili internirani u dubrovačkoj luci Gruž, na otoku Lopudu te u Kuparima. Osim dubrovačkih Židova, tu su bili internirani i svi ostali Židovi koji su stigli u grad bježeći pred nacistima. Sve njih, oko 1.700 ljudi, talijanske vlasti su prebacile u koncentracijski logor na otoku Rabu gdje se 1943. nalazilo zatočeno 3.600 Židova. Od ukupno 87 dubrovačkih Židova prije početka Drugog svjetskog rata u narodnooslobodilačkom ratu su sudjelovala 24 člana Židovske općine Dubrovnik, od kojih su šestorica poginula. Kao žrtve Holokausta stradalo je 27 osoba čija se imena danas mogu pročitati na memorijalnoj ploči u Židovskom muzeju.

U ratu 1991. prilikom granatiranja Dubrovnika, sinagoga je bila pogodjena s dva izravna pogotka u krov. Obnovljena je 1997. godine., a nekoliko godina kasnije 2013., Židovska općina je otvorila Prvi židovski muzej u Hrvatskoj. Muzej se sastoji od tri dijela. Prvi je posvećen povijesti zajednice u proteklih šest stoljeća

FOTOGRAFIJA: ŽUDIOSKA ULICA ČUVA DUGU POVIJESTI ŽIDOVA U DUBROVNIKU

i ilustriran je arhivskim dokumentima. U drugom, neprocjenjivo vrijednom dijelu izloženi su vjerski predmeti. Među njima se ističe nekoliko svitaka Tore koji datiraju od 13. do 17. stoljeća, a porijeklom su iz Španjolske, Italije i Francuske, povojo i plaštevi Tore izrađene od svilenog brokata i damasta sa zlatovzom iz 17. stoljeća, parohete s iznimno vrijednim vezovima i čipkama, srebrene rimonime iz 17. stoljeća porijeklom iz Venecije, krune Tore u srebru i bakru, srebreni tasovi i menore iz 17. stoljeća i

još mnogi drugi obredni predmeti koje su dubrovački Židovi vjerno čuvali svih šest stoljeća u Dubrovniku. Treći dio posvećen je uspomeni na žrtve Holokausta s dokumentima protužidovskih zakona i uredbi te predmetima iz vremena najtežih stradanja Židova u cijelom svijetu.

Danas Židovska općina Dubrovnik ima 45 članova te nastavlja i dalje s aktivnostima za bolju budućnost mlađih židovskih naraštaja u Dubrovniku i u Hrvatskoj općenito.

ŽIDOVİ RIMA I RIMSKI GETO

PIŠE: VESNA DOMANY HARDY

NAPOMENA:

Prije nekoliko sam godina s Janet Levin, tada urednicom časopisa *Jewish Renaissance*, boravila u Rimu radeći na prilogu o rimskim Židovima. Istovremeno dok smo istraživale kontinuiranu prošlost jedne od najstarijih židovskih zajednica Europe, razgovarale smo s nekim članovima zajednice o njihovom današnjem životu. Uz obilaske spomenika, biblioteka, muzeja i arheoloških nalaza zadržala nas je energija i vitalnost zajednice. Prilog o Židovima Rima objavljen je u JR broju za listopad 2011. godine. Neke dijelove tog istraživanja koristim u ovom prikazu.

Židovsko postojanje u Vječnom gradu zadire u daleku prošlost, još prije dijaspore, zbog čega se rimski Židovi ne smatraju ni Aškenazima ni Sefardima. Velika bijeda, nezdravi uvjeti života u getu, posebno stoljeća užasnog i dugotrajnog pritiska Vatikana, sve se to negativno odrazilo na mentalitet stanovništva rimskog geta, drugaćiji od Židova u drugim talijanskim gradovima. S druge strane zadržava ustrajanje izvorne vjere većine stanovnika geta, usprkos neprekidnog pritiska koji je katolička crkva gotovo svakodnevno na njih vršila. Kad je rimski geto konačno otvoren, nije bilo dovoljno izaći iz njega fizički, trebalo se pomaknuti mentalno i profesionalno se preorientirati. Međutim, većina Židova jedino je znala imati i voditi svoj dućan, zbog čega nisu iskoristili mogućnost na-

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA / ŽIVOT RIMA I RIMSKI GETO

predovanja koje je pružalo novo vrijeme. Židovi iz drugih gradova Italije, kao opismenjeniji dio stanovništva, ubrzo su sticali zaslužene položaje u obrazovanju, medicini i mnogim javnim službama. Premda je jedan rimski gradonačelnik Ernesto Nathan početkom 20. stoljeća bio Židov, a drugi Židov Luigi Luzzati postao talijanski premijer vlade godine, ovi istaknuti židovski političari nisu bili Rimljani. Teškom mukom stečene slobode koncem 19. stoljeća, ponovo su im bile uskraćene Mussolinijevim rasističkim

zakonima 1938. godine. Ponovo slijede zabrane rada u javnim službama, školovanja i zaposlenja. Njihova ustrajnost najbolje se vidi po tome što su samo mjesec dana nakon proglašenja rasističkih zakona, otpušteni profesori i nastavnici osnovali u rimskom getu židovsku školu za 600 djece. Nakon pada Mussolinija i kapitulacije Italije u rujnu 1943. godine, Nijemci ulaze u Rim i već u listopadu hapse više od 1.000 pripadnika židovske zajednice koji su svi deportirani u Auschwitz odakle se vratilo njih 23.

Godine 1944., u znak odmazde za partizanski napad na njemačku vojnu kolonu, uhapšeno je u Rimu 355 talaca, od kojih 75 Židova, i svi su streljani u Adreatinskim jamama. U Rimu se svake godine održava svečana komemoracija na godišnjicu masakra. Erich Priebke, zamjenik njemačkog zapovjednika u vrijeme Adreatinskog masakra konačno je 1997. godine osuđen na doživotni zatvor (kazna je naknadno promijenjena u kućni pritvor).

U novije vrijeme među značajnijim događajima za rimsку židovsku zajednicu svakako je posjet Velikoj sinagogi pape Ivana Pavla II. u travnju 1986. godine. Bio je to prvi papa koji je posjetio sinagogu i obratio se Židovima kao "starijoj braći".

Prema popisu iz 2011. godine u Italiji živi oko 30.000 deklariranih Židova, od tog broja polovica ih živi u Rimu, gdje je u funkciji 16 sinagoga.

Kad sam osamdesetih godina prošlog stoljeća živjela u Rimu, ponekad bih prošetala getom, tada prilično zapuštenim dijelom grada pokraj Tibra. Tamo se odlazio na "bakalar à la judea" ili druga jela židovske rimske kuhinje, kao što su pohani i rikotom punjeni cvjetovi buće, "artičoke à la judea" i drugo. Glavna atrakcija bio je restoran na Trgu pet škola "Al Piperno" (koji nema židovske vlasnike i nije košer), uz nekolicinu drugih neuglednih restorančića koji su servirali tradicionalnu rimsku židovsku hranu. Velika sinagoga bila je uvek zamraćena i zatvorena, osim za vrijeme židovskih svetkovina, a zbarka judaice u obližnjem muzeju neugledno izložena. Kada sam nakon dvadeset godina ponovo posjetila Rim, iznenadila me potpuno različita slika. Policijske stražarnice oko velike sinagoge su novost koja je uvedena nakon napada na sinagogu 1982. godine. Obnovljena Velika sinagoga, sada veličanstvena, bliješti na rimskom suncu. Muzej do sinagoge

je nedavno obnovljen i ponovo otvoren nakon dugo vremena. Judaica je izložena na suvremen način uz zanimljivo prezentirana objašnjenja mnogih zanimljivih eksponata. Cijela zona nekadašnjeg geta bruiž životom, posvuda se nalaze košer restorani prepuni mlađeži, rimske pomodne publike, talijanskih posjetioca iz drugih gradova i stranih turista. Na moje pitanje kako je došlo do preokreta, odgovor mi je dao direktor "Kulturnog centra" Claudio Proccaccia. Objasnio je da je rimske židovskoj zajednici znatno pomogao ekonomski razvitak od šezdesetih godina prošlog stoljeća nadalje, kada je Rim postajao sve važniji kao administrativni centar zemlje, zbog čega je mnogo ljudi iz drugih krajeva zemlje dolazilo živjeti u Rim, pa tako i Židovi. Proccaccia smatra da je odlučujući trenutak bio dolazak libijskih Židova početkom sedamdesetih, kada je u Rim stiglo njih oko 4.500. Oni su se integrirali u rimsku zajednicu, bili religiozniji i imali moderniji pristup trgovini. Imali su velike obitelji i za nekoliko desetljeća postali najaktivniji dio zajednice. Rabin Ariel di Porto, direktor

Rimskog rabinata, pričao je o promjeni stajališta zajednice. Vitalnost koja se sada može vidjeti na ulicama geta proizlazi iz buđenja zanimanja rimskih Židova za vlastiti identitet i vjeru. Osim povoljnih ekonomskih uvjeta i dolaska židovskih izbjeglica iz Libije, on smatra da je najveća zasluga uspjeh židovske škole zadnjih dvadeset godina. Znanja i poštivanje židovske tradicije i vjere koje su stekli u školi, nekadašnji studenti danas prenose na mlađe generacije.

Mnoge zanimljive priče i "tračeve" iz starog geta ispričala mi je Micaela Pavoncello, turistički vodič kroz geto. Ako ikada posjetite Rim, svakako ju potražite i neka vas ona provede kroz geto. Njezino znanje i priče su pravi doživljaj i oboje vedrim životnim bojama ovaj povijesni dio grada. Svoje sugrađane koje dobro poznaje, Micaela je ovako opisala: "rimski su Židovi po strukturi ortodoksnii, po tradiciji konzervativni, po ponašanju reformski, po vjeri katolici. Po zanimanju su trgovci. Kažu, mislite li da na Šabat zatvaramo dućan? Ma dajte!"

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA / ŽIVOT RIMA I RIMSKI GETO

KRATKI PRIKAZ POVIJESTI RIMSKIH ŽIDOVA

Tešku priču o rimskom getu, segmentu koji je trajao tri stoljeća u dugoj povijesti Židova u Rimu, važno je smjestiti u odgovarajući povijesni okvir, pa makar samo u osnovnim crtama. Prvi dokumentirani dokaz iz Starog vijeka koji svjedoči o povezanosti Židova s Rimom, zahtijev je Makabejaca Rimskom Senatu (iz 161. godine p.n.e.) za pomoć u borbi protiv Seleukida. Stoljeće kasnije Pompej osvaja Judeju i šalje židovske zarobljenike u Rim kao robe. Nedugo zatim Židovi se počinju naseljavati u Rimu i drugim dijelovima Italije. Julije Cezar oslobođa Židove vojne obaveze, dok August u rasporedu dana podjele žita izuzima Šabat. U Augustovo doba u Rimu živi oko 30.000 Židova, a u cijeloj Italiji njih oko 45.000. Godine 12. n.e. robovi koje je oslobođio Agripa, osnivaju prvu sinagogu, a drugu već dvije godine kasnije. Nedavno otkriveni ostaci sinagoge u antiknoj Ostiji također datiraju iz tog vremena. Nakon što Tit 70. godine osvaja Jeruzalem i razara Hram, tisuće židovskih zarobljenika odvedeni su u Rim kao robovi. Reljefni friz na Titovom luku opisuje njegovu pobjedu nad Židovima, a blago opljačkano iz razrušenog jeruzalemskog Hrama dovezeno je u Rim.

U 2. i 3. stoljeću rimska židovska zajednica broji liječnike, glumce i trgovce koje rimski pjesnici Juvenal i Martial u svojim pjesmama izvrću satiri. Židovi žive u Trasteveru, Campus Martiusu, Porti Capena, Suburi i na Esquilinu. U to vrijeme u Rimu postoji 12 sinagoga i jedna ješiva a židovska zajednica ima službene predstavnike i rabine. Karakala Židovima 212. godine garantira uživanje prava rimskih građana. Konstantin 312. godine proglašava kršćanstvo službenom religijom, a već 325. Nikej-

ski koncil službeno odvaja dvije vjere. Započinje diskriminacija Židova kao građana i zabranjuju im se javne službe. U sljedećim stoljećima kršćanske rulje u Rimu u dva navrata razaraju sinagoge. Kada vandali osvajaju Rim, blaga iz jeruzalemskog hrama odnesena su u Afriku. U 6. stoljeću papa Grgur (590.-604.) na židovski zahtijev da ih zaštiti, izdaje bulu *Sicut Judeis* kojom dozvoljava Židovima vlastitu vjeroispovijest i pravo na posjedovanje imovine. Nakon nekoliko stoljeća invazija i propadanja Rimskog carstva, dolazi do stabilizacije papinskih posjeda, tako i ekonomskih uvjeta pa se i židovska zajednica počinje oporavljati. Njihove glavne institucije, sinagoge, rabinski sud i groblje i dalje se nalaze u području Trasteverea, između crkve San Salvatore a Ripa i Porta Portese. Jedna ulica blizu crkve Sv. Cecilije zove se Ruga Judeorum. Kada je 1260. godine Benjamin iz Tutere (srednjovjekovni židovski putnik koji je posjetio brojna područja Europe, Azije i Afrike i o tome ostavio svjedočanstvo u obliku putopisa, koji su prethodili mnogo poznatijem putopisu Marka Pola) posjetio Rim, našao je u gradu uspješnu i prosperitetnu zajednicu. Od početka Srednjeg vijeka pa do sedamdesetih godina 19. stoljeća, opstanak Židova u papinskom gradu ovisio je u velikoj mjeri o dobrohotnosti pojedinih papa. Poneki bi moćni rimski aristokrati uzimali Židove pod zaštitu, posebno kada bi im iz bilo kakvog razloga bili korisni. Mnogi su ugroženi rimski Židovi nalazili utočište na posjedima grofova Orsini. Najbolji primjer je povijest gradića Pitigliano, koji je bio kulturni centar rimskih Židova. Isto tako bi im za vrijeme vladavine pojedinih prosvjetiteljnih poglavara Katoličke crkve život postajao podnošljiviji, dok bi izbor novog pape mogao značiti nove namete i pad u najveće muke i bijedu.

U 13. stoljeću Židovi sve češće sele na drugu stranu Tibra, s druge strane Pons Judeoruma oko Porticoa d'Ottavia i Marcellovog kazališta. To je vrijeme velike kulturne aktivnosti kada poznati prevoditelji i prepisivači, uključujući i žene poput Paole, kćeri Avrahama ha-Sofera, šire znanje o židovskim zakonima, islamskoj i grčkoj kulturi kroz cijelu Italiju i izvan nje. Poznati filozofi, učenjaci i skolastički žive u Rimu, uključujući pjesnika Immanuela, Danteovog suvremenika, koji piše sonete na hebrejskom.

Godine 1215. lateranski koncil naređuje Židovima nošenje posebne oznake. 1239. godine papa Grgur IX. naređuje konfiskaciju i paljenje primjeraka Talmuda. Krajem 13. stoljeća pape sele u Avignon i veliki broj Židova napušta Rim. Epidemija kuge iz 1348. godine opustošila je preostali dio zajednice. No krajem 15. stoljeća u Rim doseljavaju Židovi iz Njemačke, Francuske i Španjolske kao i iz ostalih papinskih gradova. Poslije progona iz Navarre, Španjolske, Portugala i Sicilije veliki broj Židova pristiže u Rim na poziv tadašnjeg pape. Nastanjuju se u dijelu grada oko današnjeg Trga pet škola. Dolazi do nesuglasica između starosjedilaca i pridošlica oko službenih pozicija. Međutim gustoća stanovanja i korištenje zajedničkog jezika (rimskog dijalekta) pridonose postepenoj integraciji pridošlica.

Renesansni pape Julije II., Lav X. (Medici) i Klement VII. naklonjeni su Židovima. Nekoliko ih imaju židovske liječnike. Hebrejski tekstovi tiskaju se u Rimu. Popis stanovništva iz 1525. godine, *Descriptio Urbis*, bilježi oko 1.772 Židova u 373 obitelji od 54.000 ukupnog broja gradskih stanovnika. Godine 1527. vojska španjolskog kralja Karla V. opustošila je Rim. Stradali su brojni stanovnici grada uključivši i Židove. Protureformacija započinje 1542. kada inkvizicija u Rimu započinje kampanju pokrštavanja Židova

kojim za uzvrat obećavaju privilegije. U predjelu Mercatella osnivaju se posebna svratišta za preobraćenike. Godine 1543. na Roš Hašanu, Talmud je javno spaljen na trgu Campo dei Fiori.

TEŽAK I DUG ŽIVOT RIMSKIM ŽIDOVIMA U GETU

Geto je osnovan 1555. godine nakon što je papa Pavao IV. izdao bulu Cum Nimis Absurdum proglašivši da svi Židovi u kršćanskom svijetu moraju živjeti odvojeno od kršćana, u ograđenom prostoru-getu. Do tada su u Rimu, kao i drugdje u Italiji, Židovi slobodno mogli živjeti gdje su htjeli ili mogli. Oko 1.750 Židova prisilno je strpano u okrug oko Sant'Angela. Zanimanja su im bila ogranična i dozvoljeno im je bilo baviti se samo krpastvom, preprodajom polovne robe, a dozvoljena im je bila samo jedna sinagoga. Pet sinagog (škola) iz pet dijelova grada, (katalanska, sicilijanska, kastiljska, zajedno sa Starom i Novom sinagogom) od tada su sve pod jednim krovom. Uz to su stanovnici geta prisiljeni ići na posebno osmišljene mise u cilju konverzije. Tu svrhu sa svih strana geta podignute su crkve odakle ih se dnevno nekoliko puta bombardiralo glasnim pozivima na preobraćenje. Godine 1577. papa Grgur VIII. podiže Kolegij za obraćenike (Casa dei catacumeni) i nameće porez po glavi svim židovskim domaćinstvima, kao i porez od deset zlatnih dukata svim sinagogama (njih 115) u papinskoj državi za održavanje kolegija za židovske i muslimanske obraćenike na kršćanstvo. Papa Siksto V. 1586. godine daje pravo Židovima da žive u gradovima i otvara im vrata u sve profesije, posebno tkanje svile, umijeće koje su sicilijanski Židovi donijeli s juga. Jedno od najčešćih prezimenata talijanskih Židova upravo je Della Seta (od svile). Koncem 16. stoljeća židovsko stanovništvo u Rimu broji više

od 3.000 ljudi. Papa Urban VIII. podiže 1634. novi kolegij za obraćenike te nameće još teže poreze Židovima koji još više osiromašuju. Za vrijeme velike poplave Rima 1647. godine, stanovništvo poplavljenegeta, smještenog na obali Tibra, teško strada. U prenapućenom, nezdravom i vlažnom getu zaraza kuge iz 1656. godine, trajala je devet mjesec i desetkovala je stanovništvo. Od ukupnog broja od 4.127 stanovnika geta, njih 800 nije preživjelo.

Papa Klement IX. zabranio je 1668. godine karnevalski običaj po kojem su Rimljani prisiljavali Židove da trče kroz ulice za zabavu gomile. Ponekad su Rimljani i jahali na Židovima, kao na konjima. Za naknadu im je Klement naredio da moraju plaćati ukrašavanje ulica za vrijeme karnevala.

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA /
ŽIVOT RIMA I RIMSKI GETO

Papa Inocent IX. ukida 1688. židovske kreditne banke oduzimajući im na taj način glavni izvor prihoda. Godine 1753. zaplijenjene su sve hebrejske knjige u getu, a nakon velikih protesta vraćeno je samo nekoliko strogo cenzuriranih tekstova. Napoleonova vojska ulazi u Rim 1798. i proglašena je Republika. Židovi se upisuju u gradsku stražu i podižu stablo slobode na Trgu pet škola, a dolazi i do otvaranje geta. Međutim nakon Napoleonovog konačnog poraza 1814. godine,

francuska vojska odlazi, a papa Pio VII. ponovo uspostavlja geto. Geto se 1823. godine proširuje na još jednu ulicu, ali zbog teških uvjeta života u getu, svi koji mogu odlaze iz Rima. Kao u poznatom slučaju Edgarda Mortare iz Bologne nekoliko godina ranije u Rimu je kidnapiран Eduardo Coen, mladi postolarski naučnik i preobraćenik. Oba slučaja izazivaju međunarodne proteste tako da 1847. godine dvije tisuće Rimljana maršira kroz grad u znak solidarnosti s Židovima, a 17. travnja 1848., uoči Pesaha papa Pio IX. naređuje otvaranje vrata i rušenje geta.

Mazzinijeva Republika 1849. godine garantira Židovima punu jednakost i rimski Židovi pozdravljaju svoje patriote koji se bore za nezavisnost i demokraciju. Međutim kada se papa Pio IX. vratio u Rim, u strahu od revolucionarnog duha, on ponovo prisiljava Židove na život u getu i nameće im stara ograničenja. Rimsko židovska zajednica ostaje i dalje najsiromašnija u Europi.

Garibaldijeve trupe ulaze u Rim 1870. godine i osvajaju Portu Pia i 20. rujan označava kraj papinske vladavine. Geto je konačno srušen i Židovi postaju ravнопravni s drugim građanima Rima. Prvi gradski vijećnik iz židovskih redova bio je Samuel Alatri, koji je kasnije postao član Parlamenta. Godine 1904. podignuta je Velika rimska sinagoga ulici del Portico D'Ottavia.

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA /
ŽIVOT RIMA I RIMSKI GETO

ŽIVOT U GETU U KRAKOVU

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Najviše Židova u predratnoj Europi živjelo je u Poljskoj. Ta je država izgledala bitno drukčije nego danas, umjesto današnjih zapadnih dijelova koje je stekla nakon 1945. godine, Poljska se prostirala istočnije, na nekadašnje povijesne regije Podoliju, Polesje i Galiciju. U Poljskoj je živjelo između 3 i 3,5 milijuna Židova. Počeci židovskog naseljavanja sežu u Srednji vijek, no veći valovi imigracije bili su početkom 16. stoljeća kada češki i njemački Židovi naseljavaju južnu Poljsku. Židovi tada doseljavaju i u krunski grad Krakov gdje kralj Kazimir III. Veliki 1335. godine utemeljuje naselje na riječnom otoku na Visli. Naselje je naziv je dobio po njemu — Kazimierz. Židovima Kazimierz postaje novi dom, tu su živjeli u najvećem broju, a njihov dio grada postaje poznat pod nazivom Oppidum Judaeorum. Zlatno doba židovskog Kazimierza okončano je potkraj 18. stoljeća kada car Josip II. naređuje rušenje zidina židovskog geta u Kazimierz u pa se židovska i kršćanska četvrt spajaju u jedan grad. Usپoredo s naseljavanjem i širenjem židovske zajednice, jačao je i antisemitizam. Ta je pojava bila prisutna u dijelu poljskog stanovništva stoljećima, kao i u susjednim državama.

Njemačka vojska 1. rujna 1939. godine napada Poljsku i u mjesec dana osvaja njenu zapadnu polovicu (istočna, veća, polovica pripasti će SSSR-u temeljem Ribbentrop-Molotovljevog pakta) s najvećim gradovima: Varšavom, Krakovom, Poznanom, Lodzom i Lublinom. Po po-

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA / ŽIVOT U KRAKOVU

chetnoj fazi nacističke politike: ekskomunikacija-koncentracija-eksterminacija, sve je Židove trebalo okupiti na mjestima gdje će biti stalno pod nadzorom i odvojeni od ostalih. U listopadu 1939. popisano je 68.482 krakovskih Židova. Oni su uskoro izgubili sva građanska prava: ograničeno im je kretanje po ulicama, korištenje javnog prijevoza, ulazak u tvornička postrojenja, a zatim i vjerski rituali poput obredna klanja, čak i molitve u sinagogama. U većim poljskim gradovima niknula su geta u koja su Židovi doslovno "ugurani". Najviše ih je bilo na prostoru između Krakova

i Varšave, više od 150. Životni uvjeti na takvim mjestima bili su očajni. Premalo prostora u kućama, nedostatak hrane i pitke vode, nedovoljno ogrijeva, bez liječnika — Židovi su prisiljeni na tiho umiranje od gladi i zime. Krijumčarenje hranom kažnjavalo se smrću. Posjet getima Nijemcima je bio zabranjen, što ne znači da oni nisu koristili priliku da prilikom svog obilaska jeftino kupe robu. Wendy Lower, autorica knjige "Hitlerove furije" napisala je kako su dužnosnice Reicha potajice odlazile u geto u nabavku kozmetike, sapuna, cipela, pribora za šivanje, posuđa, haljina. Kći jednog

FOTOGRAFIJA: ŽIVOT U KRAKOVU

nacista geto u Lodzu opisala je riječima oduševljenja: "Stvarno je fantastično. Cijela četvrt grada potpuno odsjećena ogradom od bodljikave žice. Uglavnom vidiš samo rulju kako tumara tamo-amo. Na svojoj odjeći imaju žutu Davidovu zvijezdu, i sprijeda i straga. Znaš, čovjek zbilja ne može suošćeati s tim ljudima..."

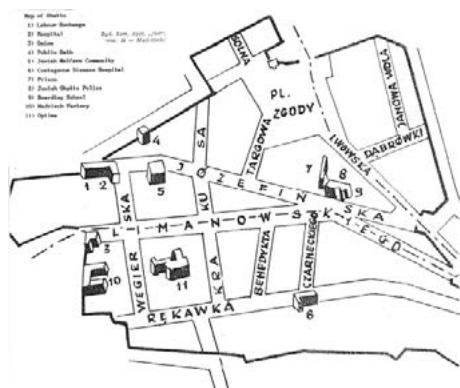
Odredbama Hansa Franka i Otta Wächtera, geto u Krakovu osnovan je u četvrti Podgorze, u ožujku 1941. Opstao je do 1943. godine, a do tada je većina Židova deportirana u logore smrti Belzec, Sobibor i Treblinku. Krakovski geto protezao se na 20 hektara, imao je 15-ak ulica i više od 300 kuća. Bio je okružen bodljikavom žicom koju je kasnije zamijenila drvena ograda. Prozori koji su gledali van geta morali su biti zazidani. U geto se ulazio kroz je-

dan od četiri čuvana prolaza. Tamo je bilo mjesto za 3 do 4.000 ljudi, no uza sve pridošlice živjelo ih je oko 20.000 kojima su stalno pridruživani Židovi iz okolnih sela. Jednu sobu dijelilo je od 7 do 20 ljudi. U getu su preseljene neke radnje i židovske institucije, dok je dio Židova radio u pogonima van ograde, poput Schindlerove "Deutsche Emaillewaren-Fabrik" gdje se proizvodilo emajlirano posuđe za Wehrmacht. Jedino svjetlo mjesto u getu bila je ljekarna "Apteka pod Orleml" preko koje se moglo nabaviti lijekove, ali je ujedno predstavljala sklonište za maloborojne pripadnike Pokreta otpora.

Nakon Konferencije u Wannseeu gdje je odlučeno o "Konačnom rješenju", započinju dani terora u krakovskom getu. U lipnju 1942. oko 7.000 Židova

poslano je u logore ili ubijeno u pogromu. Deportacije su se nastavile i ljeti kada je u logore smrti poslano narednih 12-13.000 Židova, a u listopadu je geto ostao bez 5.000 svojih stanovnika. Sredinom ožujka 1943. dolazi do ukidanja geta — nacisti uz pomoć Travnikovaca (istočnoeuropski kolaboracionisti i nacistički suradnici) 2000 radno sposobnih Židova šalju u obližnji radni logor Plaszow, dok 2.000 Židova ostaje ležati mrtvo na ulicama. Preostali Židovi poslani su u plinske komore Auschwitza. Geto je tih dana izgledao kao da je nije prošao uragan, na ulicama leševi, mnoštvo zavežljaja, kofera, razbacane stvari, razbijena vrata i prozori. Spielbergov film "Schindlerova lista" prilično vjerno prikazao je sudbinu ljudi u krakovskom getu.

Danas je središnji dio nekadašnjeg geta pretvoren u spomen — trg Plac Bohaterow Getta. Kuće su obnovljene, središte grada diše povijesnim duhom. Slavna apoteka pretvorena je u mali muzej, a na trgu su postavljene brončane stolice, po jedna za svaku tisuću deportiranih Židova koji su tu čekali na zadnju vožnju vlakom prema tvornicama smrti.

FOTOGRAFIJA: ŽIVOT U KRAKOVU

YIDISHKEYT I MENSHLIKHKEYT — ILI KAKO SE ŽIVJELO U ŠTELU

PIŠE: NATAŠA BARAC

Štel je dugi niz godina predstavljao arhetip zajednice istočnoevropskih Židova. Osim toga, štel je u 20. stoljeću postao svojevrsna socijalna paradigma života židovske zajednice i postao predmetom šireg židovskog sjećanja uoči Holokausta.

Židovi su još u 13. stoljeću počeli naseljavati male gradiće u istočnoj Europi gdje su igrali središnju ulogu u lokalnom gospodarstvu kao trgovci, obrtnici i upravitelji imanja u vlasništvu aristokrata. S vremenom su se ti gradovi, u kojima su Židovi ponekad imali većinu, širili i povećavali a štelovi su gotovo sto godina bili dom većini Židova u svijetu.

Što predstavlja određenu zajednicu i što je tijekom dugog niza godina predstavljalo židovsku zajednicu u velikom dijelu Europe? Što drži zajednicu i kako određena zajednica može izgraditi vlastiti identitet?

Za veliki broj evropskih Židova njihovu zajednicu i njihov život u toj zajednici predstavlja je štel. Na lingvističkom planu radi se jednostavno o diminutivu riječi "Shtot" — grad. Shtetl bi dakle bio gradić. Ali diminutivi se na jidišu, kao i u većini jezika, ne odnose samo na veličinu, oni se odnose i na bliskost, osjećaj obitelji, nježnost i toplinu.

I zbog toga u svijesti Židova istočne Europe, štel nije samo mjesto na ko-

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA /
YIDISHKEYT I MENSHLIKHKEYT — ILI KAKO SE ŽIVJELO U ŠTELU

jem žive neki njima slični ljudi, već i posebna gospodarska i socijalna struktura, mreža međusobnih i kolektivnih odnosa, način da budete svoji i način da živate unutar zajednice, to je i poseban način života, židovski prostor u svim smislima te riječi.

Ako govorimo o brojkama, neki smatraju da se termin štel odnosio na naselja koja su imala između 3 i 10 tisuća stanovnika. Drugi smatraju da to nije

točan podatak, te da štel može biti i mjesto s 20 tisuća stanovnika.

Većina židovskih gradića, štelata, nalazila se unutar onoga što je nekada bilo poznato kao "pojas naselja", područje carske Rusije u kojem su Židovi smjeli podići ograničena ali stalna naselja. Židovi uglavnom nisu smjeli živjeti izvan tog pojasa u Rusiji. Područje pojasa uključivalo je 20 posto onoga što je tada bila europska Rusija, a danas su to dijelovi

Poljske, Ukrajine, Latvije, Litve, Estonije, zapadne Rusije itd. Pojas je prvo uvela Katarina Velika 1791. godine a on je postojao sve do 1917. godine kada ga je službeno ukinula post-caristička privremena ruska vlada. Na svojem vrhuncu, oko 40 posto svih Židova na svijetu živjelo je unutar tog pojasa, a procjenjuje se da je bilo oko pet milijuna. Ali između 1881. i 1914. godine, zbog teških životnih uvjeta, pogroma i antisemitskih zakon, oko dva milijuna Židova otišlo je iz pojasa, većinom u SAD.

Postojanje štetla predstavlja vjerojatno jedan od najoriginalnijih fenomena života židovske dijaspore. Od Baltika do Crnog mora, od Dnjepra do Odre, u ogromnim ravnicama Poljske, na obroncima dalekih Karpati, štetel je na poseban način obilježio život aškenaskih zajednica. Iako su Židovi koji su živjeli u štetlima često morali, zbog svog posla, biti u kontaktu s društvom i ljudima koji su bili drugačije vjere, štetel je ostao mjesto privilegiranog života Židova istočne Europe. To nije bio geto, budući da su postojali slobodni odnosi s okolinom — Židovi su u štetlu

živjeli u obiteljskom intimnom krugu gdje su poštivali svoje tradicije, svoju vjeru, učili i proučavali svete knjige, govorili jidiš, jezik koji je obiteljskom životu i životu zajednice davao posebnu notu. Život u štetlu je bio tradicionalan, ali nije bio izvan vremena i okoline koja ga je okruživala. U štetlu su ulazile i moderne ideologije, cionizam, nacionalizam, socijalizam, a stanovnici štetla su se itekako suočili s promjenama na početku 20. stoljeća i suočili se sa sukobima između modernog i tradicionalnog, na vjerskom, socijalnom, političkom i kulturnom planu. Usprkos bijedi, nezaposlenosti i diskriminaciji, stanovništvo štetla — prije svega mladi — poznavalo je brojne političke stranke. Stanovništvo u štetlima je većinom bilo mlado: u tri-

FOTOGRAFIJA: YIDISHKEYT I MENSHLIKHKEYT — ILI KAKO SE ŽIVJELO U ŠTETLU

desetim godinama prošlog stoljeća, polovica stanovnika štetla imala je manje od dvadeset godina. U štetlu su postojale i sekularne židovske škole, biblioteke, kazališne skupine, obrazovne i kulturne udruge, a brojni mali obrtnici u štetlima su stvarali židovsku ulicu (yidishe gas) i tržnicu (mark platz).

ZIVOT UNUTAR ZAJEDNICE

Život u štetlu se vrtio oko dvije velike vrijednosti koje je zajednica dijelila: prvo je to bio "Yidishkeyt" (židovstvo) a drugo "Menshlikhkeyt" (ljudskost). Yidishkeyt i Menshlikhkeyt su se očitovali u brojnim aktivnostima a sve su one bile usmjerene prema cilju da se život živi kao dobar Židov, kao dobar čovjek, i da se to dokaže u sinagogi i u kući, u svetosti Šabata.

Važno mjesto u životu štetla imala je sinagoga, koja je pokazivala socijalnu strukturu zajednice i njezinih pojedinih članova. Sinagoga je bila kuća molitve, kuća učenja i kuća u kojoj su se donosile odluke važne za čitavu zajednicu.

Oko sinagoge gradile su se kuće, koje su predstavljale osnovni temelj kulturnog i životnog stila štetla. Kuća Židova u štetlu bila je mjesto gdje je on uživao

u svom "Yidishkeytu", u miru Šabata, u dostojanstvu i svetosti velikih blagdana. U svom domu, on je uživao u uspjesima svoje djece, petkom bi tu nahranio stranca. Taj dom je bio i dio zajednice, a sve su aktivnosti u kući bile usko povezane sa sinagogom i ostalim dijelovima zajednice. Rođenje i smrt, bar micve i vjenčanja, bolesti i oporavci: sve su to bili obiteljski događaji koji su povezivali kuću sa sinagogom, pojedine članove s ostalim članovima zajednice. Niti jedan obiteljski događaj nije se odvijao bez ostalih članova zajednice, jer život u štetlu je prije svega bio život zajedništva. Obiteljska veselja, kao i tuge, dijelili su svi članovi zajednice. Zajednica je imala obavezu i pravo izraziti svoje zadovoljstvo ili nezadovoljstvo ponašanjem neke obitelji ili nekog člana zajednice. I tako je kontrola zajednice nad životima njezinih individualnih članova postala jedna od većih regulatornih snaga zajednice štetla i tako su židovske zajednice uspjele preživjeti više stoljeća bez policijskih snaga koje bi održavale red i mir u zajednici.

Važno mjesto u štetlu imala je i tržnica, na kojoj je uvjek bilo vrlo živo. Židovi iz štetla bili su svojevrsni posrednici između velikih gradova i sela. Većina stanovnika štetla bavila se sitnim poslovima i suočavala se s velikim siromaćtvom. Jedan od većih problema bio je kako tijekom tjedna zaraditi dovoljno

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA / YIDISHKEYT I MENSHLIKHKEYT — ILI KAKO SE ŽIVJELO U ŠTETLU

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA / YIDISHKEYT I MENSHLIKHKEYT — ILI KAKO SE ŽIVJELO U ŠTETLU

novaca da bi se za šabat mogla kupiti riba ili pile, ili uštedjeti dovoljno novca za maces. Ulice štetla uglavnom nisu bile popločene, a kuće su najčešće bile izgrađene od drva. Zajednicom je najčešće upravljalo gradsko vijeće — kahal. Kahal je nadzirao civilne i vjerske poslove, skupljao je poreze i davao pomoć najsirošnjijima. Iako je vjera vodila svakodnevni život, većina Židova u štetlu, muškaraca i žena, radila je kako bi se moglo brinuti za svoje obitelji. Obrađivali su zemlju, bavili se obrtništvom, a kasnije uz dolazak industrijalizacije, počeli su radili u obližnjim tvornicama.

Nisu svi stanovnici štetla bili Židovi, u tim su gradićima živjeli i goji a odnosi između Židova i nežidova varirali su od mirnih do eksplozivnih. Židovi su nažalost češće sjećaju pogroma i progona nego svakodnevnih mirnih odnosa s nežidovima. Ali štetli su bili i mjesta na kojima su njihovi stanovnici, Židovi i nežidovi, trgovci i seljaci, kupci i prodavači, vodili dnevne poslove koji su uključivali međusobne kontakte a održavali su i socijalne kontakte.

Svaki štetli imao je svoju povijest i svoju tradiciju, u kojoj se znalo osjećati i utjecaj

okoline. Svaki štetli imao je i svoje recepte, svoje priče, svoje legende i svoje klezmer napjeve. Od različitih okusa gefilte fisha do različitih pjesama, mali gradići istočne Europe održavali su svoj vlastiti identitet ne zaboravaljući pri tom svoje židovstvo. Možemo reći da je na mikro razini svaki štetli imao svoju jedinstvenu lokalnu povijesti, dok su na makro razini štetli održavali tradiciju dijaspore.

VIRTUALNI ŠTETLI

Modernizacija, migracija, emigracija i revolucija doveli su do pada štetla. Suočeni s velikim siromaštvom, pogromima i progonima, Židovi su počeli odlaziti iz štetla i tražiti bolji život. Holokaust je štetlu zadao završni udarac, te je stoga život u štetlu dobio i auru mučeništva.

Nakon Holokausta, veliki broj nekadašnjih stanovnika štetla pokrenuo je napore kao bi sačuvali sjećanje na svoje lokalne kulture, običaje i na sve ubijene stanovnike štetla. Neke zajednice tako su napravile virtualne i prave knjige sjećanje na zajednice u kojima su živjele.

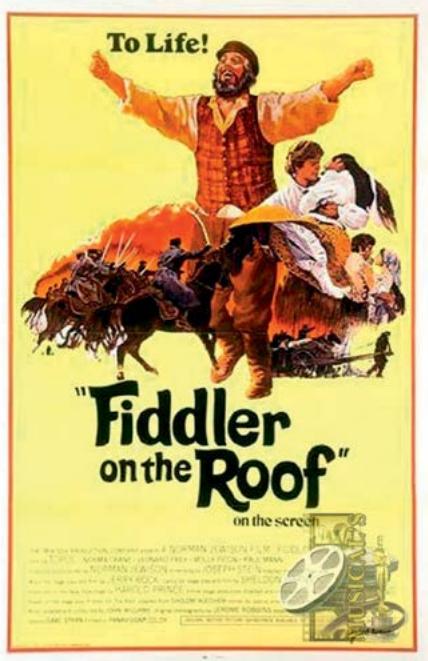
Američki antropolozi poduzeli su veliki projekti istraživanja prijeratnog života Židova u istočnoj Europi. Jedna od naj-

utjecajnih knjiga o tome je knjiga "Life is With People" iz 1952. godine, koja je postala standardno djelo na engleskom jeziku o životu u štetlu. Neki međutim smatraju da ta knjiga daje idealiziranu, paradigmatsku viziju štetla, života koji je u stvarnosti bio daleko od idealnog — bio je to težak život, život pun siromaštva i život u kojem se Židovi nikada nisu osjećali sigurno. Na temu života u štetlu posebice u Americi postoje broje knjige, istraživanja, filmovi, izložbe.

Štetl je ostao trajno usađen u povijest Židova gdje ima posebno mjesto. Danas su Židovi stvorili virtualne štetle, te tako u virtualnom svijetu ponovno oživjeli nekadašnji život svojih predaka. U spomen na sve one koji su živjeli u štetlu i tamo očuvali dvije stvari koje su smatrali najvažnijima — Yidishkeyt i Menshlikhkeyt.

ANATEVKA — IMAGINARNI ŠTEL S GUSLAČEM NA KROVU

PIŠE: NATAŠA BARAC

FOTOGRAFIJA: ANATEVKA — IMAGINARNI
ŠTEL S GUSLAČEM NA KROVU

Gotovo svaki Žid danas ima mentalnu sliku štetla, malog sela ili gradića u kojem su Židovi stoljećima živjeli u Istočnoj Europi. Te slike stvorene su zahvaljujući prikazima života u štetlu, od romana do filma, umjetničkih djela ili starih fotografija. Brojni su židovski umjetnici dočaravali, svatko na svoj način, život u

štel. Sjetimo se samo slika Marc-a Chagalla ili djela Isaaca Bashevisa Singera, smještenih najčešće u neke imaginarnе židovske gradiće.

Ali najpoznatiji izmišljeni štel na svijetu sigurno je Anatevka. I u Anatevki njezin najpoznatiji stanovnik — Tevije.

Tko je bio Sholem Aleichem, čovjek koji je stvorio štel Anatevku i legendarnog mljekara Tevjea? Solomon Naumovich (Sholom Nohumovich) Rabinovich rođen je 1859. godine u Pereslavu, a odrastao je u obližnjem Voronu u blizini Kijeva. Njegov otac Menachem-Nukhem Rabinovich bio je bogati trgovac, ali kada mu je posao propao, obitelj je zapala u siromaštvo, te je Solomon Rabinovich živio u oskudici. Kada je imao 13 godina vratili su se u Pereslav, gdje je njegova majka Chaye-Ester umrla od kolere.

Prva izlet u književnost Sholema Alechema bilo je pisanje alfabetskog glosarija epiteta koje je koristila njegova mačeha. Sa samo 15 godina, inspiriran pričom o Robinsonu Crusou, sastavio je židovsku verziju te priče a počeo je koristiti i pseudonim Sholem Aleichem, jidiš-varijantu hebrejskog pozdrava "shalom aleichem" — "neka mir bude s vama". Nakon završene gimnazije tri je godine podučavao kćerku bogatog zemljovlasnika Olgu

Loev, a poslije se s njome i oženio, usprkos protivljenju njezina oca. Naslijedili su veliki novac, ali Sholem Aleichem je sve to izgubio zbog loših poslovnih odluka. Obitelj se širila i uskoro su imali šestoro djece. Nakon vala pogroma 1905. godine, obitelj bježi iz Rusije — prvo su živjeli u Švicarskoj, a zatim u New Yorku, gdje su pronašli novi život, a Sholem Aleichem je nastavio pisati uglavnom na jidišu. Sholem Aleichem važan je za književnost na jidišu jer je osim djela koje je napisao na tom jeziku, svoj novac koristio da bi ohrabrio druge književnike da pišu na jidišu. Osim što je promovirao jidiš, Sholem Aleichem bio je i veliki pobornik cionizma.

Neki kritičari nazivali su ga "židovskim Mark Twainom" zbog sličnog stila pisanja i korištenja pseudonima. Kada je Mark Twain čuo za književnika kojeg nazivaju "židovskim Mark Twainom", odgovorio je: "Molim vas recite mu da sam ja američki Sholem Aleichem". Sholem Aleichem smrtno se bojao broja 13, pa njegovi rukopisi nikada ne sadrže stranicu broj 13. A preminuo je upravo 13. svibnja 1915. godine od tuberkuloze i dijabetese, u 57-oj godini dok je radio na svom zadnjem djelu. Njegov je sprovod bio najveći u dotadašnjoj povijesti New

FOTOGRAFIJA: ANATEVKA — IMAGINARNI ŠTEL S GUSLAČEM NA KROVU

Yorka — okupilo se, prema nekim procjenama, oko 100.000 ljudi.

TEVIJE I NJEGOVE KĆERI

Najpoznatije djelo Sholem Aleichema bez sumnje je njegova knjiga priča "Tevije i njegove kćeri", na kojoj se temelji "Guslač na krovu". Djelo je na jidišu objavljeno 1894. godine. Sholem Aleichem ispričao je topnu i sjetnu priču o siromašnom židovskom mljekaru Teviju, koji živi u Anatevki, nastoji očuvati židovsku tradiciju i zbog toga dolazi u sukob sa svojim kćerkama, koje se žele udati. Ali njihovi odabranici nisu odrabani na "pravi" način (uz legendarno židovsko posredništvo) i osim toga ne odgovaraju onome što Tevije želi za svoju djecu. Priča o guslaču na krovu vjerojatno se događa istovremeno kada i veliki pogromi koji su se dogodili u razdoblju od 1881. do 1883. godine (nakon ubojstva cara za što su okrivljeni Židovi) i uvođenjem tzv. "svibanjskih zakona" 1882.

Anatevka u kojoj živi Tevije sa svojom obitelji pravi je židovski štel, a likovi

koje upoznajemo tipični su stanovnici štetla. Osim Tevije, tu je i njegova supruga Golda, koja je oštra na jeziku i topla u srcu, najstarija kćerka Tzeitel, zaljubljena u siromašnog Motela, zatim Hodel, druga kćerka, inteligentna i hrabra, koja se zaljubljuje u ljevičarskog ideologa Perčika i odlazi za njim u Sibir. Pa Chava, koja se zaljubljuje u goja, te mlađe sestre koje još nisu stasale za udaju.

Osim članova obitelji, susrećemo i druge likove tipične za život u štetlu: Motel Kamzoil, siromašni i radišni krojač, bogati mesar udovac Lazar Wolf koji traži novu suprugu, provodadžija Yente koja voli ogovorati i zna sve što se u selu događa, gostoničar Mordcha i mnogi drugi. Tu je naravno i mudri rabin kojem se stanovnici obraćaju za pomoć i koji je na pitanje "Ne bi li sada bio pravi čas da dođe naš prorok?", razumno odgovara: "Čekat ćemo ga na nekom drugom mjestu". Svi oni čuvaju židovsku tradiciju, jer bez tradicije — kaže Tevije — "bili bi nesigurni kao guslač na krovu". I dok na kraju filma Židovi odlaze iz svog štetla,

napuštaju svoje domove, Tevije ugleda guslača i poziva ga da im se pridruži, simbolizirajući na taj način da će njegova tradicija uvijek biti uz njega, iako mora otići i napustiti sve ono što poznaje.

Priča o Teviju i njegovim kćerima dobila je svjetsku slavu kada je izvedena kao mjuzikl na Broadwayu 1964. godine. Jerry Bock je napisao glazbu a Sheldon Harnick libreto. Melodije u mjuziklu pripadaju klezmer glazbi, a najpoznatija je "If I were a rich man". Guslač na krovu bio je prvi broadwayski mjuzikl koji je doživio više od 3.000 izvedbi i prikazivao se gotovo punih deset godina na Broadwayu. Mjuzikl je osvojio brojne nagrade i ostao upisan kao jedan od najdugovječnijih mjuzikala u povijesti Broadwaya. Hrvatska premjera izvedena je 1970. u zagrebačkom gradskom kazalištu "Komedija", a mjuzikl je kasnije ponovno izveden u Zagrebu i nekim drugim hrvatskim gradovima.

Dodatnu slavu ova je priča dobila kada ju je na velika platna stavio redatelj Norman Jewison 1971. godine. Chaim Topol je odigrao glavnu ulogu a film je većim dijelom snimljen u Lekeniku, Maloj Gorici i Zagrebu. Violinsku dionicu u filmu je, prema velikoj želji Normana Jewisona, maestralno odsvirao legendarni violinist Isaac Stern. Kako je kazao veliki violinist, guslač ga je podsjećao na njegova ujaka, koji se pijan znao penjati na krov i tamо svirati violinu. I sam redatelj Norman Jewison pojavljuje se u sceni filma gdje glumi jednog rabina.

Film je dobio tri Oscara, uključujući onaj za najbolji film te najboljeg glumca, a ostvario je i veliki uspjeh u kino-dvoranama. A likovi iz izmišljenog štetla tako su dobili svjetsku slavu i novi život.

DOBRODOŠLI U ANATEVKU, ŽIDOVSKI ŠTEL U UKRAJINI

PIŠE: J. C.

Židovska zajednica Ukrajine izgradila je za židovske izbjeglice s istoka zemlje selo u kojem bi oni trebali pronaći novi dom, mir i sigurnost. Selo je nazvano Anatevka, po zamišljenom židovskom selu iz poznate priče Shaloma Aleichema, koje je doživjelo svjetsku slavu zahvaljujući filmu i mjuziklu "Guslač na krovu".

Tisuće ljudi moralo je napustiti svoje domove na istoku Ukrajine nakon početka sukoba između proruskih i ukrajinskih snaga. Među izbjeglicama je i puno Židova koji sada u Anatavki mogu pronaći novi dom.

Shalom Aleichem vjerojatno nikada nije mogao ni zamisliti da će njegovo izmišljeno selo Anatevka, u kojom je živio junak "Guslača na krovu" Tevije, stotinu godina nakon njegove smrti postati stvarno židovsko selo u Ukrajini.

Anatevka je službeno otvorena u blizini Kijeva, a prve izbjeglice počele su novi život u novom selu.

Prije nekoliko mjeseci, kijevska židovska zajednica na čelu s rabinom Moshe Reuveneom Asmanom kupila je zemlju deset kilometara zapadno od Kijeva, a u samo tri mjeseca na praznoj zemlji niknule su prve kuće. Kijevska židovska zajednica ima oko 3.400 članova i posljednjih je dvadesetak godina postala vitalni dio post-sovjetske židovske renesanse.

"Ima ljudi koji za vrijeme rata plaču i onih koji grade usprkos rata, poput rabi-

FOTOGRAFIJA: DOBRODOŠLI U ANATEVKU, ŽIDOVSKI ŠTEL U UKRAJINI

na Asmana. Rabin Asman je ukrajinski heroj", kazao je član ukrajinskog parlementa Vadim Rabinovich.

Ključevi novih kuća predani su predstvincima 20 izbjegličkih obitelji.

Očekuje se da će Anatevka primiti ukupno 500 izbjeglica koji će u tom novom štelu pronaći židovsku školu, sinagogu, kulturni centar, sirotište i dom za umirovljenike. Izbjeglice bi u Anatevki trebali pronaći posao, dobiti medicinsku

i psihološku pomoć i započeti novi život. "Nadamo se da ćemo s vremenom izgraditi i mali muzej posvećen povijesti ukrajinskih Židova", objašnjavanju organizatori. Veliki broj ukrajinskih Židova spas je potražio u Izraelu. U posljednjih godinu dana u Izrael je imigriralo njih više od sedam tisuća...

PUTEVIMA ŠTETLA PO POLJSKOJ, UKRAJINI I BJELORUSIJI

PIŠE: K. C.

Prošlost se ponekad može iskoristiti i u turističke svrhe. Kako ponovno oživiti davno zaboravljeni svijet i tako privući turiste? Razvoj turizma ali i čuvanje sjećanja bili su motiv za pokretanje međugraničnog programa nazvanog "Putevima štetla — ostaci židovskog kulturnog nasljeđa", koji pokriva područja Poljske, Bjelorusije i Ukrajine. Ovaj kompleksni dvogodišnji projekt sufinancirala je i Evropska unija s 400.000 eura, a projekt je uključio brojna istraživanja: razvoj turističkih puteva, internetski portal koji opisuje gradove i mjesto židovskog sjećanja, čuva povijest i anegdote, a sadrži i vodič po židovskoj baštini tog po-

dručja, uključujući i vođene turističke ture, te pripremu 3-D virtualnih modela 15 štetla, po pet iz svake zemlje. Projekt je vodio Kulturni centar Brama Grodzka iz poljskog Lublina, u suradnji sa sličnim organizacijama iz Bjelorusije i Ukrajine. Povjesničari su tako pripremili turističke rute koje vode kroz šezdesetak starih židovskih gradova, gradića i sela u pograničnom području Poljske, Bjelorusije i Ukrajine. Danas su to većinom mjesta u kojima više nema Židova, ali neki tragovi, a pogotovo priče i sjećanja na neka davna vremena još uvijek su živi.

"To su bili fantastični mali gradovi, sa starim arhitekturama i starim multikul-

turalnim karakterom, gradići u kojima su sinagoge stajale pored katoličkih i pravoslavnih crkvi", objašnjava voditelj projekta. 3-D modeli ponovno su oživjeli prave bisere arhitekture — male drvene sinagoge koje su postojale u tom području, a danas ih više nema.

Projekt, zamišljen kao dvogodišnji, proširio se i na neke druge sadržaje, uglavnom namijenjene turistima i onima koji se vole prisjećati povijesti, pa danas možete putovati "putevima Isaaca Bashevisa Singera" ili "slijediti tragove lublinskih Židova".

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA ŽIDOVSKU OPĆINU ZAGREB ZA SOCIJALNE POTREBE:

- SIDA OZMO-STEINER, UMJESTO CVIJEĆA NA GROB DR. GRÜNERA — 300,00 KN
- MILA AJZENŠTAJN STOJIĆ, U SPOMEN NA DRAGOOG SUPRUGA DR. JERONIMA STOJIĆA I RODITELJE ELZIKU I MILČEKU — 500,00 KN
- MIHAEL MAKEK — 200,00 KN
- SONJA PEKOTA — 350,00 KN

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA DOM ZAKLADE LAVOSLAVA SCHWARZA

- DINA BLAŠKOVIĆ I DARJA BREYER, ZAGREB: POVODOM GODIŠNJICE SMRTI RODITELJA BRANKE I DR. RADOSLAVA AKERMANA — 500,00 KN
- ŽELJKO ĐURAČIĆ, ZAGREB — 500,00 KN
- RICHARD GOLDSTEIN, ZAGREB — 800,00 KN
- HOLOKAUST PREŽIVJELI SA ZIMOVANJA OPATIJA 2016. OD TOMBOLE — 500,00 KN

ICO I ZITA: PRIČA O JEDNOJ VELIKOJ LJUBAVI

PIŠE: FREDI KRAMER

Ovo je priča o istinitoj i velikoj ljubavi između jednog od najboljih hrvatskih nogometnika svih vremena, Ivana Ice Hitreca, i makabejke Zite Hirschler-Hitrec. Rođeni su u Zagrebu u drugom desetljeću 20. stoljeća: Ico 13. travnja 1911., a Zita 2. rujna 1914. godine. Ico je bio bogomđani napadač zagrebačkog HAŠK-a i državne reprezentacije, koji je svoju brilljantnu karijeru nastavio kao profesionalac u Švicarskoj. Po mišljenju onih koji su imali životnu sreću diviti se njegovom velikom talentu, bio je najbolji nogometničar kojeg je rodila ova zemlja. Tako su o njemu mislili i igrači njegove generacije i mnogi, mnogi drugi asovi svoga doba. Smatran je jednim od najboljih napadača u Europi, koja je tada upravo obilovala nogometima najviše vrijednosti.

Zita je kao gimnastičarka zagrebačkog Makabija u brojnim nastupima na sletovima i prvenstvima osvojila mnoge nagrade i priznanja. Osim toga je bila vrlo lijepa i privlačna. No, ona je vidjela samo svog Icu i njihovu veliku ljubav. Jednom riječju, Ico i Zita bili su sjajan par, uzor mnogima, pokazujući kako se voli i ljubi. Slagali su se Ico i Zita gotovo u svemu. Devet godina su kao zaljubljeni par posjećivali koncerte, kazališta i mnoge kulturne priredbe. Od 1930. do

3. ožujka 1939., kada su se vjenčali, bilo je razdoblje njegovog najljepšeg, bezbrižnog života. Punog veselja i mladenačke radosti zajedničkog života. U tom sretnom braku imali su sina Tomislava, diplomiranoga pravnika i poznatog znanstvenika, rođenog 1943. u Zagrebu.

SJAJAN KARIJERA ICE HITRECA

Na zagrebačkim livadama bio je uviјek prvi u svemu. Najbrži, najizdržljiviji, najokretniji. Njegov put do prvog sastava zagrebačkih akademičara bio je zaista munjevit. Sa 17 godina Ivan Hitrec je već bio reprezentativac Jugoslavije. Prvi nastup imao je 10. svibnja 1929. u Bukureštu kada je reprezentacija Jugoslavije pobijedila Rumunjsku 3:2. Hitec je bio strijelac jednog pogotka, i uz Mošu Marjanovića i Ivkovića, najbolji igrač susreta. Njegova se slava brzo širila i prešla naše granice. Visok, atletski građen, široke kulture i uvijek vedre naravi. Hitrec je bio istinski nogometni velemajstor, ličnost koja je osvajala i plijenila. Igrao je vrlo fer, tako da se često događalo da tijekom čitave igre ne napravi nijedan prekršaj.

U Zagrebu je 1931. gostovala reprezentacija Madrida, predvođena slavnim vratarem Ricardom Zamorom. Protiv-

nik im je bila reprezentacija Zagreba. Bila je to prva noćna utakmica u Zagrebu, Hrvatskoj i Jugoslaviji. Igralište Concordije u Kranjčevićevoj ulici bilo je ispunjeno do posljednjeg mesta — dvoboja gradskih reprezentacija pratilo je 20.000 gledatelja — za ono doba pravi rekord. Na plakatima je pisalo "HITREC protiv ZAMORE". I bilo je tako. Zagreb je zahvaljujući Hitrecu pobijedio Madrid s 2:1! Hitrec je slavnom Zamori dao dva neviđena gola. Evo kako je video drugi, pobjedonosni gol, moj profesor s Pravnog fakulteta, akademik Marko Kostrenčić: "Taj gol neću nikada zaboraviti. Navalna je krenula s lijeve strane. Prodirao je Danko Premerl, dobar tehničar. Efektno je prešao u trku protivničkog igrača i video Hitreca na visini šesnaesterca. Stajao je okrenut golu. Iza njega nalazila su se dva igrača Madrida. Na prvi pogled situacija je izgledala bezopasna. Gledatelji su mirno gledali što se događa, a rezultat je bio 1:1. Hitrec nije zadržao loptu. Primio ju je desnom nogom i tako udario da ga je jedva vidljivim polukrugom zaobišla i kotrljala se ispred njega. Zatim se brzo okrenuo. Ususret mu je dolazio protivnički branič, a slijeva je ugledao i drugog beka. Prodor je bio moguć samo kroz sredinu. A

FOTOGRAFIJA: ICO HITREC I ZITA HIRSCHLER-HITREC

to se činilo gotovo neizvedivo. U takvoj situaciji svaki drugi igrač bi se prestao boriti. Ali, tu je bio Ico Hitrec, u naletu. Učinio je pokret ramenima udesno pa uljevo i projurio naprijed. Prevareni braniči otišli su svaki na svoju stranu, a između njih ostala je praznina. I baš tu protrčao je Hitrec, putem koji je sam stvorio majstorskom varkom. Pred njim je stajao kao ukopan slavni Zamora, bio je iznenađen, ali spremjan na skok. Hitrec više nije oklijevao. S udaljenosti od 12 metara poslao je projektil u sam kut. Neobranjivo! Bio je to jedan od rijetkih golova koje je Zamora primio. Nikada više nisam vidoval takvo majstorstvo”.

S Acom Živkovićem Hitrec je jednog dana otišao u švicarski Grasshoppers iz Züricha. Redale su se sjajne igre i blistave pobjede, Grasshoppers je postao prvak Švicarske. I onda, jednog sunčanog poslijepodneva, sudbina se poigrala s jedinstvenim talentom. Austrijanac Tandler slomio je Hitreca nogu ispod koljena. Bio je to tužan početak kraja ve-

likog Ice Hitreca. Vratio se u svoj rodni, voljeni Zagreb i nakon duge rehabilitacije, nastupajući za nižerazrednu Špartu, odigrao je još jednu sezonu za svoj HAŠK i bio najzaslužniji za osvojeno prvestvo Jugoslavije 1938. Za reprezentaciju Jugoslavije nastupio je 14 puta i postigao devet golova.

SPAŠAVANJE OBITELJI HIRSCHLER I ROSENFELD

Obitelji Hitrec i Hirschler imale su u drugom desetljeću 20. stoljeća po dvoje djece, Hitreci dječake Rudolfa i Ivana, a Hirschleri djevojčice Zitu i Gretu. Trgovac Albert Hirschler je u Zagreb došao iz Hlebina, gdje se rodio 1880., a Johana, njegova supruga, rođena je u Gornjoj Šleskoj 1886. S Albertom se upoznala kad je došla u Zagreb posjetiti brata. Albert Hirschler je kao sposobni trgovac osnovao poduzeće "Color" za proizvodnju boja i lakova čiji je dućan bio u Petrinjskoj 59 u Zagrebu. Otac Ice Hitreca zvao se Ivan, a majka Lavinija.

Drugi krvavi svjetski rat potpuno je promijenio način života Ice Hitreca. Od "kralja" nogometa postao je istaknuti borac za zaštitu Židova. Četiri tužne godine, koje su znatno promijenile tijek mirnog građanskog života Zite i Ice, postale su tužna i bolna kruta svakodnevница. A Ico Hitrec se posvetio borbi za spašavanje života svoje obitelji i mnogih stradalnika, pri čemu je imao odlične suradnike u poznatom stolnoteniskom asu dr. Žarku Dolinaru i HAŠK-ovom nogometaru Matijeviću, zvanom Bombica. I dok je Zita bila zaštićena suprugom, slavnim nogometarjem, njezina sestra Greta bila je izložena opasnosti da će sa suprugom Jožom i kćerkom Adom završiti u koncentracijskom logoru.

Ico Hitrec u svom neumornom radu spašavanja života uspio je spasiti gotovo cijelu obitelj Hirschler i Rosenfeld, obitelj supruga svoje šogorice. Posebno dramatičan trenutak zbio se 1942. kada su u jednom od paviljona Zagrebačkog zbora na Savskoj cesti bili utamničeni Zitina sestra Greta i suprug Joža. Znalo se da će toga dana u šest sati ujutro velika skupina zatočenika biti transportirana u logor Jasenovac. Trebalo je djelovati brzo. Ico Hitrec sa suradnikom Matijevićem našao se sat prije odlaska transporta na Savskoj cesti s pripremljenim legitimacijama koje su pomogle njihovom puštanju iz zatočeništva. Reagiralo se brzo i učinkovito. Greti i suprugu Joži Rosenfeldu priključila se i sedmogodišnja Ada koja se skrivala kod bake. Vjerodostojni papiri pomogli su da se obitelj Rosenfeld ukrca na vlak za Sušak i Rijeku. Planirani bijeg od smrti je uspio i vlak je u tom trenutku bio najbolje sredstvo spašavanja i bijega. Kada su tako članovi obitelji Rosenfeld stigli u Trst, počela je druga etapa spašavanja i bijega od smrti. U talijanskim selima su se skrivali do kapitulacije Italije 1943.,

FOTOGRAFIJA: ICO HITREC U DRESU HAŠK-A

a zatim su kamionima i pješice krenuli prema švicarskoj granici. I kada su nakon napornog hoda stigli do Švicarske, nisu imali potrebne dokumente za ulazak u zemlju. Prilikom predaje dokumentata, iz lisnice je Greti ispala fotografija na kojoj su bili Ico i Zita. Na sreću, ta

im je fotografija pomogla da službeno uđu u Švicarsku i tamo dočekaju kraj krvavog rata. Policajci na švicarskoj granici počeli su se prijateljski ponašati sjećajući se velikog nogometnog asa Ice Hitreca i otvorili im široko vrata spaseњa i života.

Nažalost, brat Alberta Hirschlera, poznati skladatelj i glazbeni kritičar Žiga, nije se uspio spasiti iz Jasenovca iako su za njega jamčili slavni dirigent Lovro pl. Matačić, opera diva Vilma Nožinić i kompozitor Krešimir Batanović. Žiga je skladao dvije opere, a u svoj instrumentalni opus unosio je folklorni idiom kao u "Hrvatskoj rapsodiji" za orkestar i u Gudačkom kvartetu, lirskom intermezzu za glasoviti trio.

Poslije Drugog svjetskog rata Ico Hitrec bio je jedan od osnivača i trener prvog Omladinskog studentskog kluba Mladost. Počeo je među sveučilištarima okupljati mlade, još nepoznate igrače sa željom da se nastavi tradicija njegovog HAŠK-a. Uskoro je kao službenik Električne centrale, a prema tome i član sindikata komunalaca, pristupio Dinamu. Jedno je kraće vrijeme bio tehnički referent i pročelnik nogometne sekcije "plavog" kluba.

U jesen, točno 11. listopada 1946. godine, iznenada je završen život jednog od najboljih nogometaša, a prema mišljenju onih koji su ga poznavali, najboljeg hrvatskog nogometaša svih vremena. Jer kada je nastupao i oduševljavao bio je bez konkurenčije najbolji, dok danas imamo puno igrača koji pretendiraju za jednog od najboljih među najboljima. Umro je u 36. godini života od perforacije čira na želucu. Pokopan je na mirogojskom groblju uz veliki broj onih koji su ga poznavali, cijenili i voljeli.

Supruga Zita je od 1950. do 1975. godine bila tehnička tajnica Dinama. Još uvijek nenađmašna u svom poslu i svim budućim generacijama mogla je služiti kao uzor. Umrla je u Zagrebu 24. ožujka 1987. godine. Velika ljubavna priča između Ice i Zite trajala je, nažalost, prekratko zbog prerane smrti Ice Hitreca, velikana hrvatskoga sporta i pravog borca u spašavanju židovskih obitelji.

TVORAC ZAVIDNOG GLAZBENOG OPUSA

PIŠE: DR. SC. IVAN BAUER

Kad je riječ o postignućima američkih skladatelja židovskih korijena u domeni popularne glazbe i jazz-a, petorica se po mom mišljenju izdvajaju, imamo li pri tom na umu procvat popularne glazbe prvih desetljeća 20. stoljeća, te sve širi krug njenih ljubitelja ne samo u plesnim i koncertnim dvoranama diljem Sjedinjenih Država, već i među kazališnom i filmskom publikom, zahvaljujući, dakako, muziklma i muzičkim filmovima. Četvorici od njih posvetio sam po jedno cijelovečernje predavanje; to su Jerome Kern, George Gershwin, Richard Rodgers i Harold Arlen. Moje 17. predavanje u okviru ciklusa "Od Gershwina do Dylana", održano 29. ožujka 2016. na tribini Kulturnog društva "Miroslav Šalom Freiberger", posvetio sam petom od njih, a sudimo li prema broju skladanih pjesama i veličini glazbenog opusa, rekao bih, i prvom među njima. Skladavši, prema nekim statistikama, više od 1500 songova, niti jedan drugi skladatelj nije, po mišljenju vrsnih poznavalaca američke glazbe, u toj mjeri utjecao na razvoj i razne oblike izvođenja songa kao što je to uspijevao taj skladatelj.

Za početak naše priče vratimo se malo u prošlost. U nepreglednom mnoštvu europskih doseljenika u SAD u posljednja dva desetljeća 19. stoljeća bile su i tisuće židovskih obitelji koje su napustile svoja ognjišta, u najvećem broju

FOTOGRAFIJA: TVORAC ZAVIDNOG GLAZBENOG OPUSA

bježeći pred antisemitskim pogromima u Carskoj Rusiji. Nakon mukotrpna putovanja od zapadnog Sibira pa bespućima Europe i zatim preko Atlantika jedna je takva obitelj 1893. na otočiću Ellis Island, ispred njujorške luke, legendarnoj postaji za kontrolu imigranata, strpljivo čekala u masi došljaka da im se dopusti ulazak u SAD; bili su to otac Moses Baline, majka Lena i njihovo osmero djece. Imigracijski službenik koji je obitelj evidentirao nije mogao ni slutiti da će najmlađi od troje braće i pet sestara, mali, petogodišnji Israel, jednoga dana postati jedan od najslavnijih američkih skladatelja. Obitelj se nastanila na Manhattanu, u četvrti zvanoj

Lower East Side, tadašnjem prebivalištu mnogih doseljeničkih obitelji. Stanujući u vlažnom podrumskom stanu bez prozora, tih su prvih godina živjeli na rubu siromaštva. Poput oca Harolda Arlena, i Israelov je otac bio kantor, a u novoj je domaji, shrvan bolešcu, pozivio tek nekoliko godina. Ostavši rano bez oca, Israel je prvi novac zaradio kao dječarac, prodajući na ulici novine i usput pjevajući. Zatim je, radeći kao konobar u jednoj od njujorških kavana, na oduševljenje gostiju pjevao i parodije na neke od tadašnjih hitova. Premda bez formalnog muzičkog obrazovanja, s 19 godina počinje skladati. Notni zapis njegova prvog songa, "Marie Of Sunny Italy" objavljuje njujorški nakladnik Stern. Na koricama nota, navodno pogreškom tiskara, promijenjeno je ime i prezime autora songa. Tako je Israel Baline postao i ostao — Irving Berlin.

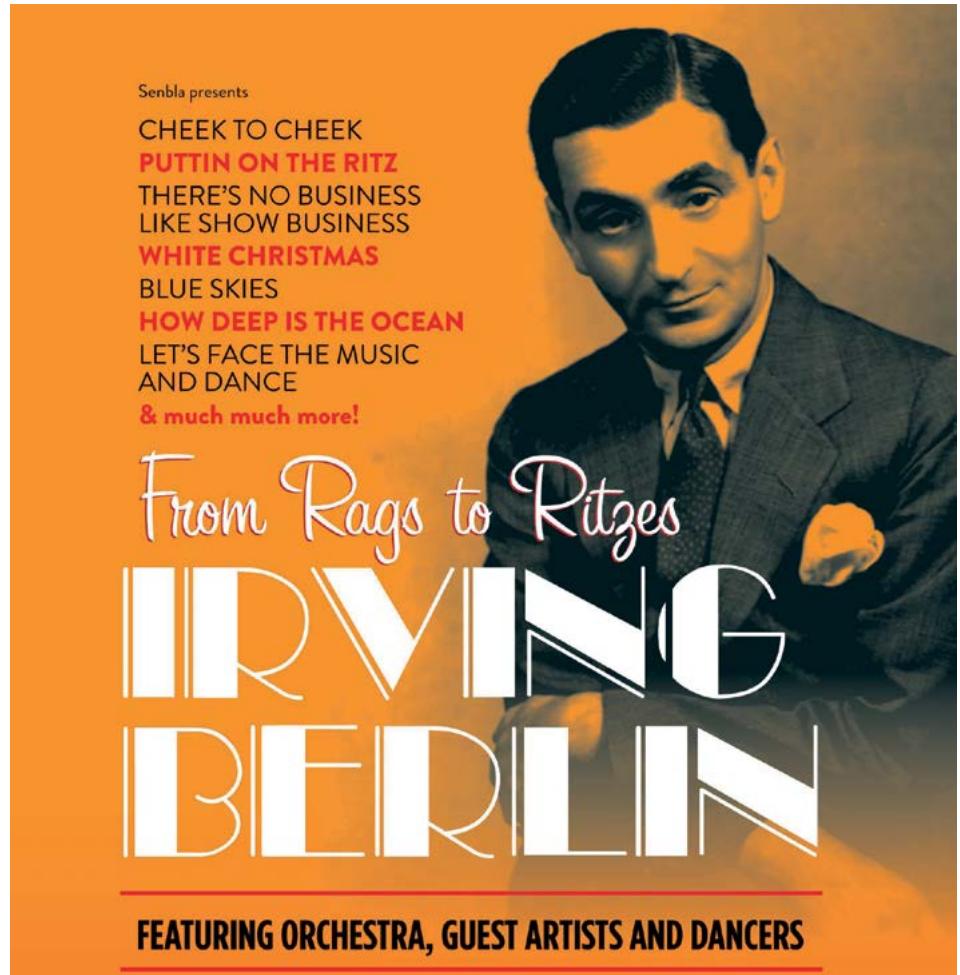
BERLINOV PRVI GLAZBENI USPJESI

Berlinov prvi pravi hit, koji mu je donio i prvi značajniji honorar, bio je "Alexander's Ragtime Band", 1911., u duhu muzičkog stila zvanog ragtime čiji je protagonist bio Scott Joplin, zvan "King of Ragtime". Ovom skladbom Berlin osvaja publiku, a svojom vedrom osobnošću srce svoje odabranice. Bračna idila bila je, nažalost, kratkog vijeka. Supruga Dorothy umire od tifusne groznice koju je dobila tijekom bračnog putovanja na Kubi. Duboko ozalošćen, Berlin je supruzi posvetio svoju prvu baladu "When I Lost You". U skladbi "All By Myself", koju je otpjevao Bobby Darin, Berlin nam priča o tome kako je to ostati sâm.

Godine 1914. premijerno je izведен Berlinov prvi brodvejski mjuzikl "Watch Your Step". Mladi kompozitor postaje sve popularniji, ne samo u glazbenim krugovima. 1917. SAD ulaze u Prvi svjetski rat kao saveznici Antante. Berlin je unovačen, a jedne su novine čin novčenja prokomentirale naslovom "Army Takes Berlin!". Naslov je ipak zbumio dio čitateljstva jer su pomislili da su američke trupe već zauzele Berlin. Vojska Berlinu nije namijenila odlazak u Evropu, na prvu crtu bojišnice, već skladanje pjesama u vojničkom duhu. Jedan od najpoznatijih songova iz tog razdoblja, vrlo duhovita teksta, bio je "Oh! How I Hate To Get Up In The Morning". I ovaj je tekst iz Berlinova pera, kao i gotovo svi raniji i kasniji tekstovi njegovih skladbi. Nadasve uspješan tekstopisac, po tome mu je od američkih skladatelja ravan jedino Cole Porter. 1921. otvorio je u New Yorku vlastito kazalište, zvanio Music Box, a namijenjeno promociji popularne glazbe. Sredinom 20-tih njujorški društveni krugovi bruje o ljubavnoj vezi između Berlina i Ellin Mackay, djevojke iz vrlo imućne njujorške obitelji. Unatoč žestokom protivljenju djevojčina oca zbog vjerskih razloga, ona je postala Berlinovom bračnom družicom, a kasnijih godina, kao Ellin Berlin, stekla glas ugledne književnice. 1926., potaknut rođenjem prvog djeteta, kćeri Mary Ellin, Berlin sklada "Blue Skies". Pjesmu je u prvom zvučnom filmu "The Jazz Singer", 1927. pjevao Al Jolson, pravim imenom Asa Yoelson, glumac i pjevač židovskog podrijetla, a svojim glasom kasnije proslavila, među inima, i Doris Day.

FILMSKA GLAZBA

Za razliku od Jeroma Kerna, Georga Gershwina, Richarda Rodgersa i Harolda Alena, sve vrsnih pijanista, Berlin nije nikad sasvim svladao tehniku svira-

FOTOGRAFIJA: TVORAC ZAVIDNOG GLAZBENOG OPUSA

nja na tom instrumentu. Svirao je, vele, služeći se samo crnim tipkama. To ga, međutim, nije omelo da napiše glazbu za 19 brodvejskih mjuzikala i 18 filmova. Tridesetih i četrdesetih godina prošlog stoljeća autor je barem desetak vječnih filmskih glazbenih hitova, a neke od njih te sam večeri ponudio slušateljstvu. Tri su hita iz filma "Top Hat". Naslov songa "Top Hat, White Tie, And Tails" upućuje na modu u njujorškom tzv. visokom društvu prije Drugog svjetskog rata kad su u posebnim prigodama, primanjima, plesnim priredbama i sl. obvezni način odijevanja za muškarce bili cilindar i frak, uz bijelu kravatu. Taj nam je moderni stil pjevajući opisala Ella Fitzgerald.

Song "Isn't It A Lovely Day" iz istoimenog filma poslušali smo također uz glas Elle Fitzgerald, koja je često isticala da je Irving Berlin jedan od njenih omiljenih skladatelja. Iz filma "Top Hat" je i pjesma "Cheek To Cheek". Prema jednom izvoru, koncertne izvedbe Berlinovih skladbi u SAD-u često počinju upravo tom pjesmom. Ona je godinama bila i dio repertoara Franka Sinatre. Još je jedan filmski song gotovo uvijek na programu koncertnih i drugih izvedbi Berlinovih skladbi. Na taktove pjesme "Let's Face The Music And Dance" Fred Astaire i Ginger Rogers izveli su nezaboravnu plesnu točku u muzičkom filmu "Follow The Fleet". I ovu smo pjesmu

FOTOGRAFIJA: TVORAC ZAVIDNOG GLAZBENOG OPUSA

čuli u Ellinoj izvedbi. Berlinova pjesma iz filma "On The Avenue" — "I've Got My Love To Keep Me Warm" — u Americi je uvijek rado slušana tijekom zimskih blagdana, a njenoj je popularnosti svakako pridonijela i izvedba Deana Martina. Muzički film "Holiday Inn" privukao je 1942. veliku pažnju američke filmske publike. Berlin je za taj film skladao 12 songova, od kojih je svakako najpoznatiji "White Christmas". Za taj je song Berlin osvojio i Oskara za najbolju izvornu filmsku pjesmu, Academy Award for Best Original Song. Iz tog smo filma čuli pjesmu "Be Careful, It's My Heart", uz glas Eydie Gormé, sestrične pjevača i skladatelja Neila Sedake.

Berlinov "White Christmas" najpopularnija je sekularna skladba o božićnom blagdanu ikad skladana u SAD-u. Druga Berlinova skladba u blagdanskom duhu, "Easter Parade", "Uskršnja parada" bila je i muzička tema istoimenog filma, koji su svojim nastupom ovjekovječili Judy Garland i Fred Astaire. Tekstopisac Sammy Cahn jednom je zgodom u šali rekao: "Čovjek više ne može slaviti ni jedan blagdan bez Berlinova dopuštenja."

NADAHNUT RODOLJUBLJEM

Berlin je komponirao i mnoge patriotske pjesme, među njima i "God Bless America". Mnogi su predlagali da ona postane američkom himnom jer je pjevnija od

službene "The Star Spangled Banner". Tu su pjesmu u popodnevnim satima onog tragičnog 11. rujna 2001. zapjevali senatori i kongresmeni na stubama washingtonskog Capitola. Čestim radijskim izvođenjem i prodajom gramofonskih ploča "God Bless America" donijela je Berlinu milijunske profite, koje je on gotovo u cijelosti darovao američkim udruženjima mladih — Boy Scouts i Girl Scouts of America. Za Drugog svjetskog rata njegov je brodvejski mjuzikl "This Is The Army" prenijet i na filmsko platno, a Berlin je od ostvarenih kazališnih i filmskih prihoda donirao više od deset milijuna dolara, u to vrijeme ogroman novac, vojnim dobrotvornim ustanovama. Mjuzikl "This

Is The Army" prikazivan je tijekom rata u američkim vojnim bazama i na ratnim brodovima, često na bojnom brodu USS Arkansas, nerijetko blizu prvih borbenih linija. Izbjavajući od svoje obitelji više od tri godine, Berlin je osobno nadgledao izvedbe mjuzikla, a često i sâm otpjevao najpopularniji song iz mjuzikla, "This Is The Army, Mr. Jones". Za njegovo rođendanje odlikovala su ga tijekom života tri američka predsjednika: Harry Truman, Dwight Eisenhower i Gerald Ford.

KAZALIŠNA OSTVARENJA

U kasnu jesen 1945. Richard Rodgers i Oscar Hammerstein, kao producenti, angažirali su Jeroma Kerna da sklada glazbu za mjuzikl "Annie, Get Your Gun", o jednoj od legendi američkog Zapada, Annie Oakley, koja je krajem 19. stoljeća svojim umijećem u gađanju puškom bila među glavnim atrakcijama čuvenog putujućeg cirkusa "Wild West Show" Buffalo Billa. Na turneji Europom Annie je, primjerice, na osobni zahtjev njemačkog cara Wilhelma II. puščanim metkom s udaljenosti otresla pepeo s vrška cigarete koju je car držao u ruci. Zbog iznenadne Kernove smrti producenti su skladanje glazbe za mjuzikl povjerili Irvingu Berlinu. Libreto je iz pera Dorothy Fields i njenog brata Herberta, ali stihove svih songova napisao je Berlin. "Annie, Get Your Gun" smatra se najuspješnjim Berlinovim kazališnim ostvarenjem. Iz mjuzikla sam odabrao četiri songa. Prvi "I Got The Sun In The Morning (And The Moon At Night)" izveo je Dean Martin. U songu "Anything You Can Do I Can Do Better" Annie Oakley i Frank Bultler, njen suprug u stvarnom životu, ali i takmac u preciznom gađanju puškom, nadmeću se svojim vještinama, a u duhovitoj vokalnoj izvedbi to su učinili Bing Crosby i The Andrews Sisters. Najpoznatija skladba iz mjuzikla je "There's No Business Like Show Business". Tu sam pjesmu predstavio u jednoj od kazališnih

izvedbi. Pjevali su Howard Keel i Betty Hutton te dva glumca, Louis Calhern i Keenan Wynn. Na kraju ovog seta pjesama iz mjuzikla "Annie, Get Your Gun" jedan, meni vrlo dragi song — "Doin' What Comes Natur'lly" — otpjevala je Mary Martin, pjevačica koju su posebno cijenili Rodgers i Hammerstein, nastupala je u njihovim mjuziklima "South Pacific" i "The Sound Of Music".

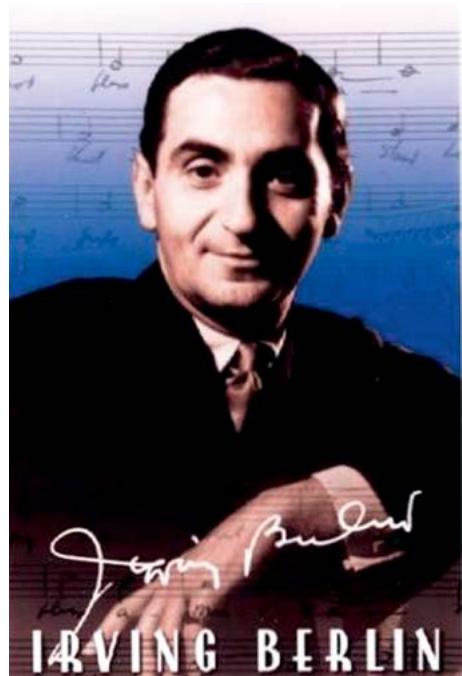
Publici sam te večeri ponudio još dva mjuzikla. Američki libretist Robert Sherwood došao je na ideju o mjuziklu "Miss Liberty", posvećenom Kipu slobode (Statue of Liberty), u vrijeme Drugog svjetskog rata, promatrajući na palubi parobroda Queen Mary stotine američkih vojnika kako prepuni emocija mašu tom kipu, jednom od američkih simbola, oprštajući se tako od svoje domovine na putu za prekoceanska bojišta. Sherwood je tada Berlinu ponudio da napiše glazbu i tekst songova za mjuzikl. Jednu od najpoznatijih pjesama iz tog mjuzikla, "Let's Take An Old Fashioned Walk", u duetu su interpretirali Doris Day i Frank Sinatra. Mjuzikl "Call Me Madam", satirična priča iz američkog političkog života, daleko se više pamti po songovima i stihovima Irvinga Berlina nego po osrednjem libretu. To su svojim izvedbama potvrdili i Ella Fitzgerald, songom "It's A Lovely Day Today", te Perry Como, uz ženski vokalni trio Fontane Sisters, pjesmom "You're Just In Love".

STOTI ROĐENDAN

Nakon mjuzikla "Mr. President", 1962. Berlin se povukao u mirovinu i sve rjeđe pojavljivao u javnosti, provodeći većinu vremena u svome ladanjskom domu u planinskom vijencu Catskill Mountains, u državi New York. U svibnju 1968. na show Eda Sullivana u prigodi svoga 80. rođendana Berlin je, uz milijune televizijskih gledatelja, otpjevao uz pratnju dječjeg mješovitog zbora svoju "God Bless

America". Dvadeset godina kasnije, polovicom svibnja 1988. mnogi su svjetski mediji prenijeli da je Irving Berlin stotи rođendan proslavio u svome domu, prateći u naslonjaču televizijski prijenos srećanog obilježavanja svoje stote obljetnice. Neki su pritom citirali Jeroma Kerna, koji je davnih dana na pitanje koje je mjesto Berlina u američkoj glazbi odgovorio: "Irving Berlin nema mjesto u američkoj glazbi — on jest američka glazba." Walter Cronkite, poznati CBS-ov televizijski komentator, rekao je tom prilikom: "Berlin nam je ispričao svoju priču o ovoj zemlji, ističući ono najbolje u svima nama i dočaravši snove koji su oblikovali naše živote." Irving Berlin je umro u rujnu 1989., u svojoj sto i drugoj godini.

Za kraj priče o ovom velikom skladatelju odabrao sam jednu od njegovih najljepših balada, koju je skladao 1932., inspiriran ljubavlju prema supruzi Ellin. To je "How Deep Is The Ocean", a otpjevali su nam u duetu Barbra Streisand i njen sin Jason Gould.

FOTOGRAFIJA: TVORAC ZAVIDNOG GLAZBENOG OPUSA

ODLAZAK “ČOVJEKA BEZ SUDBINE”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Jedan od najvećih književnika današnjice, dobitnik Nobelove nagrade za književnost, mađarski Židov i preživjeli logoraš Auschwitza Imre Kertesz preminuo je zadnjeg dana ožujka u 86-oj godini života, nakon duge bolesti.

Imre Kertesz dobio je Nobelove nagrade za književnost za svoja djela koja su nacističke logore smrti prikazale kao “ultimativnu istinu” i koja govore o tome koliko nisko može pasti ljudsko biće.

Imre Kertesz rođen je u Budimpešti 1929. godine, u skromnoj židovskoj obitelji, a 1944., kada je imao samo 15 godina, deportiran je u Auschwitz i nakon toga u Buchenwald gdje je dočekao oslobođenje. Nakon oslobođenja vraća se u Budimpeštu gdje je neko vrijeme radio kao novinar, a zatim kao neovisan pisac i prevoditelj. Povratak u realnost i život nije bio lagan. Novine u kojima je Kertesz pisao, vrlo brzo su se pretvorile u službeni organ komunističke stranke, pa je Kertesz koji nije bio u stanju pisati po naredbi, ostao bez posla. Tada je odlučio da će postati pisac, a živio je sa svojom suprugom u minijaturnoj sobi, na marginama društva. Preživljavao je prevodeći velike njemačke autore — Nietzschea, Freuda, Hofmannstahla, Canettiju, Wittgensteina... “Njemački je za mene ostao jezik mislioca a ne jezik mučitelja”, rekao je u jednom razgovoru.

Svoj prvi i najvažniji roman “Čovjek bez subbine”, u kojem opisuje iskustvo

15-ogodišnjeg dječaka Györgya (Georgea) Kövesa u koncentracijskim logorima Auschwitz, Buchenwald i Zeitz, započeo je pisati 1960. godine. Neki kritičari smatrali su da se radi o kvazi-autobiografiji, ali autor je čvrsto odbacio svaku biografsku vezu. Roman je pisao 13 godina a zatim je dvije godine čekao na njegovo objavljanje. Zbog nekonvencionalnog pristupa temi, roman u Mađarskoj nije bio dobro primljen ni kod publike ni kod kritike. Svoje sljedeće romane “Fijasko” i “Kadiš za nerođeno dijete” objavio je tek 1988. i 1990. godine ali ni ti romani nisu postigli veći uspjeh. “Kadiš za nerođeno dijete”, treći i posljednji dio Kerteszove trilogije o stradanju, bio je posvećen djetetu koje si je junak romana uskratio u svijetu poslije Holokausta. Tek je roman “Zapisnik”; objavljen 1993. godine, postigao veći uspjeh u Mađarskoj.

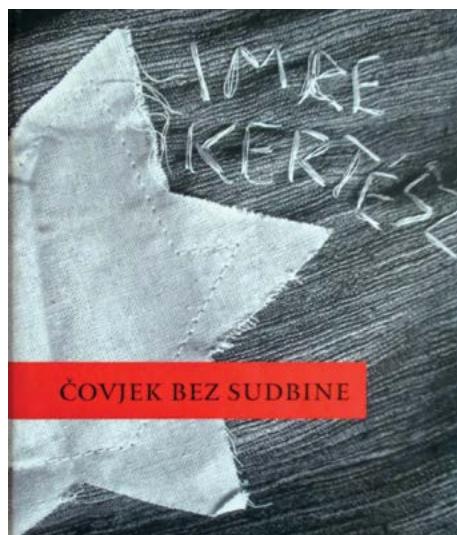
Devedesetih godina djela Imre Kertesza prevode se na druge jezike, a objava njegovih romana u Njemačkoj izaziva veću pažnju javnosti i kritike. Potvrdu svog književnog talenta dobio je 2002. kada mu je dodijeljena Nobelova nagrada za književnost. Njegova djela, iako je sam tvrdio da nisu autobiografska, bave se temama židovstva, stradanja, zla, osamljenosti — svemu onome što je Kertesz doživio u ranoj mladosti.

“Ja nisam Židov vjernik. Ipak sam zbog toga što sam Židov bio odvezen u Auschwitz. Pripadam onim Židovima koje je Auschwitz pretvorio u Židove”; rekao je u jednom intervjuu. Iako je dugo godina čekao na priznanje svog spisateljskog talenta, sve se to promijenilo nakon što je

dobio Nobelovu nagradu 2002. godine. Kertesz je postao slavan u svojoj zemlji i inozemstvu. Na njegovom prvom pojavljivanju u javnosti u Mađarskoj, nakon objave o dobivenom Nobelu, došle su stotine ljudi koji su satima čekali u redu da dobiju autogram. U govoru koji je održao kada je primio Nobelovu nagradu, Kertesz je vrlo samozironično rekao da je pisao samo za sebe: “Nisam imao publiku i nisam želio utjecati na druge”, rekao je.

Usprkos teške subbine i života, Kertesz je volio život a težio je slobodi, slobodi od svakog oblika poziranja, socijalnog ili književnog. Volio je rječi i pisanje, u svom je stilu bio iskren, želio je doprijeti do same srži svog čitatelja. I sve to uz smisao za humor, sarkazam i ironiju.

Sva djela Imrea Kertesza na hrvatskom jeziku objavljena su u odličnom prijevodu Xenie Detoni.

FOTOGRAFIJA: ODLAZAK “ČOVJEKA BEZ SUDBINE”

PRVI PRIJEVOD TALMUDA NA TALIJANSKI NAKON 500 GODINA

PIŠE: K. C.

Rimske vlasti spalile su sredinom 16. stoljeća sve Talmude koje su mogli pronaći u jednom od brojnih progona Židova. Ali danas, gotovo pet stotina godina kasnije, Talmud se ponovo prevodi na talijanski u ambicioznom projektu koji financira talijanska vlada.

Prvi prevedeni tom, onaj o Roš Hašani, predstavljen je 5. travnja na ceremoniji u Rimu, pod pokroviteljstvom talijanskog predsjednika Sergio Mattarella. Svečanost je održana gotovo simbolično u Accademi Nazionale dei Lincei, slavnoj akademiji znanosti, koja se nalazi iznad Tibera i u blizini trga Campo de Fiori, gdje su brojne židovske knjige — poput Talmuda — spaljene u rujnu 1554. godine prema naredbi koju je izdao papa Julija III. Zanimljivo je da je upravo u Italiji bio objavljeno jedno od prvih "europskih" izdanja Talmuda — papa Lav X. dao je zeleno svjetlo da se Talmud objavi u Veneciji početkom 16. stoljeća. Prvo tiskano babilonskog Talmuda Zapadu, objavljeno je između 1520. i 1523. godine u Veneciji, i danas uživa veliki ugled među znanstvenicima.

Talmud je najsvetija knjiga Židova, to je svojevrsna zbirka postbiblijskih tumačenja Biblije i rabinskih rasprava o židovskom pravu, etici, običajima, legendama i pričama. Sastoji se o dva dijela: Mišne (prve zapisane kompilacije židovskog usmenog prava) i Gemare (dio u kojem su sadržane rasprave o Mišni). Danas poznajemo dva Talmuda: jeruzalemski i ba-

bilonski. Babilonski Talmud, originalno završen prije 1.500 godina, ima 5.442 stranice pisane na hebrejskom i aramejskom.

"Talmud je izdržao razne vatre u koje je bio bacan", kazao je na svečanosti Renzo Gattegna, predsjednik Talijanske unije židovskih zajednica. Gattegna je izrazio veliko zadovoljstvo zbog prijevoda Talmuda, te istaknuo dobru suradnju židovske zajednice s talijanskim vlastima. U Italiji danas živi oko 30.000 Židova.

"Objavljivanje Talmuda je velika čast, ali i veliki posao", kazala je Shulim Vogelmann iz La Giuntine. S obzirom na duljinu, izazovni jezik i jedinstveni format koji uključuje i razne komentare teksta, Talmud oduvijek predstavlja veliki izazov za prevoditelje. Jedan od najboljih prijevoda na strani jezik, smatra se onaj na engleski jezik.

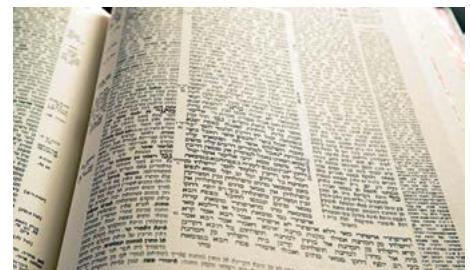
Prevođenje Talmuda na talijanski započelo je 2010. godine, kada je profesorica prava Clelila Piperno talijanskom Ministarstvu obrazovanja predstavila ovu ideju, a tadašnja ministrica Mariastella Gelmini pristala financirati projekt s 5 milijuna eura.

"Talmud je ogroman izvor znanja i želimo da on bude dostupan svima", kazala je Piperno. Talmud je ustvari prvi primjer simultanog predstavljanja pisanog zakona s relevantnim komentarima u povijesti, objasnila je. Prijevod na talijanski "obogatit će talijansku kulturu" i omogućiti Židovima i nežidovima da ga koriste. Na ovom projektu sudjeluje sedamdeset pre-

voditelja i 20 dodatnih istraživača — uključujući i kompjutorske programere, lingviste i rabine. Profesorica Piperno vodi a glavni rabin Rima Riccardo Di Segni predsjeda cijelim timom. Znanje jezika je neopohodno, ali za prevođenje ovako zahtjevnog teksta potrebna su i brojna druga znanja.

Za sada se ne zna koliko će vremena trebati da se posao završi i da Talmud dobije novi život na talijanskom jeziku. Izraelski učenjak Adin Steinsaltz započeo je prevoditi Talmud na moderni hebrejski jezik 1965. godine a svoj je posao završio 50 godina kasnije, 2010. godine.

Danas stvari idu malo brže, zbog modernije tehnologije koja bitno olakšava posao. Za talijanski prijevod Talmuda napravljen je i poseban kompjutorski program koji, između ostalog, omogućava da više prevoditelja istovremeno radi na kompleksnom tekstu i uspoređuje svoje prijevode. Taj je kompjuterski program, između ostalog, i posebno prilagođen drevnim tekstovima te stoga olakšava rad i prevođenje.

FOTOGRAFIJA: PREUZETA S INTERNETA

SUZE DUSTINA HOFFMANA

PIŠE: J. C.

FOTOGRAFIJA: SUZE DUSTINA HOFFMANA

Poznati glumac Dustin Hoffman nedavno je gostovao u popularnoj emisiji PBS-a "Pronađite svoje korijene s Henryjem Louisom Gatesom". Kada je počelo snimanje, Hoffman nije znao puno o prošlosti svoje obitelji, nije čak znao ni imena bake i djeda s očeve strane. Nakon što je saznao kakve su sve tragedije zadesile njegovu obitelj i kako je njegova prabačka preživjela ruski koncentracijski logor, oscarovac je zaplakao pred kamerama.

Priča, koju je kao i obično pričao povjesničar s Harvarda Henry Louis Gates, počela je s bakom i djedom Frankom i Esther Hoffman, koji su emigrirali u Chicago iz regije koja se tada nalazila unutar Ruskog carstva a danas je dio Ukrajine. Kada je Frank u Americi čuo da Židovi u tom području sve češće stradavaju u pogromima, otisao je natrag u rodni kraj kako bi pronašao svoje roditelje Sama i Libbu Hoffman.

Nažalost nije ih uspio pronaći, a on sam je bio zatočen i ubijen. Sam Hoffman doživio je istu sudbinu. Ali Libba Hoffman je preživjela pet godina u ruskom koncentracijskom logoru. Nakon toga je uspjela pobjeći u Argentinu i na kraju 1930. godine stići u SAD.

Gates je Dustinu Hoffmanu pokazao podatke o njegovoj baki s Eliss Islanda, mjestu na kojem su dolazili svi imigranti i gdje su se skupljali podaci o njima. Prema tim podacima, Libba Hoffman bila je vrlo lošeg zdravstvenog stanja — jedna ruka joj je bila amputirana, slabo je vidjela a zabilježeni su i znakovi senilnosti iako je imala samo 62 godine.

"Ona je heroj vašeg obiteljskog stabla", rekao je Gates, a poznati glumac u tom trenutku više nije mogao skrivati svoje emocije i zaplakao je.

"Ljudi me često pitaju 'Tko si' i ja odgovaram 'Ja sam Židov'", rekao je Hoffman boreći se sa suzama.

"Članovi moje obitelji svašta su morali proći, da bih ja danas bio ovdje. Vrlo mi je teško sve ovo razumjeti jer moj otac o tome nikada nije govorio", dodao je. "Zašto je to sve želio izbrisati? Tko zna. Jadni moj otac", kazao je vidno uzbuđen. Dustin Hoffman jedan je od desetaka poznatih osoba koje sudjeluju u ovoj popularnoj emisiji, koja istražuje osobne obiteljske priče koristeći najmodernije ali i najstarije istraživačke metode.

Dustin Hoffman rođen je u 8. kolovoza 1937. godine u Los Angelesu gdje se školovao a kasnije se preselio u New York gdje o glumi učio od legendarnog Leea Strasberga. Njegovi roditelji, majka Lilian Gold i otac Harry Hoffman,

preselili su se u Los Angeles iz Chicaga kako bi prekinuli veze sa svojim obiteljima i židovstvom: Dustin Hoffman tako je odrastao bez saznanja o židovstvu ili svojim pretcima (barem onima s očeve strane). U emisiji je kazao kako žali zbog toga što je ove impresivne i dirljive priče o svojoj obitelji saznao tek sada kada se približava kasnom dobu svog života. Njegove suze nisu bile samo izraz tuge već isto tako i razočaranja što mu je dio naslijedstva bio oduzet.

Dustin Hoffmann ostvario je zavidnu glumačku karijeru, dvostruki je dobitnik Oscara, pet puta Zlatnog globusa te brojnih drugih nagrada, i smatra se jednim od najboljih i najomiljenijih glumaca svoje generacije. Iako mu na početku karijere nisu predviđali uspjeh, jer nije bio "dovoljno zgodan", njegove uloge u filmovima poput Diplomac, Poноćni kauboj, Kramer protiv Kamera, Maratonac, Svi predsjednikovi ljudi ili Tootsi danas su neizbirisivi dio filmske umjetnosti. Ostvario je i brojne uloge u kazalištu i na televiziji, a kao svestrani glumac, glasove je posuđivao i raznim animiranim likovima, od Simpsona do Kung fu pande, čime je osvojio raznovrsnu publiku.

Dustin Hoffman ima dvoje djece sa svojom prvom suprugom Anne Byrne i četvero djece s drugom suprugom Lissom Gottsegen, te dvoje unučadi. U jednom je nedavnom razgovoru rekao da danas sve veću pažnju pridaje židovskoj tradiciji i običajima, te izrazio žaljenje što nikada nije dobro naučio hebrejski.

IN MEMORIAM JEŠUA ŠUA ABINUN

Ješua Šua Abinun rođen je u Sarajevu 12. svibnja 1920. a preminuo u Splitu 27. veljače 2016. Sahranjen je 1. ožujka na židovskoj parceli splitskog gradskog groblja Lovrinac, pokraj svoje supruge Mace, u krugu brojnih prijatelja i poznanika. Za njim ostaju, u dalekoj Kanadi, unuka Ira i unuk Igor.

Na sahrani je Saša Kabiljo uz gitaru otpjevao nekoliko Šuinih omiljenih sefardskih romansi, Neno Morpurgo je izmolio Kadiš, a Ana Lebl, u ime članova Židovske općine Split, pročitala je sljedeći govor.

Dragi naš Šua!

Prije puno godina zajedno smo bili u autu ka Sarajevu kad su nam javili da je napravno, od srca, umro Meir Romano, tvoj prijatelj i splitski prvi "ratni rabin", isto Sarajlija. Sjećam se tvoje reakcije — rekao si — blago njemu, da mi je tako umrijeti! Srećom, uz onolike strahove i paniku da ne bi dugo bolovao, gnjavio se i mučio,

zasluženo je i tebi pripala laka i brza smrt, baš kako si toliko puta zaželio.

U potresnom svjedočenju pod naslovom "Slučajno sam ostao živ", naš Šua, rođen 1920. godine u Sarajevu, ukratko je opisao svoju mnogočlanu obitelj i godine bezbrižnog odrastanja uz brata i dvije sestre, uz oca stolara i majku domaćicu. Godine Šuine mладости, sretnog i lagodnog života njegove obitelji, prekinute su osnivanjem ustaške NDH, čiji se mač uništenja spustio na glavu obitelji Abinun koja je prije 500 godina, bježeći iz Španjolske, stigla u ove krajeve.

U jesen 1941. u logor Jasenovac odvedeni su Šua, brat Santo i njihov otac Isak, a nešto kasnije majka Rifka i sestre Simha i Regina, dvanaestogodišnja djevojčica. Ješuin otac je u Jasenovcu ubijen 1941., a majka i dvije sestre naredne godine, prilikom navodnog prebacivanja iz Jasenovca u logor Đakovo. Od brojne uže i šire obitelji Abinun, kraj rata doživjeli su samo Ješua i njegove dvije tetke.

Posljednjih mjeseci postojanja logora, ustaše su sustavno uništavale dokumentaciju i tragove svojih zločina. "Postupno su htjeli likvidirati logor, smanjivali su ga, svakog dana. Samo su jeli, pili, opijali se i ubijali. Likvidaciju žena nismo vidjeli svojim očima, ali smo iz naših zidanih baraka vidjeli kako pale barake u kojima su žene do tada bile. Te večeri htjeli su i nas da likvidiraju. Međutim, fizički nisu stigli da, pored 800 žena, i nas pobiju. Ostavili su to za jutro".

Narednog dana — 22. travnja 1945. — 1060 logoraša je krenulo u proboj. Za Šuu i za još 128 logoraša, od čega samo četrdesetak Židova, proboj iz Jasenovca je značio slobodu. Ovaj proboj je bio podvig logoraša koji su krenuli bez oruž-

ja, gladni i bolesni u očajničku borbu za slobodu. Osnovna misao im je bila — netko mora ostati živ, da prenese poruku i istinu o Jasenovcu.

"Brat mi je bio u Kožari", sjećao se Ješua Abinun. "Oni su, isto, u noći 22. travnja, organizirali bijeg. Pošto su radili s kožama, imali su svi otrov, napravljen za sebe, u slučaju da ih uhvate. I svatko je imao to u džepiću. Jedan čovjek koji je preživio taj bijeg iz Kožare sada je u Izraelu. Njegov brat je bježao samnom, i poginuo, a moj brat je bježao s njim, bio ranjen i popio taj otrov. Tako od moje uže familije nitko nije ostao živ. Ja sam preživio. I to slučajno. Nije tu bilo pameti. Eto, nije te pogodilo i ostao si živ."

Dva dana nakon proboga iz jasenovačkog logora Ješua Abinun se s grupom od petnaest-dvadeset svojih supatnika krio po obližnjim šumama, da bi se onda priključili jedinicama 21. srpske narodnooslobodilačke divizije.

Ovako prekinuto sretno djetinjstvo i proživljeni najstrašniji dani, nisu uništili Šuin duh. Nakon rata, vratio se u Sarajevo i ubrzo postao šef svih frizerskih salona u Sarajevu, putovao po svijetu i donosio u svoje Sarajevo najmoderne frizure. Sudjela je stizao i svi su ga voljeli. Izdignut iz pepela Holokausta, Šua ponovo pronalazi sreću, voli ljude i ljudi vole njega. Oženio se Macom i dobio sina Isu. Nikada nisam mrzio nikoga, često je govorio. Poslije gotovo uništenog života takvu rečenicu mogu izreći samo veliki ljudi!

Kao da užasi Holokausta nisu bili previše za jedan ljudski vijek, 1992. godine Šuin Sarajevo zadesila je strašna sudbina. Novi rat i okupacija opet prekidaju Šuin nanovo sazidan život i sreću. Upravo je uživao u zasluženoj mirovini, uspješnom

sinu, divnim unucima, kad je ponovo otrgnut iz topline i sigurnosti doma krenuo u izbjeglištvo. Sa suprugom Macom 1992. Šua stiže u Split, gdje je od tada živio u Domu Zenta, postao član Židovske općine u Splitu i sve do samog kraja života bio njen aktivan, omiljen i jedinstven najstariji član.

Šua se i ovog puta izdigao i ponovo izgradio novi život. Sahranio je svoju Macu i stekao nove prijatelje u svom novom gradu Splitu, u svojoj skromnoj sobi u Zenti. Ali, nije se ni tu potpuno ušuškao u mirne stare dane. Prihvatio je i izrazito tešku obvezu da se u Zagrebu pojavi kao svjedok na suđenju protiv zapovjednika Jasenovca Dinka Šakića. Znao je Šua da je, preživjevi užase Jasenovca, tu odgovornost dobio u nasljeđe. Hrabro je svjedočio protiv Šakića, iako je zbog toga dobivao prijetnje i imao mnogo problema. Šua je do nedavno svake godine išao u Jasenovac na komemoraciju. Uvijek je spremno svjedočio, davao intervju za domaće i strane medije koliko god mu to teško padalo, jer želio je da se ne zaboravi. Jedan od intervjuja se može poslušati na: <https://www.youtube.com/watch?v=oosxcHwKTW4>

Svoju strašnu i tužnu priču nikada nije pričao sa suzama u očima već s osobitim trijumfom preživjelog. Govorio je i u školama, na njemu svojstven način — pun optimizma, nikada dosadno ni nerazumljivo. Od najmlađih do najstarijih, publika je od Šue dobivala, uz činjenice iz povijesti, i

poruku života i nade u bolje sutra. Nikada nije dozvolio da ga itko sažalijeva. Naprotiv, od njega su svi odlazili sa sjetom ali i s osmijehom.

Šua je dobio mnoga odličja u raznim prigodama, a posljednju medalju i plaketu dobio je od predsjednika Hrvatske Ive Jopovića, kao jedan od malobrojnih živilih iz jasenovačkog probaja.

Uz sve preživljene nedaće, ostao je i bez svoga sina jedinca Ise — i opet nastavio sa životom, pun optimizma i neuništivog duha. Tko nije poznavao Šuu, kad bi čuo i djelić ovako teške i strašne životne priče, zamislio bi nekog mračnog, depresivnog starca, ugaslog pogleda i povučenog u sebe. Ali, svi mi koji smo se danas ovdje okupili znamo da je Šua bio nešto potpuno suprotno — veseljak, vedra duha do samoga kraja.

Usprkos raznim zdravstvenim problemima nikad nije odbijao društvo. Volio je dobru čašicu razgovora, ukusnu hranu, glazbu, izlaske, proslave i putovanja — dokle god je mogao. Sjaj njegovih divnih plavih iskričavih očiju i sreća kad bi se našao u društvu, preuzimanje počasne titule splitskog rabina tijekom mnogo godina i njegov poseban način čitanja molitvi, njegov zarazni smijeh, vicevi i prepričavanje dogodovština iz Doma, samo su djelići bogatog Šuinog novog života.

Kao jedan od malobrojnih preostalih govornika službeno mrtvog jezika sefardskih Židova — judeo-espanjola (ladina),

koji se govorio u kući njegovog djetinjstva, Šua je nekoliko puta davao i intervjuje na ovom jeziku, kako bi pomogao da se i taj dio njegove baštine otrgne od zaborava. Jedan takav intervju može se čuti na <https://www.youtube.com/watch?v=e-CebzevcPNQ>

Šua je tiho slavio svoje rođendane 12. svibnja. Mnogo glasnije i radije slavio je svoje, kako ih je zvao, prave, glavne rođendane 22. travnja, na godišnjicu probaja iz Jasenovca. Tako je 2015. proslavio svoj 70. travanjski i 95. svibanjski rođendan, uz veliko društvo iz Sarajeva i Splita, okružen nama koje je zvao svojom obitelji. Govorio je kako je zahvaljujući nama doživio tolike godine, a mi smo zahvaljujući Šui imali mnogo kvalitetnije Šabate i sve druge blagdane. Zahvaljujući Šui naučili smo toliko toga o životu, hrabrosti i neuništivosti duha. Ostaje nam ne samo dragi sjećanje na našeg Šuu kao prijatelja i člana obitelji, već i na Šuu kao uzor radosti i snage koju treba pronaći i u najtežim životnim trenucima.

Dragi naš Šua, neka ti je laka zemlja!

ZIHRONO LIVRAHA!

TVOJA ŽIDOVSKA OPĆINA SPLIT

U Zagrebu je preminula Zorica Lazović (1950. – 2016.), rođena Erlih.

ZIHRONA LIVRAHA!

בטאון קהילת יהדי קroatיה | GLASILO ŽIDOVSKA ZAJEDNICA U HRVATSKOJ

